

**Hardnekkigheid van de stereotypen die voortkomen uit de koloniale
propaganda: hoe het koloniale verleden het hedendaagse racisme in
België verklaart**

Hoofdauteur: Axel Mudahemuka Gossiaux

Hoofd van het onderzoek: Marco Martiniello

Centre d'Etudes de l'Ethnicité et des Migrations (CEDEM)
Faculté des Sciences Sociales (FaSS) – Institut de Recherches en Sciences Sociales (IRSS)
Université de Liège (ULiège)

Dit onderzoek werd uitgevoerd in het kader van de overheidsopdracht betreffende de uitvoering van een studie over de impact van de koloniale geschiedenis van België op de hedendaagse vormen van racisme en discriminatie (bestek nr. 2022/COP/3579 – FOD Justitie – dienst Gelijke Kansen).

Equal.be

Inhoudsopgave

Samenvatting (blz. 1)

Bedanking (blz. 3)

Inleiding: context en doelstellingen van de studie (blz. 4)

1) Analytische aanpak en methodologie (blz. 6)

1.1. Algemeen analysekader: racistische propaganda van het Belgische kolonialisme (blz. 6)

1.2. Postkoloniale kritiek, concept van dekolonialiteit en feministische benadering van intersectionaliteit (blz. 8)

1.3. Racialiserings- en raciseringsprocessen (blz. 11)

1.4. Methodologie (blz. 14)

1.4.1. Fase 1: literatuurstudie en documentair onderzoek (blz. 14)

1.4.2. Fase 2: semidirectieve gesprekken met terreinorganisaties die actief zijn in de strijd tegen racisme en/of contactpersonen die in de academische wereld werken (blz. 15)

1.4.3. Fase 3: formulering van de aanzet voor de aanbevelingen (blz. 16)

1.4.4. Fase 4: semidirectieve gesprekken met contactpersonen die in de bevoegdheidsdomeinen van de federale regering werken en afwerking van de aanbevelingen (blz. 17)

1.5. Opmerkingen met betrekking tot de gesprekken (blz. 18)

2) Racisme en rassendiscriminatie in België (blz. 19)

2.1. Systemisch racisme en vormen van racisme in België (blz. 19)

2.2. Afro(negro)fobie (blz. 23)

2.3. Antimigrantenracisme (blz. 26)

2.4. Xenofobie (blz. 27)

3) Overheersing, uitbuiting en koloniaal narratief (blz. 27)

4) **Systeem van hiërarchisering en dynamieken van raci(al)isering: stereotypen en vooroordelen in het hart van de koloniale propaganda** (blz. 33)

5) **Antwoord op de vragen en inleiding tot de aanbevelingen** (blz. 39)

5.1. **Antwoord op de onderzoeksvragen** (blz. 40)

5.2. **Inleiding tot de aanbevelingen** (blz. 43)

6) **Aanbevelingen** (blz. 48)

6.1. **Tenuitvoerlegging van een proactief en transversaal antiracismebeleid vanuit een intersectioneel perspectief** (blz. 49)

6.2. **Ondersteuning en versterking van de middenveldorganisaties die actief zijn in de strijd tegen racisme en rassendiscriminatie, de interculturaliteit bevorderen of historische kennis over de Belgische bevolking verspreiden** (blz. 53)

6.3. **Bestrijding van ongelijkheid en rassendiscriminatie op het werk en op de arbeidsmarkt** (blz. 54)

6.4. **Bestrijding van de straffeloosheid van rassendiscriminatie** (blz. 57)

6.5. **Voortzetting van de studie naar structureel racisme en rassendiscriminatie in België en van de monitoring en de evaluatie van de instrumenten om die fenomenen uit te roeien** (blz. 59)

7) **Algemene conclusies** (blz. 61)

8) **Bibliografie** (blz. 62)

9) **Bijlagen** (blz. 73)

9.1. **Tabel met door de antidiscriminatiewetgeving beschermde criteria in 2024** (blz. 73)

9.2. **Op grond van de wetgeving verboden vormen van discriminatie in 2024** (blz. 74)

Samenvatting

In dit eindverslag wordt de studie voorgesteld over de impact van de koloniale geschiedenis van België op de hedendaagse vormen van racisme en discriminatie. Het volgt op een overheidsopdracht en een offerteaanvraag van de FOD Justitie – dienst Gelijke Kansen die de Université de Liège via het CEDEM heeft binnengehaald. De studie werd uitgevoerd over een periode van tien maanden, beginnend in juni 2023. Het doel van het onderzoek is in eerste instantie de impact van het koloniale verleden van België op het hedendaagse racisme te analyseren, alvorens een reeks concrete beleidsmatige aanbevelingen te formuleren of te benadrukken om die impact op rassendiscriminatie te minimaliseren. De studie beantwoordt de volgende vier onderzoeksvragen:

- *Welke hedendaagse vormen van racisme en discriminatie kunnen in België worden onderscheiden en in welke domeinen?*
- *Welke mechanismen uit het Belgische koloniale tijdperk kunnen aan de basis liggen van die hedendaagse vormen van racisme en discriminatie?*
- *Hoe dragen die mechanismen bij tot de geïdentificeerde hedendaagse vormen van racisme en discriminatie?*
- *Welke praktische beleidsmatige aanbevelingen kunnen helpen de gevolgen van die mechanismen in de hedendaagse Belgische samenleving en politieke context tegen te gaan?*

De analytische benadering is gebaseerd op kritische theorieën en modellen van racisme en gaat ervan uit dat de sociale verhoudingen van ‘ras’ een centrale rol spelen in de raciale toewijzing van minderheidsgroepen. Zo is in het Belgische geval de koloniale propaganda die werd ontwikkeld op basis van raciale stereotypen en vooroordelen een bepalend element in de invloed van die historische periode op de hedendaagse vormen van racisme en discriminatie. De methodologie is kwalitatief en is gebaseerd op vier verschillende fasen die zijn opgebouwd rond het voeren van semidirectieve gesprekken, documentair onderzoek en het formuleren van beleidsmatige aanbevelingen in de bevoegdheidsdomeinen van de federale regering:

- 1) literatuurstudie en documentair onderzoek;
- 2) semidirectieve gesprekken met terreinorganisaties die actief zijn in de strijd tegen racisme en/of contactpersonen die in de academische wereld werken;
- 3) formulering van de aanzet voor de aanbevelingen;

- 4) semidirectieve gesprekken met contactpersonen die in de bevoegdheidsdomeinen van de federale regering werken en afwerking van de aanbevelingen.

De studie geeft een reeks aanbevelingen om de impact van het door de koloniale propaganda verspreide dominante narratief tegen te gaan en onderstreept de noodzaak van een proactief en intersectioneel antiracistisch beleid dat de invloed van de koloniale ideologie op het hedendaagse racisme erkent. Ze onderstreept ook de late opkomst van een postkoloniaal publiek debat in België en de recente politieke wil om structureel racisme en de link ervan met de koloniale ideologie en het koloniale project in Centraal-Afrika aan te pakken. De aanbevelingen van de studie bestrijken verschillende domeinen en strekken ertoe de continuïteiten van het postkoloniale racisme en van de rassendiscriminatie in België aan te pakken. De gemeenschappelijke noemer van de aanbevelingen is de deconstructie van de stereotypen en vooroordelen die voortkomen uit het koloniale verleden van België, rekening houdend met de realiteit uitgedrukt door de bevroegde antiracistische organisaties en door de contactpersonen die in de bevoegdheidsdomeinen van de Belgische federale regering werken. De 37 aanbevelingen die in de studie worden geformuleerd, zijn complementair aan de aanbevelingen die reeds bestaan in verschillende initiatieven van overheidsinstanties en organisaties die actief zijn in de strijd tegen racisme, en zijn onderverdeeld in vijf werkassen:

- tenuitvoerlegging van een proactief en transversaal antiracismebeleid vanuit een intersectioneel perspectief;
- ondersteuning en versterking van de middenveldorganisaties die actief zijn in de strijd tegen racisme en rassendiscriminatie, de interculturaliteit bevorderen of historische kennis over de Belgische bevolking verspreiden;
- bestrijding van ongelijkheid en rassendiscriminatie op het werk en op de arbeidsmarkt;
- bestrijding van de straffeloosheid van rassendiscriminatie;
- voortzetting van de studie naar structureel racisme en rassendiscriminatie in België en van de monitoring en de evaluatie van de instrumenten om die fenomenen uit te roeien.

Bedanking

We willen graag de leden van het comité voor de begeleiding van de studie bedanken voor hun hulp en goede advies, evenals alle deelnemers aan deze studie voor hun beschikbaarheid en hun essentiële bijdrage.

Inleiding: context en doelstellingen van de studie

De wereldwijde mobilisaties tegen racisme in 2020 en de bewustwording van de omvang van het fenomeen in België in het kielzog van de Black Lives Matter-beweging hebben aanleiding gegeven tot diverse politieke initiatieven om racisme en rassendiscriminatie in het land te bestrijden. Een ervan was de oprichting in juli 2020 van een bijzondere parlementaire commissie ‘belast met het onderzoek over Congo-Vrijstaat en het Belgisch koloniaal verleden in Congo, Rwanda en Burundi, de impact hiervan en de gevolgen die hieraan dienen gegeven te worden’ (Kamer van volksvertegenwoordigers 2023). Bij gebreke van een politieke consensus over de te formuleren aanbevelingen liep deze Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ uit op een mislukking en kon er niet over conclusies of aanbevelingen worden gestemd na meer dan twee jaar werkzaamheden. Om dezelfde redenen zal het eindverslag van de werkzaamheden van de commissie met meer dan driehonderd hoorzittingen van deskundigen (actoren in het veld, diplomaten, academici) evenmin officieel worden gepubliceerd.

Ondanks de vereisten van transparantie die de werking van een democratie zouden moeten kenmerken, is de politieke blokkering van dit verslag binnen het federale parlement zelf het zoveelste voorbeeld van het onbehagen dat in België bestaat over het koloniale verleden van het land, ondanks de vele studies die de noodzaak aantonen van een herinneringswerk van België ten aanzien van zijn koloniale geschiedenis. België heeft in 2001 de Verklaring van Durban ondertekend en zich bij de VN geëngageerd om een nationaal en interfederaal actieplan tegen racisme aan te nemen. Op het niveau van de federale regering werden in juli 2022 maatregelen goedgekeurd om de maatregelen van de gefedereerde entiteiten aan te vullen. Een van de federale maatregelen vraagt om onderzoek naar de impact van de Belgische koloniale geschiedenis op de hedendaagse samenleving en deze studie volgt op een offerteaanvraag van de FOD Justitie - dienst Gelijke Kansen die de Université de Liège via het onderzoekscentrum CEDEM heeft binnengehaald. De studie werd uitgevoerd over een periode van tien maanden.

In een context waarin “het ‘hedendaagse’ racisme [...] sterk [wordt] beïnvloed door zijn historische context” (Unia 2017: 8) moeten de postkoloniale continuïteiten die verband houden met racisme en rassendiscriminatie in een voormalige koloniserende mogendheid als België worden gedecodeerd om adequate en relevante antwoorden te formuleren op het stuk van

uitwerking, tenuitvoerlegging en evaluatie van overheidsbeleid inzake de strijd tegen die fenomenen. Dit verslag is dan ook opgebouwd rond vier belangrijke onderzoeksvragen:

- *Welke hedendaagse vormen van racisme en discriminatie kunnen in België worden onderscheiden en in welke domeinen?*
- *Welke mechanismen uit het Belgische koloniale tijdperk kunnen aan de basis liggen van die hedendaagse vormen van racisme en discriminatie?*
- *Hoe dragen die mechanismen bij tot de geïdentificeerde hedendaagse vormen van racisme en discriminatie?*
- *Welke praktische beleidsmatige aanbevelingen kunnen helpen de gevolgen van die mechanismen in de hedendaagse Belgische samenleving en politieke context tegen te gaan?*

De antwoorden op die vragen zijn opgedeeld in twee delen. Een eerste analytisch deel (afdelingen 1 tot 5) heeft als doel de eerste drie vragen te beantwoorden door ons analysekader af te stemmen op de gegevens die in het veld zijn verzameld (gesprekken en documentair onderzoek) en in het licht van de wetenschappelijke literatuur. Afdeling 6 heeft vervolgens als doel de laatste vraag te beantwoorden door praktische beleidsmatige aanbevelingen te identificeren en te formuleren binnen de bevoegdheden van de federale overheid, opgebouwd rond de analyse van de invloed van het Belgische kolonialisme op het hedendaagse racisme en de hedendaagse rassendiscriminatie. Het verslag is aldus als volgt gestructureerd:

- 1) Analytische aanpak en methodologie
- 2) Racisme en rassendiscriminatie in België
- 3) Overheersing, uitbuiting en koloniaal narratief
- 4) Systeem van hiërarchisering en dynamieken van raci(al)isering: stereotypen en vooroordelen in het hart van de koloniale propaganda
- 5) Antwoorden op de vragen en inleiding tot de aanbevelingen
- 6) Aanbevelingen
- 7) Algemene conclusies

1) Analytische aanpak en methodologie

1.1. Algemeen analysekader: racistische propaganda van het Belgische kolonialisme

De wetenschappelijke literatuur over de Belgische koloniale geschiedenis toont aan dat de ambitie van koning Leopold II om het jonge koninkrijk België internationaal op de kaart te zetten de belangrijkste drijvende kracht was achter de uitrol van zijn koloniale project (M'Bokolo 2004; Ndaywel è Nziem 2010; Mazzocchetti 2014; Stanard 2019; Kamer van volksvertegenwoordigers 2021a). Vanaf de jaren 1870 kwam er een racistische ideologie tot stand die dat project moest legitimeren; die ideologie werd verspreid middels koloniale propaganda waarvan voornamelijk Afrikaanse bevolkingsgroepen het mikpunt waren. Die propaganda werd mee uitgewerkt door een groot aantal actoren van allerlei slag die niet alleen de Belgische burgers maar ook de gekoloniseerden overtuigden van de voordelen van het koloniale systeem. Het Belgische koloniale project werd dus ondersteund door hardnekkige propaganda die de gekoloniseerde bevolkingsgroepen minderwaardig maakte om te rechtvaardigen dat ze werden uitgebuit: “koloniale propaganda ontstond tegelijk met de verovering en hield een buitengewone communicatiecampagne in gebaseerd op een denkbeeldige wereld binnenin ons bewustzijn. Zulke koloniale beelden zitten nog steeds in onze verbeelding genesteld” (vertaling). Het doel was om een soort griezelige waanvoorstelling over het Afrikaanse continent te scheppen en te bestendigen “die in lijn lag met wat het Westen verwachtte en die het bezettingsbeleid rechtvaardigde” (Chalaye 2021: n.p., vertaling). In België, dat toentertijd nog op zoek was naar de “nationale identiteit” en het nationaal gevoel (Anderson 1983) in een rechtsstelsel dat nog voet aan de grond moest krijgen, lijkt de intensiteit van deze propaganda gevolgen te hebben die vandaag de dag nog zeer zichtbaar en reëel zijn (Gossiaux 2025).

In het kader van zijn analyses van ‘antizwartracisme’, ook wel ‘negrofobie’ of ‘afrofobie’ genoemd (zie hieronder), heeft Unia stereotypen gedocumenteerd die een afspiegeling zijn van het Belgische koloniale denkbeeld (2017). Uit een uitgebreide enquête bij Congolese, Rwandese en Burundese Belgen over hun perceptie van rassendiscriminatie blijkt dat ze “een zeer hoog niveau van rassendiscriminatie” ervaren (Koning Boudewijnstichting 2017: 207). In algemene zin verwijst racisme enerzijds naar specifieke ideologieën die berusten op een

vermeende hiërarchie tussen ‘mensenrassen’, die ertoe hebben bijgedragen dat er opzettelijke onderdrukkende systemen en praktijken, zoals slavernij, kolonialisme, segregatie en genocidale systemen, het levenslicht zagen. Anderzijds verwijst racisme naar het racialiseringsproces waarbij “het rassendiscours wordt gebruikt in een poging sociale gemeenschappen te labelen, te vormen of uit te sluiten” (Rastas en Seye 2019: 593, vertaling). De sociaal geconstrueerde aard van racisme en ‘ras’ wordt hier dus gezien als een biologiserend denkbeeld dat wordt gevoed door en berust op het concept ‘ras’. Het ontstaan van racisme kan in die zin worden teruggevoerd tot de 15e eeuw en de eerste Europese veroveringen in de wereld, toen economische en raciale onderdrukking werd uitgevonden voor handel en industrie voordat ze werd gelegitimeerd door ideologische standpunten. Vanaf de 17e eeuw werd het discours over mensenrassen namelijk gelegitimeerd door een pseudowetenschap die culturele eigenschappen aan biologische aspecten toeschreef en ze zo in een hiërarchie indeelde (Guillaumin 2002 [1972]).

De economische uitgangspunten van koloniale slavernij lijken de weg te hebben geëffend voor de welvaart van Europa, in een proces waar ‘soevereiniteit’ en ‘natie’ werden bestendigd als hoekstenen van het artefact ‘natiestaat’. Door “de centrale rol van slavenhandel en slavernij in de geschiedenis van de mensheid en die van slavenhandel en koloniale slavernij in de vorming van de moderne wereld” (Vergès 2011: 24, vertaling) te benadrukken, kan racisme worden beschouwd als “het product van een relatie” die “handelwijzen” en “doctrine” (Naudier en Soriano 2010: 199, 200, vertaling) samenvoegt onder eenzelfde ideologie: “in de term ‘ras’ overheerst uiteindelijk de biologische zin waaraan sociologische betekenissen worden gekoppeld” (Guillaumin 2002: 113, vertaling). Racisme is wel degelijk een maatschappelijk fenomeen, niet slechts een reeks laakbare individuele handelwijzen. De racistische ideologie moet in verband worden gebracht met de industrialisering, het einde van de slavernij en het begin van de kolonisatie om de “reeks transformaties in de sociale verhoudingen” te begrijpen (Naudier en Soriano 2010: 198, vertaling).

Unia definieert racisme aldus als een “opvatting dat er een hiërarchisering van groepen van individuen is om een ongelijkheid tot stand te brengen tussen de dominante groep en de anderen. Er moet een voorafgaande relatie van overheersing van de ene groep over de andere zijn” (Unia [s.d.]). Patricia Hill Collins spreekt ook van “een systeem van ongelijke macht en privileges waarin mensen worden onderverdeeld in groepen of ‘rassen’, waarin sociale

beloningen ongelijk worden verdeeld onder verscheidene groepen op basis van hun raciale classificatie” (2021 [1990]: 590, vertaling).

Deze hiërarchisering op basis van het concept ‘mensenras’ maakt racisme een product van sociale verhoudingen van ras, waarbij de racialiserings- en raciseringsprocessen een centrale rol spelen in de raciale toewijzing van minderheidsgroepen (zie hieronder). Hoewel iedereen wordt gecategoriseerd volgens een bepaald ‘ras’, “moet die categorisering in dezen feitelijk worden opgevat als het gunstig dan wel ongunstig geracialiseerd worden” (Soumahoro 2020: 144). Er bestaan verscheidene invalshoeken toegespitst op de analyse van sociale rassenverhoudingen om ze te bestuderen binnen de context van hedendaagse samenlevingen (Belkacem et al. 2019) en bijvoorbeeld in een postkoloniale situatie zoals België. Gekoppeld aan de structurele aard van racisme (zie hieronder) lijken werken zoals die van Frantz Fanon (1952; 1961) dan ook nuttig om licht te werpen op “de dubbelzinnigheid van de psychologische effecten van dit structurele racisme” op dominante en gedomineerde groepen (Balibar 2005: 13, vertaling).

1.2. Postkoloniale kritiek, concept van dekolonialiteit en feministische benadering van intersectionaliteit

Deze reflecties zetten ertoe aan een concept te onderzoeken dat door steeds meer actoren wordt gebruikt in de systemische analyse van racisme en de strijd ertegen, het ‘dekoloniale’. Hoewel het hier niet de bedoeling is uitvoerig terug te komen op de dekoloniale studies, is de gemeenschappelijke noemer van de benaderingen op het stuk van dekolonialiteit het benadrukken en deconstrueren van de ‘kolonialiteit’. Zo is het meer specifiek over de dekoloniale bewegingen: “moeilijk om de theoretische uitwerkingen te scheiden van de praktijk van de strijd en deze laatste van de herovering van de geschiedenis” (Bourguignon-Rougier 2021: n.p., vertaling). Hoewel de dekolonisatie een behoefte aan verandering vertaalt, “vertelt niets in het concept ons evenwel wat die verandering zou moeten zijn. Er is geen oriëntatierooster dat ons van tevoren aanwijzingen geeft” (Boulbina 2018: n.p., vertaling). Over het algemeen kunnen de dekoloniale benaderingen parallel met de postkoloniale gedachten en studies worden gelezen. Volgens Achille Mbembe: “laat de postkoloniale kritiek zien dat onze globale moderniteit ruim voor de 19e eeuw moet worden beschouwd, vanaf de periode waarin het commercieel maken van privébezit plaatsvond naast het commercieel maken van personen, ten tijde van de slavenhandel (2006: 122, vertaling).

Een auteur als Edward Saïd (1978) heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de postkoloniale studies door aan te tonen hoe het kolonialisme een hiërarchisering van essentialiserende voorstellingen van de niet-westerse bevolkingsgroepen onderstelt. F. Fanon, Aimé Césaire (1950; 1987), Albert Memmi (1957), en meer recent Paul Gilroy (1993) of A. Mbembe (2000, 2013) hebben ook fundamentele bijdragen geleverd aan deze denkrichting, net als bepaalde basiswerken van het zwarte en/of postkoloniale feminisme, zoals die van Angela Davis (1974), bell hooks (1982; 1984), Audrey Lorde (1984), Gayatri Chakravorty Spivak (1985; 2021), of P. Hill Collins (1990; 2006). De geboorte en het uitgangspunt van de postkoloniale studies zijn gebaseerd op een duidelijke vaststelling: “De dekolonisatie¹ van de landen die voorheen door Europa werden gekoloniseerd [...] luidde een geschiedenis in voor de nieuwe naties die [...] geen einde maakte aan de aanwezigheid, echt of denkbeeldig, van de koloniserende staat. De interkoloniale banden overleven de nationale bevrijding” (L’Heuillet, 2017: 41, vertaling). De dekolonialiteit wil dan ook verder gaan dan de ‘procedurele’ dekolonisatie (Anne 2019: 101) omdat formele politieke onafhankelijkheid “geen synoniem is van dekolonisatie (van de macht en de geest), maar slechts de voorwaarde voor de mogelijkheid”² (Renault 2011: 20, vertaling). Het stichtende gebaar van de postkoloniale kritiek lijkt dan ook het decentreren van Europa te zijn in de zin van een “pluralisering van de plaatsen waar discours en kennis worden geproduceerd, gepaard gaand met een fragmentatie van de geschiedenis en de bevestiging van meervoudige historiciteiten”. Met andere woorden, “het postkolonialisme betekent een omkering van perspectieven” (ibid.: 21, vertaling).

De dekolonisatie van de kennis staat dan ook centraal in de postkoloniale kritiek en omvat een manier van denken over de moderniteit en de machtssystemen ervan (economisch, cultureel, (geo)politiek), alsmede de intersubjectieve dimensies. De dekolonialiteit wil een stem geven aan (voorheen) gekoloniseerde personen en groepen, teneinde meer ruimte te geven aan de gemarginaliseerde verhalen en de hiërarchieën van macht en kennis te doorbreken. “De dekolonialiteit verwijst naar een eis tot radicale gelijkheid tussen alle mensen” en combineert postkoloniaal denken met studies en handelwijzen geïnspireerd door de dekolonisatie

¹ De dekolonisatie, opgevat als de emancipatie van de koloniale rijken na de Tweede Wereldoorlog, kreeg in de twintigste eeuw een wereldwijde dimensie dankzij de actie van de onafhankelijkheidsbewegingen en sociale bewegingen in alle regio’s van de wereld. De onafhankelijkheid en de oprichting van die nieuwe staten hebben evenwel geen einde gemaakt aan de overheersingsrelaties op internationaal niveau en in de gemondialiseerde kapitalistische economie.

² De term ‘neokolonialisme’ (Nkrumah 1973) beschrijft ook een dergelijke configuratie, waarin het voortbestaan van verschillende vormen van ‘imperiale machtsverhoudingen’ na de onafhankelijkheid de opkomst van een ‘postkoloniale’ kritiek verklaart.

(Urban.brussels 2022: 50, vertaling). Het doel is om “een gedecentreerd humanisme voor te stellen waarvan de politieke zoektocht zou bestaan in de inclusie, het gemeenschappelijke” (Anne 2019: 103, vertaling). Op die manier bevraagt en illustreert de dekolonialiteit de verwevenheid van de verschillende sociale verhoudingen bij het in stand houden van de vormen van overheersing en de ongelijke systemen. Dat brengt ons bij het begrip ‘intersectionaliteit’, of intersectionele theorie, geformaliseerd door de Amerikaanse juriste Kimberley Crenshaw (1989, 1991) om de discriminerende gevolgen en de structuren van overheersing ten aanzien van de minderheidsgroepen te bestuderen die kruisen met de beleefde ervaringen van sociale identiteiten die gevormd en toegewezen zijn rond de begrippen ‘ras’, klasse, geslacht, gender, seksuele geaardheid, leeftijd, etniciteit, religie, nationaliteit, handicap of validisme.

Het basisidee achter intersectionaliteit is de fundamentele onderlinge verbondenheid van de sociale verhoudingen. Het doel is aan te tonen dat “de modaliteiten van die verbondenheid en de gevolgen ervan – op het stuk van absolute of relatieve privileges, inzake de marginalisatie en de uitbuiting – fundamenteel historisch en dus variabel zijn” (Lépinard en Mazouz 2021: 35, vertaling). Op grond van de verworvenheden van het postkoloniale feminisme gaat de intersectionele theorie ervan uit dat de sociale categorisaties een betekenis en gevolgen hebben, ervan uitgaande dat “bepaalde waarden [...] sociale hiërarchieën bevorderen en creëren” achter het bestaan van die categorieën. Het is dan ook het gebruik van die categorieën dat problematisch kan blijken te zijn wanneer ze gericht zijn op het “kristalliseren” of “verhullen” van “verschil” (Crenshaw 1991: 1297, vertaling). Het gaat erom de nadruk te leggen op “de interacties tussen ideeën en processen [...] die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn” (Davis 2016: 11), en “die de ervaringen en identiteiten, volgens verschillende modaliteiten van verbondenheid, vormgeven” (Lépinard en Mazouz 2021: 33, vertaling). Een dergelijke benadering van de machts- en overheersingsrelaties ziet racisme dan ook als een van de aspecten die onderling verbonden zijn met andere vormen van discriminatie en onderdrukking die in dit soort relaties kunnen voorkomen. De processen van racialisering en racisering lijken dus centraal te staan om de sociale hiërarchieën die door de racistische ideologie worden nagestreefd, te handhaven (Azabar 2023: 22-24, vertaling).

1.3. Racialiserings- en raciseringsprocessen

Hoewel de verschillende werkzaamheden en pogingen om het concept racialisering te definiëren in het Franstalige en Engelstalige academische veld sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog een zekere elasticiteit vertonen afhankelijk van de auteur, zijn ze het met elkaar eens in hun beschouwing ervan als “constructie van ras als een sociale entiteit” en “processen van toewijzing die het vormgeven”. ‘Ras’ wordt dan geïnterpreteerd als “categorie die voortdurend wordt ge(her)creëerd, volgens een procesmatige en relationele benadering: racialisering creëert zowel de dominante als de gedomineerde” (Brun en Cosquer 2022: 29, vertaling). De hiërarchie van zogenaamde mensenrassen die ten grondslag ligt aan racisme zou geworteld zijn in verschillende racialiseringsprocessen en -dynamieken. Vanuit dat perspectief gaat het erom te tonen “hoe minderheden worden geconstrueerd en tot minderheden worden gemaakt doordat ze als zodanig worden behandeld, en hoe ze zich aanpassen en zich soms verzetten tegen die definitie van de situatie”, waarmee de nadruk wordt gelegd op processen waarin een sociale verhouding van overheersing tot uiting komt en op de gevolgen van uitsluiting en differentiatie die ze teweegbrengen (Poiret 2011: 108, vertaling).

Meer specifiek voegt het werk van Colette Guillaumin een concept toe dat samenhangt met racialisering, namelijk racisering. De auteur beschouwt racisme namelijk in de eerste plaats als het product van een relatie, en legt uit dat racisme verwijst naar “situaties waarin relaties tussen minderheids- en meerderheidsgroepen op het spel staan” (Naudier en Soriano 2010: 200, vertaling). “De meerderheid en de minderheid worden derhalve niet begrepen in statistische zin, maar worden gedefinieerd door een machtsverhouding” waarbij “het paar meerderheid/minderheid overlapt met het paar raciserende/geraciseerde” (Brun en Cosquer 2022: 29, vertaling). De “daad van minorisering” vormt dus de kern van C. Guillaumins opvatting van racisme, waarin “ras precies datgene is wat de meerderheid in staat stelt zichzelf te identificeren en haar bestendigheid te bevestigen” (vertaling). Somato-biologische verschillen worden dan betekenaars (Naudier en Soriano 2010: 201). De individualiteit van minderheidsgroepen wordt dus ontkend door middel van een heteronome definitie die bepaalde kenmerken in aanmerking neemt aan de hand waarvan die groepen kunnen worden gecategoriseerd op basis van raciale toewijzing. Die “biologisering van de perceptie” is dus een “semantisch fenomeen, geen concreet fenomeen”: “Een echt fysiek verschil bestaat alleen voor zover het als zodanig als betekenaar wordt aangeduid door een bepaalde cultuur. Die

betekenaars verschillen van cultuur tot cultuur.” In de analyse van de sociale verhoudingen van ‘ras’ behoort ‘ras’ dus tot “de wereld van betekenaars” (Guillaumin 2002: 96, 97, vertaling).

Het behoren tot een minderheidsgroep impliceert voor een individu dat het slechts zal worden gezien als een ‘fragment’ van die groep en de percepties die daarmee worden geassocieerd. De volledige individualiteit van de geraciseerde persoon wordt met andere woorden ontkend. In die zin lijkt de vijandigheid die racistisch gedrag inhoudt slechts secundair binnen het systeem dat racisme verklaart: “Racisme reduceren tot vijandigheid alleen, het alleen in die extreme vorm erkennen, is toegeven aan het gezichtsbedrog dat de verhouding van onze cultuur met wat anders is vertekent, en de uiting ervan alleen erkennen waar onze eigen betrokkenheid wordt erkend. Het betekent in de val van het cultureel egocentrisme trappen, en zo de aanval op zichzelf betrekken en het specifieke bestaan van de gedomineerde ontkennen” (Guillaumin 2002: 106, vertaling).

Zo begrepen wordt racisme een systeem waarbinnen het anders-zijn wordt gepercipieerd en tot stand wordt gebracht. Het wordt “gedefinieerd in die zin dat het van toepassing is op de vreemdeling, het vreemde, het andere, het heterogene, in tegenstelling tot het homogene, het vertrouwd, het zelf. Lof of minachting, bewondering of verdrukking zijn twee kanten van dezelfde medaille” (ibid.: 110, vertaling). Het is in feite het ‘particularisme’ dat minderheidsgroepen kenmerkt, terwijl de meerderheid voor zichzelf ‘de psychologische en sociale algemeenheid’ behoudt: “Op de verhouding tussen minderheden en de meerderheid is een stempel van verschil gedrukt” binnen het kader van een “symbolisch systeem bepaald door de meerderheid” (ibid.: 120, 125, vertaling). Die toestand van de verhouding tussen de meerderheidsgroep en minderheidsgroepen betekent dat die laatsten onherroepelijk bepaald worden volgens de bijzonderheden die hun worden toegekend door het symbolische systeem dat door de meerderheidsgroep is gecreëerd en afgebakend. Er zijn tal van voorbeelden waarin “datzelfde particularisme in een volgende fase wordt opgeëist en de drijvende kracht wordt achter een verandering, waardoor de groep die door de meerderheid is gecreëerd een echte groep wordt [...] Black Power, het ontstaan van de staat Israël, van de Afrikaanse naties, panarabisme, zijn daden die ontsnappen aan de meerderheid: de minderheid betreedt het toneel niet langer alleen volgens de grillen van degene die de macht heeft, niet langer in de verbeelding van de meerderheid, maar in de concrete werkelijkheid” (ibid.: 155, vertaling).

Die uiteenzettingen met betrekking tot het begrip van racisme als een sociale verhouding binnen een symbolisch systeem, maken het mogelijk om de coherentie en continuïteit van dat systeem te benadrukken: “Het zijn de nuances die veranderen, niet het systeem zelf: haat, klaarblijkelijke onverschilligheid, vriendschap duiden allemaal op een identiek systeem van de benadering van wat anders is” (ibid.: 210, vertaling). In die relationele opvatting van racisme en de ongelijkheden die het teweegbrengt, zijn het dus inderdaad particularisme en bijzonderheden die geacht worden minderheidsgroepen te karakteriseren volgens de norm die door de meerderheidsgroep wordt bepaald, of in elk geval volgens een norm waarmee het standpunt van de meerderheid samenvalt. In eerste instantie is het namelijk de meerderheid die benoemt, categoriseert en raciseert. Deze theorie over racisme, gestoeld op de analyse van sociale verhoudingen tussen verschillende groepen binnen een bevolking, laat de twee concepten die eraan ten grondslag liggen naast elkaar bestaan: racialisering en racisering. Hoewel “het onderscheid tussen de twee concepten niet gestabiliseerd is” (Brun en Cosquer 2022: 30, vertaling) in het Franstalige academische veld, kiezen we hier voor een opvatting waarin het concept racisering dat van racialisering preciseert. In navolging van S. Mazouz zijn we namelijk van mening dat “racisering [...] slechts verwijst naar één aspect van de racialiseringsprocessen [waarbij witte personen] worden geracialiseerd, maar geenszins worden geraciseerd” (2020: 49, vertaling).

Racisering heeft dus specifiek betrekking op minderheidsgroepen die, door de daad van minorisering en raciale toewijzing door de meerderheidsgroep, in een gedomineerde positie terechtkomen. De complementariteit en de gemeenschappelijke noemer van de twee concepten racialisering en racisering is dus te vinden in “het aanwijzen van de radicale alterisering als basis van een raciale grens” (Brun en Cosquer 2022: 31, vertaling). Het is dus niet de bedoeling alle leden van de meerderheidsgroep te veroordelen als racisten of daders van raciale toewijzing, maar wel om de structurele aard van racisme te erkennen door de aandacht te vestigen op een racialiseringsproces dat ook de meerderheidsgroep in een bepaalde samenleving aangaat.

Onze benadering van het fenomeen racisme is voornamelijk gebaseerd op de beschouwing ervan als het resultaat van sociale relaties die zijn opgebouwd rond sociale verhoudingen van ‘ras’. Die laatste categorie blijkt aldus een instrument van hiërarchisering dat sociaal en historisch is geconstrueerd in het kader van racialiserings- en raciseringsprocessen. De concepten ‘dekolonialiteit’, voornamelijk gericht op de deconstructie van de denkbeelden,

ideeën en praktijken uit de koloniale periode, en ‘intersectionaliteit’ om licht te werpen op de versterkingen en verbanden tussen verschillende systemen van onderdrukking, worden vervolgens ingezet om meer duidelijkheid te verschaffen over de situatie van racisme in België.

1.4. Methodologie

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden en aanbevelingen te formuleren met het oog op het erkennen en minimaliseren van de impact van de Belgische koloniale geschiedenis op de hedendaagse vormen van racisme en discriminatie, volgden we een kwalitatieve methodologie om inzicht te krijgen in de onderzochte processen in de context van een complexe sociale situatie die gebaseerd is op systemen van subjectieve voorstellingen en interpretaties van individuele en collectieve aard. Dat soort processen lijkt ons namelijk gemakkelijker te objectiveren aan de hand van kwalitatieve dan van kwantitatieve instrumenten en methodes. Onze onderzoeksmethodologie is onderverdeeld in vier fasen, die hieronder worden beschreven.

1.4.1. Fase 1: literatuurstudie en documentair onderzoek

In eerste instantie werd een kritische analyse uitgevoerd van de wetenschappelijke literatuur en van de literatuur afkomstig van verenigingen uit het maatschappelijk middenveld en andere overheidsorganisaties die werken rond de thematiek van het Belgisch kolonialisme, racisme en de strijd tegen racisme en rassendiscriminatie in België, teneinde een eerste identificatie van hedendaagse vormen van die fenomenen en van de belangrijkste activiteitssectoren en domeinen waarin ze zich kunnen voordoen mogelijk te maken. Vervolgens kon aan de hand van een documentair onderzoek een lijst worden opgemaakt van maatregelen en aanbevelingen van nationale en internationale overheidsstructuren die al in België bestaan en die onder de bevoegdheidsdomeinen van de federale regering vallen. Dankzij die documentaire analyse konden aldus de maatregelen en aanbevelingen worden geïdentificeerd die het meest relevant lijken voor de erkenning van de verbanden tussen het kolonialisme en de hedendaagse vormen van racisme en discriminatie en bijgevolg voor een efficiëntere bestrijding van deze laatste.

1.4.2. Fase 2: semidirectieve gesprekken met terreinorganisaties die actief zijn in de strijd tegen racisme en/of contactpersonen die in de academische wereld werken

Na fase 1 en de eerste belichting van de huidige stand van zaken en van de mogelijke beleidsmatige oplossingen in het kader van onze analytische benadering, hebben we een eerste reeks semidirectieve gesprekken³ gevoerd met contactpersonen die via terreinorganisaties en/of de academische wereld op verschillende manieren en in verschillende sectoren actief zijn in de strijd tegen racisme en discriminatie in België. In het panel zaten ook academische deskundigen die verbonden zijn aan universitaire instellingen in de landen die vroeger door België gekoloniseerd waren. Voor deze eerste fase van het onderzoek konden 24 semidirectieve gesprekken en 1 informeel gesprek (dat rechtstreeks betrekking had op de aanbevelingen) worden gevoerd. De gecontacteerde organisaties en personen werden in de eerste plaats geselecteerd op basis van het doel, de opdrachten en de aanpak van hun organisatie en/of hun antiracistisch engagement. Het panel kan aldus worden onderverdeeld in (1) terreinorganisaties die van de strijd tegen racisme en discriminatie een prioriteit maken of eraan werken via andere thema's, (2) koepel/platformorganisaties die een aantal andere organisaties samenbrengen, (3) academische deskundigen⁴. Vervolgens werd bijzondere aandacht besteed aan het evenwicht tussen de Nederlandstalige en Franstalige organisaties alsook aan de diversificatie van de profielen van de bevraagde personen op het vlak van gender, afkomst en generatie⁵. Bij de samenstelling van het panel werd er ook bijzondere aandacht besteed aan 'geraciseerde' personen en aan personen van Afrikaanse Sub-Saharaanse afkomst, aangezien zij persoonlijk getroffen worden door racisme en rassendiscriminatie die mogelijk verband houden met de

³ Het semigestructureerde of semidirectieve gesprek is gestoeld op een evolutieve leidraad voor gesprekken georganiseerd volgens thema's en subthema's, waarbij aan de geïnterviewde persoon een zekere manoeuvreerruimte wordt gelaten. De vragen worden dan niet op opeenvolgende of systematische wijze gesteld. Het semidirectieve gesprek verloopt dus als een vrij en ongestructureerd gesprek, wat zorgt voor meer vertrouwen en vrijheid van meningsuiting in de uitwisseling. Dit type gesprek werd gekozen om thema's aan de oppervlakte te kunnen laten komen die tijdens fase 1 nog niet zouden zijn geïdentificeerd, maar die essentieel zouden kunnen blijken om de bestudeerde fenomenen te begrijpen en passende antwoorden in het kader van dit onderzoek te formuleren.

⁴ Aangezien deze categorisering van de samenstelling van het panel niet exclusief is, vallen sommige geïnterviewden onder de drie vermelde categorieën. Er zijn achttien organisaties in de eerste categorie, vijf in de tweede en negen in de derde.

⁵ Elf Franstalige en elf Nederlandstalige organisaties/contactpersonen konden worden bevraagd (de gesprekken met de Nederlandstalige panelleden werden in het Engels of Frans gevoerd), alsook drie deskundigen uit de voormalige gekoloniseerde landen (één persoon per land). De gesprekken werden opgenomen en volledig uitgeschreven met toestemming van de bevraagde personen.

Belgische koloniale periode. Tijdens deze fase van het onderzoek vonden ook participerende observaties en bezoeken aan plekken die interessant zijn voor de studie plaats⁶.

1.4.3. Fase 3: formulering van de aanzet voor de aanbevelingen

Op basis van de analyse van de gegevens die tijdens fase 1 en 2 van het onderzoek werden verzameld, konden vervolgens de eerste praktische beleidsmatige aanbevelingen voor de federale overheidsinstanties worden geformuleerd. Het was ook de bedoeling om te bekijken hoe de huidige, reeds aangenomen aanbevelingen of maatregelen kunnen worden verbeterd om de tenuitvoerlegging en doeltreffendheid ervan te waarborgen. Daartoe werden de gesprekken geanalyseerd volgens de methode van de gefundeerde-theoriebenadering (of *grounded theory*) (Strauss en Corbin 1990). Die inductieve methode is gebaseerd op de ontwikkeling van interpretatieve theorieën en categorieën die het mogelijk maken om tot een verfijnd begrip en een verfijnde analyse te komen van de processen die vanaf het begin van de gegevensverzameling aan het licht worden gebracht. Het is een methode die berust op een systematisch, iteratief en progressief analyseproces in nauwe interactie met de gegevens, aangezien ze tegelijkertijd worden verzameld en geanalyseerd. Aan de hand van die methode kunnen dus op inductieve wijze abstracte categorieën worden gecreëerd die de bestudeerde processen verklaren en samenvatten en het tegelijkertijd mogelijk maken om de oorzaken, omstandigheden en gevolgen ervan te preciseren.

Daarnaast werd de formulering van beleidsmatige aanbevelingen geholpen door een theoretische conceptualisering uit de literatuur inzake de analyse van overheidsbeleid, die nuttig blijkt om licht te werpen op de specifieke context van de strijd tegen racisme in België. Volgens de benadering op basis van ‘advocacy coalitions’ (‘belangencoalities’) of het ‘advocacy coalition framework’ (ACF)⁷ (Jenkins-Smith en Sabatier 1994) ligt de relevante analyse-eenheid voor het verklaren, begrijpen en bestuderen van overheidsbeleid in een ‘policy subsystem’ (‘beleidssubstelsysteem’) dat actoren samenbrengt die afkomstig zijn uit verschillende overheidsorganisaties en private organisaties en die betrokken zijn bij een publiek probleem en regelmatig proberen het beleid op dat gebied gedurende lange perioden te beïnvloeden. Het

⁶ Er werden tien observaties uitgevoerd om gegevens te verzamelen ter verduidelijking van de analyse van de gegevens die via de gesprekken werden verzameld.

⁷ Het ACF is een benadering voor de analyse van overheidsbeleid die in de categorie van de ‘cognitieve’ of ‘op gedachten gebaseerde’ benaderingen valt, die op hun beurt deel uitmaken van de zogenoemde ‘geïntegreerde’ benaderingen.

zijn dus niet alleen de statelijke actoren die van belang zijn voor deze benadering, maar ook de interacties van alle actoren die betrokken zijn bij een publiek probleem.

Het ACF probeert aldus veranderingen in het overheidsoptreden in een bepaald domein over perioden van tien jaar of meer te verklaren door binnen een beleidssubstelsysteem de verschillende groeperingen van sleutelactoren te identificeren die eenzelfde ‘belief system’ (‘geloofssysteem’) delen en interageren om de staatsactiviteiten volgens dat geloofssysteem te beïnvloeden en uit te voeren. Het basisbeginsel van het ACF is dat “actoren zijn gegroepeerd in een of meer belangencoalities, waarvan de leden een reeks normatieve overtuigingen en percepties van de wereld delen, en dat ze samenwerken om hun overtuigingen te vertalen in een overheidsbeleid”⁸ (Boussaguet 2019: 46, vertaling).

1.4.4. Fase 4: semidirectieve gesprekken met contactpersonen die in de bevoegdheidsdomeinen van de federale regering werken en afwerking van de aanbevelingen

Tijdens deze vierde fase van het onderzoek hebben we eerst een reeks gesprekken gevoerd met contactpersonen die in de bevoegdheidsdomeinen van de federale regering werken, voornamelijk in overheidsadministraties en politieke kabinetten. Die gesprekken gingen over de voorlopige aanbevelingen die in fase 3 werden geformuleerd, om ze te toetsen en nieuwe gegevens te verzamelen met het oog op de definitieve formulering ervan. De bevroegde personen werden aldus geselecteerd op basis van hun mogelijke rol in de ontwikkeling en tenuitvoerlegging van beleidsmaatregelen die racisme en rassendiscriminatie moeten bestrijden in de bevoegdheidsdomeinen van de federale overheidsinstanties waaraan bijzonder aandacht wordt geschonken ingevolge de gegevensverzameling en -analyse in de vorige fasen.

⁸ Dit geloofssysteem, systeem van representatie en interpretatie van de werkelijkheid of theorie van de werkelijkheid is gestructureerd in drie niveaus: het eerste niveau is de centrale kern (‘deep core beliefs’) en betreft de diepe waarden en de overtuigingen die zijn geïntegreerd in identiteitsstructuren (bijvoorbeeld de scheidingslijn tussen links en rechts, de balans tussen individuele vrijheid en sociale rechtvaardigheid of het meer of minder democratische karakter van een politiek regime). Het tweede niveau (‘policy core beliefs’) betreft de articulatie van de representaties van het centrale niveau met een bepaald beleidssubstelsysteem (bijvoorbeeld politieke standpunten, formuleringen van de bestudeerde problemen, causale verbanden tussen die problemen of basisstrategieën om ze op te lossen). Het derde niveau betreft de secundaire aspecten (‘secondary beliefs’) en heeft betrekking op de concrete instrumenten en maatregelen die voortvloeien uit het tweede niveau (bijvoorbeeld de begrotingsregels met betrekking tot een specifiek actieprogramma van het beleidssubstelsysteem in kwestie).

In deze fase werden acht gesprekken gevoerd: zeven over bevoegdheidsdomeinen van de federale regering die het voorwerp zijn van aanbevelingen in de studie⁹ en één met de NAPAR Coalitie. Er werd aan de terreinorganisaties en de contactpersonen die we in fase 2 hadden ontmoet ook een sessie aangeboden waarin de voorlopige aanbevelingen werden voorgesteld, om een laatste reeks gegevens te verzamelen met betrekking tot de definitieve formulering van de aanbevelingen¹⁰. In totaal werden 33 gesprekken gevoerd, naast de sessie waarin de voorlopige aanbevelingen werden voorgesteld.

1.5. Opmerkingen met betrekking tot de gesprekken

In het belang van de anonimiteit wordt de persoonlijke informatie (gender, afkomst, leeftijd, beroepsstatuut, enz.) van de geïnterviewden niet geïdentificeerd in dit verslag, evenmin als de locaties waar de gesprekken plaatsvonden. De lijst van organisaties waarmee werd gesproken, werd verstrekt aan de opdrachtgever van de studie, waarbij de gegevens van de bevroegde personen werden geanonimiseerd. Ook werd, in overeenstemming met de algemene verordening gegevensbescherming (EU 2016/679) en de Ethische code voor het wetenschappelijk onderzoek in België (2009), geïnformeerde toestemming gevraagd aan de bevroegde personen en werd een informatieformulier over de studie verstrekt om hen te informeren over (a) de doelstellingen van het onderzoek, (b) de procedures voor de anonimisering, de verwerking en het gebruik van de verzamelde informatie, (c) hun rechten en (d) de mogelijke risico's verbonden aan het onderzoek (hoewel deze gering blijven).

⁹ Ontwikkelingssamenwerking, werkgelegenheid, gelijke kansen, justitie (twee gesprekken), politie en wetenschapsbeleid. Ondanks de contacten die werden gelegd, heeft het geplande gesprek met Buitenlandse Zaken niet kunnen plaatsvinden.

¹⁰ Eén sessie in het Frans met de Franstalige organisaties en één sessie in het Engels met de Nederlandstalige organisaties.

2) Racisme en rassendiscriminatie in België

2.1. Systemisch racisme en vormen van racisme in België

In 2019 registreerde Unia¹¹ een recordaantal geopende dossiers voor feiten van racisme, wat “het systemische en structurele karakter van raciale discriminatie” in België illustreert. Zoals een van de geïnterviewden voor deze studie opmerkte:

“Systemisch, structureel racisme, dat doordringt in de samenleving, betekent dat er personen zijn die burgers van dit land zijn, maar niet dezelfde behandeling of dezelfde kansen krijgen als anderen.”¹²
(vertaling)

Dat racisme zou ‘subtieler’ zijn dan gewoon racisme omdat het “op meer algemene wijze deel uitmaakt van sociale verhoudingen”¹³ (vertaling). Anderen merkten op dat het gaat om “geweld [...] dat is getransformeerd op institutioneel niveau”¹⁴, wat zich uit in “een meer gewelddadige vorm van racisme, omdat hij daadwerkelijk deel uitmaakt van wetten en verschillende beleidslijnen”¹⁵ (vertaling). Bepaalde gesprekspartners concludeerden dat de problematiek van racisme in verschillende activiteitssectoren en domeinen van het maatschappelijke leven soms dicht in de buurt zou komen van een “racistische staat”¹⁶ (vertaling). In zijn rapport dat een aantal lessen bevat voor effectief nationaal beleid ter bestrijding van racisme, benadrukt het ENAR (European Network Against Racism): “De NAPAR’s [nationale actieplannen tegen racisme in Europese landen] zouden een volledige en verfijnde definitie moeten invoeren van racisme als een systeem dat de verschillende dimensies van racisme omvat, waaronder individuele, historische, structurele en institutionele dimensies” (2019: 11, vertaling).

¹¹ Unia is een onafhankelijke openbare instelling die in 1993 werd opgericht en die discriminatie bestrijdt en gelijke kansen bevordert in België. Zijn missie werd vastgelegd in een samenwerkingsakkoord tussen de federale overheid en de gewesten en gemeenschappen (merk op dat Vlaanderen zich uit het akkoord heeft teruggetrokken om in 2023 een eigen instelling op te richten, het Vlaams Mensenrechteninstituut (VMRI)). Op internationaal niveau is Unia erkend als nationaal mensenrechteninstituut (NMRI) (zie Principes van Parijs). Er bestaan samenwerkingsprotocollen met andere Belgische instellingen, zoals het Federaal Instituut voor de bescherming en de bevordering van de rechten van de mens (FIRM), opgericht in 2019, het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen (IGVM), opgericht in 2003, Myria, het Federaal Migratiecentrum dat migratie analyseert, de rechten van vreemdelingen verdedigt en mensenhandel en mensensmokkel bestrijdt, en met de sociale partners. Unia werkt eveneens samen met de arbeidsinspectie.

¹² Gesprek 1.

¹³ Ibid.

¹⁴ Gesprek 2.

¹⁵ Gesprek 3.

¹⁶ Gesprekken 4 en 5 – Mouhad Reghif (Bruxelles Panthères) (hoewel de algemene regel is om gegevens te anonimiseren, wordt naar sommige gesprekken op verzoek van de geïnterviewde verwezen met vermelding van diens naam).

Volgens de vaststellingen van Unia en de NAPAR Coalitie (National Action Plan Against Racism)¹⁷ is racisme in België structureel of systemisch van aard¹⁸. In het in 2020 gepubliceerde memorandum van de NAPAR Coalitie, waarin ze haar voorstellen voor de goedkeuring van een interfederaal actieplan tegen racisme uiteenzet, worden de belangrijkste aandachtspunten voorgesteld die zijn geselecteerd na de evaluatie van nationale actieplannen tegen racisme in andere Europese landen. Sommige daarvan hebben betrekking op de definitie van structureel racisme, “het belang om een intersectioneel rooster voor beleidsanalyse aan te nemen”, “het begrijpen van de verschillende specifieke vormen van racisme” en de noodzaak om racistische daden structureel te bestrijden (NAPAR 2020: 2, vertaling). Het ENAR hanteert verschillende definities van systemisch racisme, die allemaal als doel hebben om “duidelijk begrip te verschaffen van de complexiteit van rassendiscriminatie, hoe die in de loop der tijd is geconstrueerd en hoe ze vandaag de dag tot uiting komt” (ENAR 2019: 10, vertaling). Het gaat erom het fenomeen racisme te benaderen vanuit een algemeen inzicht in de verschillende dimensies die elkaar versterken (historisch, ideologisch, politiek, economisch, religieus en cultureel), zodat verschillende analyseniveaus in aanmerking kunnen worden genomen om licht te werpen op de oorzaken en gevolgen ervan. Een dergelijke globale benadering van racisme impliceert zowel preventief als repressief optreden (Ouald-Chaib 2016: 12).

Hoewel dit door bepaalde personen en/of groepen wordt ontkend, is de realiteit van structureel racisme in België bekend (Liga voor Mensenrechten 2023: 6; LDH 2023a: 32-36; Kamer van volksvertegenwoordigers 2023; FRA 2023b). Vervolgens moet een onderscheid worden gemaakt tussen de verschillende vormen van racisme waaruit het bestaat. In zijn definitie van racisme in België identificeert Unia minstens zes vormen van racisme die in het land voorkomen: afrofobie (of negrofobie, of antizwartracisme), antisemitisme, zigeunerhaat (of Romafobie), asiafobie, islamofobie en xenofobie. De NAPAR Coalitie voegt daar antimigrantenracisme aan toe. Die benamingen zijn nuttig om aan te tonen dat verschillende groepen het slachtoffer zijn van systemisch racisme in België en dat een doeltreffend actieplan ter bestrijding van die vormen van racisme een gemeenschappelijke aanpak van hedendaags racisme moet invoeren (2020: 9). Dat werd gesteld door verschillende geïnterviewden, waarbij

¹⁷ De NAPAR Coalitie (Coalitie voor een Interfederaal Actieplan tegen Racisme) is een koepelorganisatie van een zestigtal Belgische verenigingen die op verschillende manieren actief zijn in de strijd tegen racisme en zich inzetten voor de ontwikkeling en goedkeuring van een interfederaal actieplan tegen racisme in België.

¹⁸ In het kader van deze studie gebruiken we deze twee termen als synoniemen.

ze verwezen naar “een realiteit op verschillende niveaus [of] gebieden”¹⁹ die “geworteld is in verschillende lagen van onze instellingen en systemen”²⁰ en die “verschillende groepen van personen [treft]: antisemitisme, islamofobie, afrofobie, als verschillende soorten verhalen die leiden tot verschillende soorten racisme [...] voor de Congolezen zou het meer verbonden zijn met het kolonialisme omdat de relatie tussen België en Congo teruggaat tot ver voor de twintigste eeuw”²¹ (vertaling).

Dat structurele racisme leidt tot verschillende soorten discriminatie in verschillende domeinen en activiteitssectoren. Zoals het rapport van de vereniging SANKAA aangeeft: “Verschillende vormen van uitsluiting zoals ras, gender, klasse, religie, seksualiteit... zijn met elkaar verweven en versterken elkaar (intersectionaliteit). Deze meervoudige discriminatie maakt dat personen met Afrikaanse roots zich vaak helemaal onderaan de sociale ladder bevinden” (2022: 8). Op Belgisch federaal niveau bestaat de antidiscriminatiewetgeving uit vier wetten: de zogenaamde antidiscriminatiewet, de zogenaamde antiracismewet, de zogenaamde genderwet en de zogenaamde seksismewet. Die wetten zijn gebaseerd op verschillende vastgestelde criteria op grond waarvan discriminatie kan worden verboden en in voorkomend geval worden bestraft²². Op basis van die criteria worden namelijk verschillende vormen van discriminatie die zich kunnen voordoen geïdentificeerd en verboden door de wetgeving²³.

Wettelijke erkenning van die vormen van discriminatie maakt het mogelijk om hun mogelijke kruispunten te identificeren en te benadrukken, waardoor de theoretische effectiviteit van de wetgeving wordt versterkt. In dat opzicht hebben verschillende gesprekspartners benadrukt dat racisme “een zeer duidelijke rode lijn”²⁴ is op het kruispunt van verschillende vormen van discriminatie: “Omdat er eerst discriminatie als eerste niveau is [...] Maar wat die discriminatie verbergt, is racisme en racisme in het systeem”²⁵; “Zoals [Frantz] Fanon stelt, is de maatschappij racistisch of niet racistisch, is racisme materieel, gaat het niet om een gevoel van

¹⁹ Gesprekken 6, 7 en 8.

²⁰ Gesprek 7.

²¹ Gesprek 6.

²² Zie bijlagen “Tabel met door de antidiscriminatiewetgeving op federaal niveau beschermde criteria”. Twee openbare instellingen zijn bevoegd inzake die zogenaamd ‘beschermde’ discriminatiecriteria. Unia, voor wat de antiracisme- en de antidiscriminatiewet betreft, en het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen voor wat de genderwet betreft. Geen enkele openbare instelling heeft bevoegdheid verkregen voor het criterium inzake de taal.

²³ We verwijzen naar de bijlagen voor een korte voorstelling daarvan.

²⁴ Gesprek 10.

²⁵ Gesprek 8.

discriminatie, maar is het materieel.”²⁶ (vertaling). Voor 2022 geeft Unia aan dat het 735 dossiers heeft geopend op basis van ‘raciale’ discriminatiecriteria, wat ongeveer 35 % uitmaakt van het totale aantal dossiers dat dat jaar werd geopend. De belangrijkste betrokken domeinen zijn ‘goederen en diensten’, en met name ‘huisvesting’ met 185 dossiers, ‘werk’ met 158 dossiers, en ‘samenleving’ met 151 dossiers die voornamelijk betrekking hadden op de publieke ruimte. Ook het domein ‘onderwijs’ is vertegenwoordigd met 78 geopende dossiers. Daarna volgen de domeinen ‘politie en justitie’ met 62 dossiers en ‘media’ met 54 dossiers²⁷. Daarbij komen haatspraak en haatmisdrijven, waarbinnen een aanzienlijk deel van de dossiers is geopend op basis van ‘raciale’ discriminatiecriteria.

In 2021 registreerde de geïntegreerde politie (die bestaat uit de federale en de lokale politie) 1 055 misdrijven van discriminatie met een racistisch of xenofob motief, op een totaal van 1 594 misdrijven van discriminatie (met ook andere motieven zoals geslacht, seksuele geaardheid, handicap, geloof of levensovertuiging) (Belgische federale overheid 2022: 7). Wat de ordehandhaving en de politie zelf betreft, wezen verschillende terreinorganisaties op het probleem van ‘etnische profilering’: “Een zeer duidelijk geval van racisme in België met betrekking tot de politie is natuurlijk etnische profilering. Het werd gedocumenteerd”²⁸ en is “onbetwistbaar”²⁹: “Racisme in België is dus heel erg diep geworteld, zowel structureel als systemisch [...] het politiegeweld toont precies aan hoe systemisch het is. We zouden kunnen beginnen bij de bestaande vonnissen in zaken van politiegeweld, die vonnissen analyseren en vervolgens de volledige procedure omgekeerd analyseren om te zien hoe en waar het begint en waar het eindigt en te laten zien hoe alles samenhangt.”³⁰ (vertaling). Een recente³¹ omzendbrief van de FOD Binnenlandse Zaken inzake het ‘professioneel profileren’ (juli 2023) en ter bestrijding van het fenomeen van etnisch profileren, erkent dat “etnisch profileren en discriminerende politiecontroles nog steeds plaatsvinden” in België en dat “[e]tnisch, en bij uitbreiding discriminerend, profileren [...] te allen tijde [moet] worden vermeden”. Het gaat om een eerste handelingskader dat zelf ertoe oproept het werk voort te zetten met inschakeling van organisaties uit het maatschappelijk middenveld die werk maken van de bestrijding van

²⁶ Gesprek 5: Mouhad Reghif (Bruxelles Panthères).

²⁷ Zie [Cijfers van Unia](#).

²⁸ Gesprek 10.

²⁹ Gesprekken 11 en 13.

³⁰ Gesprek 11.

³¹ Zie “[Omzendbrief CP 5 betreffende het handelingskader inzake het professioneel profileren en controleren](#)” (BS van 25 augustus 2023).

racisme en platformorganisaties zoals de NAPAR-coalitie, evenals Unia als onafhankelijke openbare dienst (Unia 2023a).

In een context waarin gegevens over discriminatie en ongelijkheid in België nog onderontwikkeld zijn, heeft Unia, in samenwerking met de cel Gelijke Kansen van de FOD Justitie, een gegevensbank ontwikkeld ('Data Hub Equality Data') met bronnen over (on)gelijkheid en discriminatie³². De belangrijkste domeinen waarin vormen van discriminatie op basis van 'raciale' criteria worden opgetekend in België zijn dus huisvesting, werk, publieke ruimte, onderwijs, politie en justitie en media³³. In die domeinen ontstaan verschillende vormen van racisme, die een voedingsbodem zijn voor vormen van discriminatie: "Racisme gaat er niet alleen over dat iemand iets kwetsends zegt over iemand anders, het gaat ook over instellingen, mechanismen en de manier waarop de wereld werkt."³⁴ (vertaling). In een context waarin "we recentelijk hebben gezien dat politici en publieke figuren racistische ideeën en taal reproduceren, wat ook zeer schadelijk is voor de mentale gezondheid van degenen die het doelwit zijn"³⁵ (vertaling), zou de kwestie van de impact van racisme op individueel niveau echter niet mogen worden verwaarloosd in het belang van een benadering die zich uitsluitend richt op sociale structuren.

Omdat de doelstellingen van de studie in het bijzonder betrekking hebben op afro(negro)fobie, wordt die vorm van racisme hieronder verder uiteengezet, en aangevuld met antimigrantenracisme en xenofobie.

2.2. Afro(negro)fobie

Unia stelt de volgende definitie van afro(negro)fobie voor: "verwijst naar het criterium 'huidskleur'. Het is minachting, vijandigheid of haat tegenover mensen van Afrikaanse

³² Zie [Data over \(on\)gelijkheid & discriminatie in België](#). In het verlengde van het project 'Improving equality data collection in Belgium' (IEDCB 2020-2021) strekt die gegevensbank ertoe de verzameling en ontwikkeling van gegevens over (on)gelijkheid in België te verbeteren (Unia 2021). Zoals vermeld in de aanbevelingen van dit verslag, heeft het vierde actievoorstel van de federale maatregelen van het NAPAR-plan betrekking op de verbetering van die gegevensbank door er ontbrekende discriminatiecriteria zoals leeftijd, handicap of gezondheidstoestand aan toe te voegen (Belgische federale overheid 2022: 14).

³³ Hoewel rassendiscriminatie in de gezondheidssector bekend is en ondersteund wordt door getuigenissen en studies, zijn er nog onvoldoende gegevens om een statistisch overzicht op te stellen van de realiteit van racisme in die sector in België (Bartholomeeusen en Hanine 2023). Er moet worden opgemerkt dat het concept 'raciale last' verwijst naar de psychologische druk die wordt ervaren door personen die worden blootgesteld aan raciale stigmatisering, wat resulteert in een voortdurende aanpassing van hun gedrag (Bosuma W'okungu Bakili 2020).

³⁴ Gesprek 9.

³⁵ Gesprek 7.

afkomst, wat zich uit in de vorm van een gevoel van superioriteit gebaseerd op de geschiedenis van de slavernij en de kolonisatie, waaruit stereotypen en vooroordelen voortvloeien” (Unia [s.d.]). Die definitie is interessant wegens de historische contextualisering ervan van de oorsprong van racisme tegen zwarten. Bovendien roept het, zoals een van onze gesprekspartners opmerkt, vragen op dat er geen vooruitgang wordt geboekt op het gebied van antiracisme, en meer specifiek op het gebied van negrofobie, afrofobie. Er wordt geen vooruitgang geboekt inzake die thema’s, terwijl er de afgelopen twintig jaar een versnelling heeft plaatsgevonden in de productie van kennis over die aangelegenheden³⁶. In tegenstelling tot andere landen die een dynamischer herinneringsbeleid hebben ontwikkeld, “heeft België [immers] niet zo’n levendig postkoloniaal debat. Het houdt vast aan zijn koloniale monumenten en straatnamen. De dekolonisatie van de geesten heeft nog niet plaatsgevonden” (Goddeeris 2015: 404, vertaling).

Hoewel afro(negro)fobie een vorm van racisme is die reeds lang bekend is, wordt het door België in stand gehouden taboe over zijn koloniale geschiedenis doorbroken naar aanleiding van de recente gebeurtenissen die de aangelegenheden met betrekking tot de kolonisatie en de dekolonisatie naar de voorgrond van het publieke debat in de voormalige koloniserende landen hebben gebracht. Toch hadden bepaalde werken al aangetoond hoe belangrijk het is rekening te houden met dit taboeverleden bij het begrijpen van hedendaagse fenomenen. In 2010 werd bijvoorbeeld in het eindverslag van de Rondetafels van de Interculturaliteit het volgende onderstreept: “De ideologie die gepaard ging met deze kolonisatie, een deel van het geweld dat ermee gepaard ging, de toe-eigening van rijkdom en het gegeven dat aan deze bladzijde uit de Belgische geschiedenis vandaag de dag nog steeds grotendeels stilzwijgend wordt voorbijgegaan, worden als kwetsend ervaren door veel leden van de gemeenschappen met een migratieachtergrond uit Sub-Saharaans Afrika” (Service général de la Jeunesse et de l’Education permanente: 85, vertaling). In 2019 bracht een groep deskundigen in opdracht van de VN een bezoek aan België in het kader van het internationaal decennium voor personen van Afrikaanse afkomst. In punt 18 van de slotverklaring ervan wordt het volgende opgemerkt: “België verwijst vaak naar interculturele doelstellingen [...] Interculturaliteit vereist wederkerigheid, het verwerpen van schadelijke culturele stereotypen en het waarderen van alle culturen, inclusief die van personen van Afrikaanse afkomst” (WGEPAD 2019, vertaling).

³⁶ Gesprek 12.

Een van de personen die in het kader van de studie werd geïnterviewd, benadrukt ook dat het voortbestaan van de stereotypen ten aanzien van personen van Afrikaanse afkomst discriminatie in stand houdt: “Ik denk dat je het ook kunt zien aan de manier waarop personen van Afrikaanse afkomst nog veel problemen hebben om goed betaalde banen te krijgen, bijvoorbeeld, of fatsoenlijke huisvesting wegens die stereotypen. Je kunt dus zien dat dit rechtstreeks leidt tot vormen van discriminatie [...] Het komt rechtstreeks voort uit de verbeelding van de kolonisatie” (vertaling)³⁷. De verschillende generaties personen die deel uitmaken van de diaspora’s van Sub-Saharaans Afrika hebben immers een gemeenschappelijke ervaring van discriminatie en uitsluiting en een ervaring van gewoon en structureel racisme, geërfd van het koloniale tijdperk. Dat draagt bij tot de marginalisering van die personen en de bestendiging van stereotiepe, beledigende, vernederende en ontmenselijkende voorstellingen van Afrika en zijn volkeren (UNDPI/WCAR 2002: 52-55; Koning Boudewijnstichting 2017; Unia 2022; FRA 2023a; WGEPAD 2023). Stereotypen op basis van huidskleur kunnen bijvoorbeeld dramatische gevolgen hebben als het gaat om slachtoffers die gedood worden als gevolg van politiegeweld, aangezien dit criterium een van de twee factoren is op grond waarvan men het meeste risico loopt om gedood te worden tijdens een politie-interventie in België (gesprek 10).

In België is de immigratie van personen uit landen van Sub-Saharaans Afrika een reeds lang bestaand fenomeen dat een zekere specificiteit weerspiegelt in het gegeven dat bevolkingsgroepen aankomen op het grondgebied van de voormalige koloniale of heersende mogendheid. Hoewel die bevolkingsgroepen geen “nieuwe migraties” vormen (Martiniello et al. 2010), is het pas de laatste decennia dat deze immigratie significant is geworden in België (Mazzocchetti 2014: 7-11; Kagné 2008). Een andere bijzonderheid van de aanwezigheid van deze groepen en personen in België is dat ze de overgrote meerderheid vormen van de categorie individuen die als ‘zwart’ omschreven worden. “Daarom worden de benamingen ‘Afrikaans’ of ‘Sub-Saharaans’ doorgaans gebruikt in de Belgische openbare ruimte, zowel als synoniem als als eufemisme voor de raciale categorie ‘zwart’” (Mazzocchetti 2014: 12, vertaling). De verhouding van België met zijn koloniale verleden is ook “zeer dubbelzinnig”, in die mate dat dit “verdrongen verleden” “weinig mogelijkheden biedt om het hoofd te bieden aan discriminerende aangelegenheden, zowel sociaal-politiek als symbolisch” (ibid.: 19, vertaling). Als gevolg hiervan vragen “verschillende groepen” op verschillende manieren “om

³⁷ Gesprek 7.

fundamentele debatten over een gedeelde geschiedenis [...] en over hun mogelijkheden voor succes, erkenning en waardigheid” (ibid.: 13, vertaling).

De jaren 1980 en 1990 zagen een toename en diversificatie in de migratietrajecten van de bevolkingsgroepen uit Sub-Saharaans Afrika in België (Kagné en Martiniello 2001). De jaren 1990 werden gekenmerkt door een ware ‘overvloed aan verenigingen’ onder deze diaspora. De sociaal-politieke context maakte immers de ontwikkeling mogelijk van verschillende initiatieven en platformen die zijn opgebouwd rond het pan-Afrikanisme en de opkomst van woordvoerders van verenigingen die ijverden voor de erkenning van de diaspora van Sub-Saharaans Afrika door de overheden op dezelfde manier als de andere geïmmigreerde bevolkingsgroepen in België. Later zou dit verenigingslandschap zich nog uitbreiden met nieuwe uitdagingen, inzonderheid door de invloed van nieuwkomers en een nieuwe generatie van wie de aspiraties en de strijd voor erkenning van volwaardig burgerschap geen andere horizon hebben dan die van hun geboortemaatschappij (Ndiaye 2004; Grégoire en Mazzocchetti 2013; Clette-Gakuba 2019).

2.3. Antimigrantenracisme

Antimigrantenracisme wordt gekenmerkt door het vermogen verschillende factoren te combineren om uitdrukking te geven aan de wil om personen die als ‘migranten’ (huidskleur, nationale of etnische afkomst, religieuze overtuiging) worden beschouwd, uit te sluiten. Dit racisme wordt bevestigd door verschillende actoren in het veld die verantwoordelijk zijn voor het migratiebeleid³⁸ (NAPAR 2020: 29-32; Gossiaux et al. 2019: 91-94) en maakt gewag van een hedendaagse vorm van racisme waarbij verschillende criteria worden gecombineerd om de uitsluiting en de ongelijkheden ten aanzien van de beoogde personen, te rechtvaardigen, waardoor een breed spectrum van intersectionele discriminatie ontstaat. Zoals een van onze gesprekspartners opmerkt, hebben bepaalde politieke bewegingen en groeperingen in België van migranten de ideale “zondebok”³⁹ gemaakt voor de problemen van het land: “Ik heb veeleer de indruk dat de migrant in België de persoon blijft die wordt gebruikt voor verkiezingsstemmen. Het is een onderwerp dat dient om de bevolking te vermaken, om niet

³⁸ Zoals een van de bevroagde personen uitlegt, pleiten die actoren in het veld dan ook ervoor "het paradigma van de visie van de samenleving op personen van buitenlandse afkomst, onder wie migranten, te veranderen" (gesprek 25, vertaling).

³⁹ Gesprek 8.

over de echte problemen te praten” (vertaling)⁴⁰. De electorale instrumentalisering en de negatieve voorstelling van de migratie, in het bijzonder die van geraciseerde personen, heeft geleid tot een groeiend antimigrantensentiment, discriminerende behandelingen, bagatellisering van racistische uitlatingen ten aanzien van hen en hun criminalisering, in het bijzonder sinds de aanslagen van 2015/2016 (ENAR 2016).

2.4. Xenofobie

Vanuit een nationalistisch perspectief verwijst xenofobie naar een algemene vijandigheid, angst of minachting voor alles wat wordt beschouwd als uit het ‘buitenland’ komend. Over het algemeen wijst de xenofobe houding aldus alle personen die als vreemdelingen worden beschouwd op een ongedifferentieerde manier af. Ze “uit zich in vooroordelen, in reacties van afwijzing en achterdocht, discriminatie en stigmatisering; het kan gaan van eenvoudige wrok tot haat, van angst voor een invasie tot een pogrom” (Dornel 2018, vertaling).

3) Overheersing, uitbuiting en koloniaal narratief

Uit de voorgaande uiteenzettingen blijkt dat we, om de stereotypen te begrijpen die aan de basis liggen van de discriminatie van mensen die als ‘zwart’ worden beschouwd, moeten terugkijken naar de koloniale periode van België, toen die raciale stereotypen en vooroordelen werden gecreëerd en verspreid: “Vanaf het begin van de koloniale expansie heeft de verbeelding invloed op de mentaliteit. Buitengewone verhalen en beelden van mysterieuze Afrikaanse landschappen dringen al snel Europa binnen” (Cornet en Gillet 2010: 7, vertaling).

In zijn rapport dat in 2023 aan de algemene vergadering van de VN werd voorgelegd, merkt de werkgroep van deskundigen rond mensen van Afrikaanse afkomst het volgende op: “De erfenis van het kolonialisme en van de eeuwen van slavernij, die zich vandaag vertaalt in ongelijkheid, structurele discriminatie en racisme ten aanzien van mensen van Afrikaanse afkomst, heeft belet dat hun recht op ontwikkeling volledig kon worden verwezenlijkt.” (vertaling) De werkgroep vervolgt: “Structureel racisme, rassendiscriminatie, afrofobie, vreemdelingenhaat en aanverwante onverdraagzaamheid zijn de onderliggende oorzaken van die ongelijkheden en

⁴⁰ Ibid.

moeten om die reden worden aangepakt” (WGEPAD 2023: 13, vertaling). Deze woorden sluiten aan bij de woorden van een van onze gesprekspartners, die het volgende onderstreept:

“Als we het over racisme hebben, moeten we als samenleving ook erkennen dat we een probleem hebben, dat onze samenleving ziek is en dat ze ziek is vanwege haar grondslag, vanwege haar koloniale verleden.”⁴¹ (vertaling)

Pas vanaf de jaren 2000 kwam er in België een publiek postkoloniaal debat op gang. Het was op dat ogenblik “dat de koloniale geschiedenis van het land centraal kwam te staan in het antiracistische gesprek en dat analisten probeerden de continuïteiten tussen de koloniale overheersing van de autochtone bevolking in de kolonies en de manieren waarop nieuwkomers en migranten worden onderworpen aan een integratiediscours in kaart te brengen.” (Fadil en Martiniello 2020: 3, vertaling).

Zoals een van de geïnterviewden opmerkt met betrekking tot die koloniale continuïteiten in de hedendaagse samenleving: “zolang we niet proberen om volledig te erkennen wat het koloniale project was, kunnen we niet begrijpen waarom dat project blijft bestaan”⁴² (vertaling). Die denkoefening doet ons terugkijken naar de Belgische kolonisatie zelf om de belangrijkste mechanismen uit die periode te identificeren en tegelijkertijd ons begrip van het kolonialisme voor deze studie af te bakenen. Deze stap blijkt ook belangrijk te zijn in de context van België en de late opkomst van het postkoloniale debat, dat des te meer “de kracht om te kijken naar racisme en het koloniale verleden”⁴³ impliceert. Zoals de Koning der Belgen onlangs aangaf toen hij zijn “diepste spijt uit[sprak] voor die wonden uit het verleden”, stoelde het koloniale regime immers “op een – op zich niet te rechtvaardigen – verhouding van ongelijkheid. Het was gekenmerkt door paternalisme, discriminatie en racisme. En het gaf aanleiding tot wandaden en vernederingen” (Filip [Koning der Belgen] 2022).

Een zeer korte chronologie van het Belgische koloniale project kan starten bij de Conferentie van Berlijn in 1885, toen Leopold II de absolute soevereiniteit kreeg over een gebied in Centraal-Afrika dat hij persoonlijk had verworven. Tijdens die diplomatieke conferentie, die

⁴¹ Gesprek 13.

⁴² Gesprek 12. In dezelfde geest onderstreept iemand anders het volgende: “Het Congolese verhaal wordt niet goed verteld. Voor de meeste mensen is het voor Congo begonnen met de komst van België. Over alles wat er daarvoor is gebeurd, wordt niet gesproken. En dat vind ik zeer jammer, want er gaat een grote geschiedenis aan vooraf” (Gesprek 19, vertaling).

⁴³ Gesprek 9.

van 15 november 1884 tot 26 februari 1885 in Berlijn werd gehouden, kreeg het Europese koloniale imperialisme in Afrika concreet vorm. De conferentie heeft het immers mogelijk gemaakt de koloniale rijken van die tijd te structureren door de officiële regels voor de kolonisatie van Afrika vast te leggen en de verdeling van het continent onder de koloniserende mogendheden te officialiseren, zonder vertegenwoordigers of leiders van de betrokken Afrikaanse landen en bevolkingsgroepen. Onder het mom humanitaire doelstellingen na te streven en de toegang tot ‘vooruitgang’ en ‘beschaving’ te garanderen, bood de Conferentie van Berlijn in feite de gelegenheid om de regels van de kolonisatie tussen de mogendheden die de Afrikaanse gebieden en bevolkingsgroepen wilden uitbuiten, vast te stellen. Hoewel de conferentie een diplomatieke vorm aannam, was ze in werkelijkheid van economische aard. Het was een handelsconferentie die, naast de Slotakte, leidde tot de goedkeuring van een reeks verdragen die bedoeld waren om de commerciële interacties van de Europese mogendheden in Afrika te reglementeren, om te voorkomen dat ze oorlog zouden gaan voeren voor de rijkdommen van het continent (Florestal 2007).

Na de Conferentie van Berlijn en van 1885 tot 1908 kende Leopold II zichzelf 10 % van het Congolese grondgebied voor privédoeleinden toe, terwijl de rest werd toegewezen aan concessiehouders. Dat grondgebied stond bekend als de ‘Congo-Vrijstaat’ of de ‘Onafhankelijke Congostaat’. In 1908, na verschillende beschuldigingen van brutaliteit, geweld, chaotisch administratief beheer en opeenstapeling van schulden ten aanzien van de Belgische Staat, wordt Leopold II gedwongen om de Onafhankelijke Congostaat over te dragen aan het Belgische parlement, dat de controle erover overneemt. De Congolezen hebben dan het statuut van ‘Belgische onderdanen’. De Onafhankelijke Congostaat wordt ‘Belgisch-Congo’, dat in 1960 onafhankelijk wordt en wordt omgedoopt tot de ‘Democratische Republiek Congo’. In 1919 eist België bij de Volkenbond (later de VN) met succes ook een mandaat om het grondgebied van ‘Ruanda-Urundi’ te besturen. Die voormalige Duitse kolonie wordt in 1925 dan ook administratief geannexeerd bij Belgisch-Congo. In het begin van de jaren 1960 worden die Belgische kolonies formeel onafhankelijk en nemen ze de namen ‘Republiek Burundi’ en ‘Republiek Rwanda’ aan (Peltier 2018; Nduwayo et al. 2017).

De Conferentie van Berlijn herinnert ons eraan dat de kolonisatie van het Afrikaanse continent in de 19de eeuw plaatsvond in een historische context waarin de Europese mogendheden zich na verschillende verkenningstochten bewust zijn geworden van de onmetelijke natuurlijke rijkdommen van Afrika. Er zal een vijandige concurrentie ontstaan, vooral tussen Engeland,

Portugal, Frankrijk en later Duitsland en België. De Duitse kanselier Otto von Bismarck, die zijn economische macht wilde laten gelden en Duitsland diplomatiek aanzien wilde geven, neemt dan het initiatief om de conferentie te organiseren. Afrika werd letterlijk als een taart in stukken gesneden, de binnengrenzen werden op een totaal willekeurige manier opnieuw bepaald, de bevolkingsgroepen en de etnische groepen werden zonder hun toestemming verdeeld. De gevolgen daarvan zijn vandaag de dag nog steeds verstrekend. Aangezien de Conferentie van Berlijn erin was geslaagd om de de-factopositie van Afrika als bron van rijkdom om te exploiteren ten gunste van anderen te legitimeren, is deze mijlpaal van het kolonialisme nog steeds aanwezig in de geheugens van veel (maar niet alleen) Afrikaanse landen, bevolkingsgroepen en diaspora's over de hele wereld. De zogenaamde 'beschavingsmissie' die deze mogelijkheden beweerden te verdedigen, was slechts een rookgordijn om te verhullen dat ze erop uit waren handelsmissies uit te voeren met het oog op hun eigen economische ontwikkeling (Alcandre 2016). De Onafhankelijke Congostaat en Belgisch-Congo zijn sprekende voorbeelden.

Door dat idee van een 'beschavingsmissie' te koppelen aan het Belgische koloniale discours kon immers een narratief worden ontwikkeld om dat project te rechtvaardigen en de grote onrechtvaardigheid ervan te legitimeren. Onder het mom van een beschavingsmissie en een "groot teleologisch verhaal van de Europese moderniteit" (Van den Avenne 2021: 48, vertaling) was het de bedoeling om hiërarchieën tussen groepen en individuen te creëren en een complexe politieke en culturele constructie tot stand te brengen die concrete vorm moest geven aan de overheersing teneinde de uitbuiting van de hulpbronnen en 'niet-witte' bevolkingsgroepen te garanderen. Vervolgens werd er propaganda ontwikkeld om de koloniale ideologie te verspreiden en ervoor te zorgen dat zowel de gekoloniseerde bevolking als de bevolking van het moederland die ideologie aanhingen, om zo de overheersing en uitbuiting van de kolonies te legitimeren. Aangezien het als 'wit' omschreven 'ras' bovenaan de raciale hiërarchie werd geplaatst, had die propaganda ook tot doel de notie van 'witte suprematie'⁴⁴ te verspreiden, ter rechtvaardiging van de politieke, economische en sociale overheersing van mensen die als 'wit' werden beschouwd over anderen die als 'niet-wit' werden beschouwd.. Dat 'superioriteitsgevoel'⁴⁵ vindt aldus zijn oorsprong in het koloniale tijdperk en vormt de

⁴⁴ "Het enige wat er steeds weer achter de koloniale propaganda schuilging, was suprematie: de witte man is superieur is aan de anderen [...] En de zwarten waren de ergste soort, omdat de zwarten praktisch als apen werden voorgesteld" (Gesprek 8, vertaling).

⁴⁵ Gesprekken 6 en 13.

basis van de stereotypen die de legitimering van de ongelijkheid en de uitbuiting zullen voeden en tegelijkertijd de figuur van de kolonisator zullen verheffen tot een weldoener die ‘beschaving’ wil brengen in contreien die nog ‘wild’ en ‘obsuur’ zijn. Aldus bevinden de onderdanen van Belgisch-Congo zich “ofwel in de positie van ‘primitief’, ofwel in de positie van assimilator, leerling of uitvoerder. De woordenschat van die tijd verwijst naar eenzelfde voorstelling: de *inlander*, de *geëvolueerde* of de *evoluerende*” (Cornet en Gillet 2010: 6, vertaling). Vanaf dat moment “stelt die voorstelling van de gekoloniseerden de kolonisators ook in staat om zichzelf impliciet vorm te geven door middel van binaire tegenstellingen. Die dichotomie is vandaag de dag nog steeds werkzaam wanneer we het hebben over niet-witte personen” (ZIN TV 2022: 117, vertaling). Aan de hand van concepten als ‘kolonialiteit’ kan dan licht worden geworpen op de manier waarop het kolonialisme vandaag de dag nog steeds de sociale positie van minderheidsgroepen beïnvloedt.

In België blijkt bovendien dat het koloniale project diende om “te bouwen aan een gevoel van ‘Belg-zijn’, van nationale eenheid” in een land dat “extreem divers en zelfs verdeeld” was (Mazzocchetti 2014: 15, vertaling) sinds de oprichting ervan in 1830 na de revolutie tegen het Nederlandse koninklijke familie. De grondwetgevende vergadering die werd opgericht in het kader van die revolutie beslist om van de nieuwe Belgische Staat een constitutionele monarchie te maken met een uit de Europese dynastieën gekozen koninklijke lijn als garantie voor neutraliteit tegenover zijn machtige burens en voor vrede op het Europese continent. In 1865 bestijgt Leopold II, zoon van Leopold I, de troon en – nadat zijn vader de grenzen van het koninkrijk had beveiligd (vooral ten opzichte van de Nederlandse monarchie) en een internationale juridische erkenning door andere buurlanden had verzekerd – probeert hij “het koninkrijk, dat hij te weinig ambitieus acht, een internationaal aanzien te geven” (ZIN TV 2022: 19, vertaling). Het doel van het koloniale project waartoe hij de aanzet heeft gegeven, berust op dat verlangen. Vandaag de dag lijkt het aldus “vanzelfsprekend dat die andere betekenis van het propagandadiscours met betrekking tot de koloniale periode, er een van natievorming is” (Mazzocchetti 2014: 15, vertaling). In Franstalig België zijn uitdrukkingen als “la Belgique de papa” (het België van papa), wat doet denken aan de periode van de koloniale, unitaire Belgische Staat vóór de start van het federaliseringsproces in de jaren 1970, of “tout ça ne nous rendra pas le Congo” (daarmee krijgen we Congo nog niet terug), daarvan een duidelijk bewijs.

Een van de belangrijkste zaken die de koloniale propaganda (zie hieronder) heeft voortgebracht, waren de ‘mensentuinen’⁴⁶ vanaf het begin van de 19de eeuw. Het ging erom “een spectaculaire voorziening te bouwen om de menselijkheid te betwisten van degenen die werden tentoongesteld” (Thuram 2016: 7, vertaling): mannen, vrouwen en kinderen werden voorgesteld als ‘wilden’ in allerlei evenementen en omgevingen (kermissen, tuinen, theaters, dierentuinen, zogenaamde ‘etnische’ dorpen enz.) (Etambala 1993: 218-220; Matos et al. 2022). De eerste mensentuin in België werd georganiseerd in 1885, tijdens de Wereldtentoonstelling in Antwerpen. Aan het einde van de 19de eeuw hebben die tentoonstellingen en de berichtgeving erover in de media de voorstelling van ‘niet-witte’ bevolkingsgroepen als ‘wilden’ en ‘primitieven’ die moesten worden ‘geciviliseerd’, al in de hoofden van de mensen gegrift. Die mensentuinen, die heuse massaspektakels waren, zullen in hoge mate helpen om van ras een gedeeld model te maken om de wereld te verklaren, teneinde in het collectieve onderbewustzijn het idee in te prenten dat er inderdaad verschillende ‘mensenrassen’ zouden zijn die kunnen worden geclassificeerd en gerangschikt, wat dan bijdroeg aan het “discours dat nodig was om de kolonisatie en de uitbuiting van de mensen en grondstoffen in de kolonies te legitimeren” (ibid.: 8, vertaling). Dat herinnert ons eraan hoezeer het concept ‘mensenras’ een sociale constructie is die door en voor de slavernij en de kolonisatie ontwikkeld is en vanuit biologisch oogpunt geen enkele relevantie heeft, ook al hebben pseudowetenschappers sinds de 18de eeuw bijgedragen aan de legitimering van een dergelijk concept: “Wetenschappers en artsen werkten gewillig mee aan die legitimering door vast te houden aan het ‘polygenisme’ van de menselijke soort en door de aldus gevormde etnieën te rangschikken. Bovenaan staat de witte man, helemaal onderaan de zwarte vrouw, die vroeger werd geacht het meest met de aap verwant te zijn. Daartussenin bevonden zich bevolkingslagen die de 19de-eeuwse biologen probeerden te naturaliseren. Bovendien werd aan elk ras een ‘temperament’ gekoppeld” (Bauherz 2023: n. p., vertaling).

In dit stadium van de studie kunnen we onze uiteenzettingen helder samenvatten door een van de geïnterviewden te citeren:

“Structureel racisme is het gegeven dat iemand die bijvoorbeeld dezelfde studies heeft gedaan als ik [en] die geraciseerd is, het automatisch moeilijker zal hebben om werk te vinden dan ik, omdat er clichés zijn, omdat er stereotypen zijn, omdat er vooroordelen zijn. En die vooroordelen hebben de geest van mensen al generaties lang vervuild.”⁴⁷ (vertaling)

⁴⁶ Of ‘koloniale etnografische tentoonstellingen’, zoals deze evenementen in die tijd werden genoemd.

⁴⁷ Gesprek 2.

Unia legt de nadruk op de verbanden tussen de stereotypen die door de koloniale propaganda zijn ontwikkeld en de huidige stereotypen: “Het stereotiepe beeld van de primitieve zwarte uit het koloniale verleden – die dicht bij de natuur stond, weinig intelligent was en enkel in staat was om manuele en fysieke arbeid uit te voeren – zit in de 21ste eeuw nog steeds verankerd in veel gedachten. Soms gebeurt het op een positievere manier: muziek en dans zitten volgens het stereotype beeld dan bij hem ingebakken, hij is goed in sport, hij presteert beter op seksueel en lichamelijk vlak. Toch blijft hij volgens hetzelfde beeld minder intelligent en beschaafd dan de Europeaan.” (2017: 9). Zoals onze gesprekspartners opmerkten: ”Al die stereotypen die in de hoofden van de mensen werden ingeplant, blijven tot op vandaag hun uitwerking hebben. Vandaar die ongelijkheid, dat geweld, die buitensporige uitbuiting.”⁴⁸ (vertaling) “In de samenleving bestaan er dus al die stereotypen die met elkaar interageren”⁴⁹ (vertaling) om mensen automatisch in categorieën onder te brengen en verschillend te behandelen. Dit laat zien hoe “racisme in het Europa van vandaag voortvloeit uit het verleden, eerst en vooral uit de koloniale ideologie [...] een ideologie die was gestoeld op raciale ongelijkheid.”⁵⁰ (vertaling) Laten nu we eens nader bekijken hoe die mechanismen met elkaar en met andere mechanismen interageren om afro(negro)fobie, rassendiscriminatie en het hedendaags racisme te voeden.

4) Systeem van hiërarchisering en dynamieken van raci(al)isering: stereotypen en vooroordelen in het hart van de koloniale propaganda

Het uitgangspunt van racisme is dus de hiërarchisering van de ‘mensenrassen’, waarbij het ‘witte ras’ bovenaan de hiërarchie wordt geplaatst en het ‘zwarte ras’ onderaan. “Dat uitgangspunt bestaat echter niet sinds het begin der tijden. Het werd op een bepaald moment binnengebracht. En om dat te rechtvaardigen [...] moest het zwarte ras worden ontmenselijkt.”⁵¹ (vertaling). Er werd dus een bepaalde propaganda ontwikkeld om iedereen die als ‘zwart’ werd beschouwd te ontmenselijken, terwijl degenen die als ‘wit’ werden beschouwd het te bereiken ideaal werden: “Waar de slavenhandel het beeld opriep van een zwarte die gereduceerd werd tot een lastdier, beroorde de kolonisatie de Afrikanen vervolgens ook nog van hun geheugen en hun erfgoed en onderwierp ze hen aan systematische verwestersing. Die beroving gebeurde

⁴⁸ Gesprek 1.

⁴⁹ Gesprek 11.

⁵⁰ Gesprek 20.

⁵¹ Gesprek 1.

via het onderwijssysteem en de religie, en via de invoering van bijvoorbeeld de immatriculatie en de kaart van burgerlijke verdienste in Belgisch-Congo”⁵² (Mukendi 2006: 6, vertaling). Zoals uit veel beelden en discours uit de koloniale propaganda blijkt, was het met andere woorden de bedoeling dat gekoloniseerde en ‘niet-witte’ personen ‘wit’ zouden worden, alsof menselijkheid voorbehouden was aan dat soort personen.

Zoals Elikia M’Bokolo aangeeft met betrekking tot de productie van koloniale propaganda en de stereotypering van personen van Afrikaanse afkomst die vandaag nog blijft voortbestaan, waren de Belgische burgers destijds net zo goed het slachtoffer van die propaganda als de gekoloniseerde bevolking zelf: “De Belgen geloofden alles, of bijna alles, wat hun werd voorgeschoteld over Congo, Rwanda en Burundi” (vertaling). In een tijd waarin “het moeilijk was om zich onafhankelijk te informeren en om de via officiële kanalen verspreide informatie te verifiëren”, stuitte de mythe van het “koloniale werk”, eerst van Leopold II en daarna van België, op geen enkel officieel verzet of publieke stellingname in België (2018: 34, vertaling). De vele stereotypen die geassocieerd worden met personen van Afrikaanse afkomst en de Afrikaanse diaspora in België werden dus gecreëerd voor en verspreid door de koloniale propaganda en door een reeks actoren die in drie categorieën kunnen worden ondergebracht volgens het machtssysteem waarin ze actief waren: de religieuze macht (de katholieke kerk, die met name het voorrecht had om het onderwijs in de kolonie te organiseren), de economische macht (industriële en financiële ondernemingen) en de politieke macht die werd belichaamd door de staat en zijn administraties (ibid.: 35).

De koloniale propaganda gaat terug tot de jaren 1870, toen de eerste verkenningsexpedities in opdracht van Leopold II plaatsvonden. In die tijd was België namelijk een van de jongste staten van Europa en de bevolking, die enigszins onverschillig stond tegenover het koloniale project, liep dus niet echt warm voor een dergelijk idee: “het moest dus overtuigd worden van de legitimiteit ervan door intense propaganda te ontwikkelen, die begon vóór de oprichting van Congo-Vrijstaat” (ZIN TV 2022: 22, vertaling). Na de oprichting van de ‘Association internationale pour l’exploration et la civilisation de l’Afrique centrale’ (Internationale vereniging voor de verkenning en beschaving van Midden-Afrika, AIA)⁵³ eiste Leopold II een

⁵² Die twee instrumenten hadden tot doel de mate van ‘beschaving’ die de ‘geëvolueerde’ personen van de Belgische kolonie hadden bereikt aan te tonen.

⁵³ Onder het mom van de wetenschap en een beschavingsmissie had die vereniging, voorgezeten door de koning zelf, “als opdracht om de lokale chefs de soevereiniteit van de AIA over de gebieden van Boven-Congo te laten erkennen” (ZIN TV 2022: 20, vertaling). De Belgische expedities in Centraal-Afrika volgden elkaar vervolgens op.

wetenschappelijke expertise op tijdens de Conferentie van Berlijn, evenals de organisatie van humanitaire missies om de Congolezen te bevrijden van het juk van de ‘Arabische slavenhandelaars’. Hij gebruikte alle “moderne technieken van die tijd om zijn koloniserende onderneming te legitimeren: prenten, tekeningen, foto’s, postkaarten, boeken, tijdschriften en affiches. De koloniale beelden combineren clichés van meedogenloze slavenhandelaars en Arabische krijgers, kannibalen met scherpe tanden, maar ook onverschrokken helden, verleidelijke Afrikaanse vrouwen, prachtige landschappen, slimme en gewiekste boys en missionarissen met een lange baard en kolonisten in de kledij van ontdekkingsreizigers.” (vertaling). Hoewel het discours niet veranderde bij de oprichting van Belgisch-Congo in 1908, kwamen er drie speerpunten bij in de propaganda: “Patriottisme, het brengen van beschaving en religieuze bekeringsijver” (Cornet en Gillet 2010: 7, vertaling).

De stereotypen die voortkomen uit de koloniale propaganda kunnen worden ingedeeld in verschillende subgroepen: exotisme en verwijzing naar andere streken, het buitenland; inferioriteit, geweld en brutaliteit; gebrek aan hygiëne en moraal; losse moraal en ongebreidelde seksualiteit; gebrek aan beschaving en een andere manier van leven (Robert en Rousseau 2016). Ze verschijnen als ideologische constructies van overheersing die bedoeld zijn om de witte superioriteit van de racistische hiërarchie te legitimeren en zo een project om andere bevolkingsgroepen te koloniseren te rechtvaardigen. Koloniale beelden, stereotypen, vooroordelen en discours leven voort in de hedendaagse samenleving en vormen een van de vele erfenissen van het kolonialisme. Mensen van Afrikaanse afkomst worden namelijk “geassocieerd met een andere, vreemde identiteit, die in verband wordt gebracht met Afrika en de voormalige kolonies [...] Zwarte mensen zijn niet van hier maar van elders. Die exotisering zorgt ervoor dat zwarte mensen die dat paradigma tegenspreken onzichtbaar worden gemaakt” (Mpoma 2020: 227, vertaling). Zoals Unia aangeeft met verwijzing naar zijn rapport uit 2017 waarin het verband tussen stereotypen uit de koloniale geschiedenis en hedendaagse vormen van racisme wordt benadrukt, “confronteren [die stereotypen] ons met de diepgewortelde en structurele aard van racisme. Een juridisch antwoord schiet hier per definitie tekort. Alleen een breed maatschappelijk antwoord is hier op zijn plaats” (Unia 2022a: 41).

De mythe van ‘Zwarte Piet’ is een sprekend voorbeeld van de hardnekkigheid van koloniaal racisme. Ze grijpt namelijk terug op een denkbeeld van slavernij en kolonialisme waarin Europese kolonisatoren Afrikaanse bedienden verwierven die werden gekleineerd en als hun eigendom werden beschouwd. In Belgisch-Congo bestendigde het systeem van ‘boys’ die

praktijk, die nu wordt belichaamd door het personage van Zwarte Piet. Dat personage wordt dan ook aan de kaak gesteld door antiracistische organisaties en bepaalde politici, met name vanwege de praktijk van ‘blackface’⁵⁴ die het promoot. Zoals een geïnterviewde uitlegde: “Dat is een heel duidelijk voorbeeld van een overblijfsel van koloniale beelden. Het personage van Zwarte Piet [...] is iets dat nog steeds wordt gepropageerd, zelfs wordt gevierd als een zorgeloos feest, maar dat zeer duidelijke bronnen heeft in het koloniale verleden en de manier waarop geraciseerde personen destijds werden voorgesteld in de media”⁵⁵ (vertaling). In de Belgische folklore bestaan er nog voorbeelden van de reproductie van een racistisch denkbeeld dat is ingegeven door het kolonialisme, zoals dat van de ‘Noirauds’, een broederschap opgericht in 1876 waarin vooraanstaande politici⁵⁷ de praktijk van blackface beoefenden en zich verkleedden als ‘Congolese notabelen’ om geld in te zamelen in cafés en restaurants voor een liefdadigheidsproject voor kinderen. Tegen die zwart geschminkte gezichten, geïnspireerd op de koloniale periode, werd veelvuldig geprotesteerd door antiracistische organisaties. De ‘Noirauds’ hebben vervolgens een Belgische vlag toegevoegd aan hun blackface, maar de “pejoratieve en racistische [naam] blijft” (ZIN TV 2022: 115, vertaling).

Andere voorbeelden van folkloristische praktijken in België die zijn ingegeven door kolonialisme en racisme en die afro(negro)fobie in de hedendaagse samenleving in stand houden, zijn ‘la sortie des nègres’ in Lessen⁵⁸ en de ‘Sauvage’ tijdens de Ducasse van Aat. De vereniging Bruxelles Panthères behaalde in 2022 een “belangrijke symbolische overwinning”⁵⁹ (vertaling) toen de Unesco unaniem besliste om de Ducasse van Aat te schrappen van zijn Lijst van Immaterieel Erfgoed van de Mensheid, nadat Bruxelles Panthères de organisatie daarop had aangesproken om haar aandacht te vestigen op de aanwezigheid van een personage dat

⁵⁴ Blackface is een praktijk die erin bestaat zich ‘zwart’ te schminken wanneer men ‘wit’ is. Ze werd algemeen bekend in het theater waarbij witte acteurs zwarte personages vertolkten die karikaturaal en stereotiep werden neergezet als dom, onwetend, lui of alleen begaafd in muziek en dans. Het betreft dus een racistische en ontmenselijkende praktijk die rechtstreeks voortkomt uit het denkbeeld van slavernij en kolonialisme en die er mee voor zorgt dat een van de centrale elementen van dat denkbeeld in stand wordt gehouden, namelijk de intrinsieke pseudo-inferioriteit van personen van Afrikaanse afkomst en de pseudo-superioriteit van zogenaamde ‘witte’ personen.

⁵⁵ Gesprek 14.

⁵⁶ Een dekoloniaal alternatief om het racistische denkbeeld te deconstrueren en een positieve visie te bieden op de mythe van Zwarte Piet werd op touw gezet door kunstenaar Laura Nsengiyumva via het personage van Queen Nikkollah (Mpoma 2019).

⁵⁷ Koning Filip heeft er zelf aan deelgenomen toen hij nog prins was.

⁵⁸ Na de actie van Bruxelles Panthères dat in 2018 de burgemeester en de gemeenteraadsleden van Lessen aanschreef, werd ‘la sortie des nègres’ omgedoopt tot ‘la sortie des diables’. De organisatoren veranderden echter niet hun vermommingen, die ‘negers’ moesten voorstellen. Er werd een klacht ingediend tegen Nordine Saïdi, een antiracistische activist en lid van Bruxelles Panthères, wegens ‘bedreiging en belaging in een terroristische context’. Na drie jaar procederen sprak de correctionele rechtbank Nordine Saïdi vrij.

⁵⁹ Gesprek 5: Mouhad Reghif (Bruxelles Panthères).

bijdroeg aan de bagatellisering van afro(negro)fobie; de ‘Sauvage’, die te koop liep met blackface en verkleed was met accessoires die deden denken aan de slavernij. Die unanieme beslissing van de Unesco had gevolgen in het Belgische nationale recht toen het parlement van de Franse Gemeenschap, eveneens unaniem, besliste om het decreet betreffende het immaterieel cultureel patrimonium aan te passen om het te ontdoen van dat soort racistische voorstellingen. Die voorbeelden van racistische folklore, “de reacties op het in vraag stellen ervan en op de pogingen om het te veranderen, tonen aan dat racisme zeer diep geworteld is in onze samenleving en dat de nationale identiteit van ons land is opgebouwd rond een bepaalde opvatting van de ‘Ander’“ (ZIN TV 2022: 116, vertaling).

We wijzen tevens erop dat het fenomeen van etnisch en raciaal profileren in België bekend is. In zijn rapport van 2021 over België heeft het Comité voor de uitbanning van rassendiscriminatie (VN) zijn bezorgdheid uitgesproken “over het gegeven dat raciaal profileren door de politie een aanhoudend probleem blijft in de staat en dat er geen enkele wet bestaat die raciaal profileren uitdrukkelijk verbiedt” (CERD 2021: 3, vertaling). Begin 2023 bijvoorbeeld dagvaardden elf personen en de Ligue des droits humains (hierna LDH) de Belgische staat naar aanleiding van de aanhouding van tweehonderd personen tijdens een manifestatie die begin 2021 was georganiseerd tegen de ‘racistische klassenjustitie’. De verzoekers zouden een reeks slechte behandelingen hebben ondergaan alvorens te worden overgebracht naar de kazerne van Etterbeek, een van de plaatsen die door de Belgische politie worden gebruikt bij massale aanhoudingen. Volgens de LDH waren die personen “getuige van fysiek geweld door de politie tegen personen die bij hen waren. Sommigen werden enkel op basis van etnisch profileren aangehouden en sommigen hadden niet eens deelgenomen aan de manifestatie” (2023b, vertaling). Er bestaan ook verschillende gevallen van personen die werden gedood tijdens politieoptredens in België⁶⁰ en sommige van die gevallen brengen elementen van racisme aan het licht, waarbij stereotypen en vooroordelen die diverse vormen van racisme voeden, kunnen leiden tot moorden⁶¹.

In 2018 overleed Moïse Lamine Bangoura, een 27-jarige jongeman van Guineese afkomst die in Roulers woonde, door verstikking tijdens een politieoptreden voor een uitzetting wegens

⁶⁰ Teneinde een inventarisering op te zetten en het gebrek aan officiële statistieken te ondervangen, publiceerden de LDH en de Liga voor mensenrechten (de Nederlandstalige tegenhanger ervan) in 2024 een [interactieve kaart](#) met een lijst van personen die zijn overleden als gevolg van een politieoptreden sedert 1998, het jaar waarin Semira Adamu overleed (er moet worden opgemerkt dat die kaart niet exhaustief is).

⁶¹ We kunnen ook herinneren aan de veroordeling van de Belgische staat in de zaak Mawda, het tweejarige meisje dat werd gedood door een schot afgevuurd door een agent van de federale politie tijdens de achtervolging van een bestelwagen die migranten vervoerde in 2018.

onbetaalde huur. De kamer van inbeschuldigingstelling te Gent heeft uiteindelijk een buitenvervolginstelling uitgesproken voor zes mannelijke en twee vrouwelijke politieagenten die naar de correctionele rechtbank konden worden verwezen voor slagen en verwondingen met de dood tot gevolg maar zonder het oogmerk om te doden. Bij dat vonnis werd de evenredigheid van het gebruikte geweld inzonderheid vastgesteld op grond van de interpretatie van het gekreun van L. Bangoura toen verschillende agenten hem immobiliseerden door hem tegen de grond vast te houden:

"Voor het Hof wordt het gekreun van Lamine 'gehuil' [...] De onderstelling is dat als er een behoorlijke roep om hulp was geweest, dit alles zou zijn gestopt. Lamine werd evenwel de mogelijkheid ontnomen dat een schreeuw een roep om hulp was, verwijzend naar de ongearticuleerde aard van zijn woorden: men hoorde "de man luid kreunen en schreeuwen, een soort dierlijke geluiden, zelfs brullen (...) hij bleef schreeuwen en brullen, maar bleef zich verzetten, (...) hij bleef knorrende en kreunende geluiden maken en bleef zich fysiek en agressief verzetten". Een dierlijk lichaam, geïmmobiliseerd maar schreeuwend, wild en krachtig: het hof herneemt deze negrofobe clichés. Geen waarneming van ontredde dus; geen afwezigheid van bijstand [...]" (Jamar 2021: n. p., vertaling).

Volgens een van de geïnterviewden is dit volledige gerechtelijk dossier een "afschuwelijk voorbeeld van racisme" waar "de rechters van mening waren dat het gekreun van de doodstrijd schreeuwen waren van een man met uiterlijke kracht die vocht [...] Hier zien we alle negrofobie, alle stereotypen die geassocieerd worden met het zwarte lichaam, als een lichaam met bovenmenselijke, bestiale kracht, enz. En dus is het legitiem om racistisch te zijn ten aanzien van een man om hem te overmeesteren tot hij stikt"⁶². Straffeloosheid en legitimering van racistisch geweld onder het mom van gerechtelijke negrofobie, en meer in het algemeen postkoloniale negrofobie, vatten aldus het in dit dossier uitgesproken vonnis samen waarin "het verhaal van de dreigende, woedende en gevaarlijke zwarte man werkt" (Comité de soutien Lamine Bangoura 2021: n. p., vertaling).

De dood van L. Bangoura is aldus vergelijkbaar met die van George Floyd, die twee jaar later in de Verenigde Staten overleed, of nog met die van Semira Adamu die stikte tijdens een gedwongen uitzetting uit het Belgische grondgebied in 1998. Die personen werden verstikt onder het gewicht van politieagenten in buikligging of door het gebruik van 'immobilisatietechnieken'. Het lijkt er dan op dat dezelfde 'negrrofobe matrix' aan het werk is om 'zwarte lichamen' als criminogene agenten te beschouwen die intrinsiek in staat zijn om het monopolie van legitiem fysiek geweld van de politiediensten te overschrijden en die de

⁶² Gesprek 11.

kern vormen van het functioneren en de rechtvaardiging van de acties van de staat (ibid.). In een open brief, ondertekend door een veertigtal racismedeskundigen en geschreven door de filosoof Norman Ajari⁶³, wordt erop gewezen dat "de geschiedenis van Belgisch-Congo symbool staat voor het toppunt van koloniale wreedheid", alvorens eraan toe te voegen: "Men wil ons doen geloven dat deze obscene demonen als bij toverslag verdwenen zouden zijn op de dag dat de Congolese onafhankelijkheid werd gevierd. Gevallen zoals dat van de heer Bangoura bewijzen dat dit niet het geval is" (Ajari 2021: n. p., vertaling).

Die voorbeelden van folklore en van racistisch en negrofoob politiegeweld laten zien hoe de stereotypen en vooroordelen die het kolonialisme heeft voortgebracht en die vandaag de dag nog steeds worden verspreid door propaganda-instrumenten van het kolonialisme, een voedingsbodem vormen voor de racialisering van minderheidsgroepen om hen in een situatie van structurele ongelijkheid te houden die beantwoordt aan de doelstellingen van de racistische ideologie: "Het is altijd hetzelfde mechanisme. Het begint met het als minderwaardig afdoen van de persoon die men wil overheersen om de macht die men over hem uitoefent te legitimeren [...] Ik denk dat er dus een overdracht is die onbewust plaatsvindt."⁶⁴ (vertaling)

5) Antwoord op de vragen en inleiding tot de aanbevelingen

Een samenvatting van de bovenstaande uiteenzettingen toont aan dat structureel racisme in België een hedendaagse realiteit is die bestreden moet worden. Naast de veroordeling van individuele racistische daden vereist het geïnstitutionaliseerde en systemische karakter van rassendiscriminatie in bepaalde sectoren en domeinen van het maatschappelijke leven immers de ontwikkeling en tenuitvoerlegging van concrete, transversale en sectorale politieke en beleidsmatige maatregelen om het fenomeen racisme in de Belgische samenleving uit te bannen: "Als we structureel geen concrete maatregelen nemen [...] zullen we falen. Het patroon zal zich blijven herhalen"⁶⁵ (vertaling). De grote transformaties van de als antiracistisch omschreven discours en praktijken in België, "die hebben geleid tot een verschuiving van een

⁶³ Deze open brief werd geschreven nadat het lichaam van L. Bangoura drie jaar lang was opgesloten door de begrafenisonderneming Benhammou. Pas na het optreden van tal van personen, waaronder verschillende publieke figuren, en het beslissende optreden van **Benoît Vangrunderbeek, directeur van een begrafenisonderneming in Brussel, werd de situatie gedeblokkeerd en** stemde de begrafenisonderneming Benhammou ermee in het lichaam terug te geven aan de familie.

⁶⁴ Gesprek 23.

⁶⁵ Gesprek 2.

traditionele antifascistische oriëntatie naar een meer complexe intersectionele benadering die rekening houdt met de verschillende manieren waarop racisme het dagelijkse leven beïnvloedt” (Fadil en Martiniello 2020: 8, vertaling), getuigen van de noodzaak om de kwestie structureel aan te pakken.

5.1. Antwoord op de onderzoeksvragen

We hebben aangetoond dat racisme en kolonialisme ideologieën zijn die gebaseerd zijn op de hiërarchisering van ‘mensenrassen’, waarbij het zogenaamde ‘witte ras’ bovenaan staat. Op basis van stereotypen en vooroordelen die door de koloniale propaganda werden ontwikkeld en verspreid, werden processen en mechanismen van racialisering en racisering in het leven geroepen om verschillende groepen mensen in categorieën in te delen en zo de veronderstelde inferioriteit of superioriteit van die groepen ten opzichte van elkaar te construeren. De koloniale propaganda lijkt dan ook een belangrijk instrument in de sociale constructie van ‘ras’ en in de raci(al)isering van de sociale verhoudingen, waarbij ongelijkheid en de ongelijke behandeling van mensen aldus werden gerechtvaardigd tot het punt waarop sommigen werden gezien als handelswaren of hulpbronnen die konden worden uitgebuit. De legitimering van het politieke systeem van uitbuiting dat door de Belgische koloniale ideologie werd bedacht, is voor een groot deel te danken aan de intensiteit van de propaganda ervan en de uitvinding van ‘ras’ als het leidende principe van het door het kolonialisme ontwikkelde narratief.

In België kwam er immers pas laat een publiek postkoloniaal debat op gang onder druk van antiracistische organisaties uit het maatschappelijk middenveld en van verenigingen van mensen van Belgisch-Afrikaanse afkomst⁶⁶ die al lang actief waren in en betrokken waren bij deze kwesties. Ondanks de internationale verbintenissen die België in 2001 tijdens de

⁶⁶ Het gebruik van de Franse term ‘afrodescendant’ (vert.: van Afrikaanse afkomst) in deze studie is niet bedoeld om de term op te dringen om de vermelde verenigingen of personen aan te wijzen. Meer in het algemeen willen we, in navolging van Nicole Grégoire, verduidelijken dat we het begrip ‘diaspora’ niet beschouwen "als een 'entiteit' waarvan we de kenmerken zouden proberen te omschrijven om te bepalen of een bepaalde bestudeerde groep er al dan niet een is". Het gaat meer om "het observeren van de vele praktijken, verklaringen en sociale en politieke projecten die werken om het als zodanig te construeren" (2016: 12, vertaling). Een andere interessante term om in deze studie te vermelden is 'Afropees'. Een van de specifieke kenmerken van die term is zijn vermogen om "een caleidoscopisch Europa zichtbaar te maken dat bevrijd is van de essentialistische definitie waarbij de conceptuele basisstructuur vaak binair is" (de Fátima Outeirinho 2017: 3, vertaling). Het gaat erom "de transnationale en transculturele realiteit van het hedendaagse Europa zichtbaar te maken" (ibid.: 5, vertaling), zonder naar de huidskleur te verwijzen. Zoals Léonora Miano opmerkt in haar bekende boek ‘Afropea’: "Omdat [de Afropeese benadering] ervoor gekozen heeft om twee ruimtes en hun geheugens te verenigen, kan ze geen essentialistisch dualisme onderschrijven" (2020: 180, vertaling).

Conferentie van Durban is aangegaan om een einde te maken aan de schending van de meest elementaire mensenrechten van mensen die het slachtoffer zijn van racisme en rassendiscriminatie, duurde het tot 2020 en de moord op George Floyd (en zovele andere Afro-Amerikaanse burgers) vooraleer er enige schijn van politieke wil ontstond en zich deed gelden om de problematiek van het structurele racisme, en in het bijzonder het verband met de koloniale ideologie en het koloniale project in Centraal-Afrika, op de Belgische politieke agenda te plaatsen. De publieke deconstructie van de Belgische koloniale propaganda is dan ook nog maar recent op gang gekomen, ondanks het belang van die propaganda voor de consolidering van de natiestaat en het nationaal gevoel aan het begin van de 20e eeuw. Het Belgische koloniale project werd immers geïnstrumentaliseerd als een volwaardig element van de nationale verbeelding van het koninkrijk en het dominante verhaal van de ‘beschavingsmissie’ werd binnen de landsgrenzen nooit officieel in vraag gesteld.

Het is dan ook deels tegen die verbeelding en dat hardnekkige koloniale narratief dat een deel van de Belgische bevolking en een aantal antiracistische organisaties en actoren uit het maatschappelijk middenveld een historische introspectie van België eisen, zodat een herinneringswerk de wensen van de democratie kan dienen. Dat is wat Gratia Pungu benadrukt met betrekking tot de recente ontwikkelingen in het AfrikaMuseum:

“De hoop van de diaspora, die al meermaals is benadrukt, is om door middel van narratieve inhoud en materiële herziening te komen tot een gemeenschappelijk verhaal van de kolonisatie, rekening houdend met het geheugen van de Afrikaanse volkeren en de diaspora in al zijn diversiteit. De bedoeling is ook om de strijd aan te gaan met de racistische discriminatie ten aanzien van Afrikanen en zwarten in de huidige samenleving, die wordt gevoed door de onwetendheid over hun geschiedenis en de stereotypen die over hen bestaan, onder meer als gevolg van het beeld dat van hen in de koloniale tentoonstelling wordt uitgedragen” (Pungu 2014: 66, vertaling).

Dit brengt ons bij de notie van politisering van het collectief geheugen. De literatuur over de individuele en collectieve dimensie van de politisering van de geheugens (Vergès 2006; Mink en Neumayer 2007; Grandjean en Jamin 2011) wijst er immers op dat er binnen een bepaalde configuratie of een bepaald grondgebied een veelheid aan collectieve geheugens bestaat; er zouden evenveel ‘geheugens’ zijn als er ‘groepen’ zijn. Het collectief geheugen zou dan ook de herinneringen samenbrengen die daadwerkelijk door een bepaalde groep worden gedeeld, vanuit een dynamisch perspectief om het verleden te reconstrueren (Raxhon 2006). Een dergelijk perspectief geeft het collectief geheugen een evolutief karakter en stelt het in staat om bij te dragen aan de totstandkoming van de collectieve identiteit van een groep, een ‘natie’

bijvoorbeeld. Een dergelijk collectief nationaal geheugen gaat echter niet voorbij aan de veelheid aan geheugens die – in het kader van verschillende selectieprocessen voor een zogenaamd ‘herinneringsbeleid’ of zogenaamde ‘herinneringswetten’, of met betrekking tot de nationale identiteit die een natiestaat zich zou willen aanmeten (Raxhon 2009) – door sociale groepen tegen elkaar kunnen worden uitgespeeld om “de herinnering aan historische gebeurtenissen te verdedigen en te bevorderen” (Grandjean 2011: 13, vertaling). Die herinneringsstrijd tussen groepen onderling of ten aanzien van een of meer autoriteiten kan daarom van doorslaggevend belang lijken voor de sociale cohesie van diverse samenlevingen, in het bijzonder in een postkoloniale, postmigratie- en multiculturele context en in het kader van een streven naar de bevordering van interculturaliteit en dekolonialiteit om “de geheugens te herstellen”⁶⁷ (vertaling).

Een van de geïnterviewden koppelt de denkoefeningen rond het ‘koloniale geheugen’ in België aldus aan de notie van ‘cultuur van empathie’: “We hebben geen cultuur van empathie als het gaat om het koloniale geheugen. Om een [collectief] geheugen te hebben, moet er empathie zijn” (vertaling). Diezelfde gesprekspartner baseert zich voor het vervolg van zijn reflectie op het concept ‘kolonialiteit’: “We zeggen vaak dat we gaan onderwijzen, bijvoorbeeld over de kolonisatie. Maar pas op [...] het is niet het verleden dat onderwezen moet worden, maar het heden [...] Want dat verleden is niet voorbij en is dus het heden [...] een les over kolonisatie moet vandaag de dag beginnen met uit te leggen hoe het leven is voor geraciseerde jongeren. Als ze ‘s avonds bijvoorbeeld uitgaan, doen ze dat dan zoals de anderen? Voilà, ongeveer zoiets denk ik dat de cultuur van empathie is”⁶⁸ (vertaling).

De politisering en het politiek conflictueuze karakter van de collectieve geheugens maken het mogelijk licht te werpen op “de verbeeldingsdimensie van de menselijke samenlevingen en de moeilijkheid om die dimensie te aanvaarden en er op een heldere manier mee om te gaan. De herinneringsstrijd toont de geschiedenis als een sociaal construct – geschiedenis wordt gemaakt – maar ook als een mobilisering, bevordering en instrumentalisering van de geschiedenis voor politieke, etnische, winstgevende, emotionele of identitaire doeleinden” (Jamin, *in* Grandjean en Jamin 2011: 197, vertaling). Vanuit het oogpunt van de staat is het dan ook een kwestie van “in de toekomst in staat te zijn om het geconstrueerde karakter van de geschiedenis en de verbeeldingsdimensie van alle menselijke samenlevingen volledig te omarmen en tegelijkertijd

⁶⁷ Gesprek 1.

⁶⁸ Gesprek 15: Jérémie Piolat.

zijn eigen subjectiviteit en keuzes, die hij aan anderen moet proberen op te leggen, te legitimeren” (ibid., vertaling). Voorts werd tijdens de paneldiscussie over de negatieve gevolgen van de erfenis van het kolonialisme op de uitoefening van de mensenrechten, die eind 2022 door de Mensenrechtenraad (VN) werd georganiseerd, in het bijzonder benadrukt dat "voorvechters van raciale rechtvaardigheid werden bedreigd, onderdrukt en gemarginaliseerd, en dat de strijd tegen systemisch racisme als een gevaar en een bedreiging werd beschouwd. Het was dus van belang dat de staten opnieuw hun engagement bevestigden om raciale onrechtvaardigheid te bestrijden en de voorvechters van mensenrechten die zich daarvoor inzetten te beschermen, en dat zij ervoor zorgden dat hun daden in overeenstemming zouden zijn met hun verklaringen" (Mensenrechtenraad 2023: 11, vertaling). Er werd eveneens op gewezen dat "in de Verklaring en het Actieprogramma van Durban [2001] een intrinsiek verband werd gelegd tussen kolonialisme enerzijds en racisme, rassendiscriminatie, xenofobie en aanverwante onverdraagzaamheid anderzijds, en opnieuw werd bevestigd dat Afrikanen en personen van Afrikaanse afkomst, Aziaten en personen van Aziatische afkomst, evenals autochtone volkeren, het slachtoffer zijn geweest van het kolonialisme en nog steeds te lijden hebben onder de gevolgen ervan" (ibid.: 7, vertaling). Uit de gesprekken met actoren van antiracistische organisaties uit het maatschappelijk middenveld blijkt namelijk dat er een eensgezindheid bestaat over de fundamentele noodzaak van de deconstructie van het dominante koloniale narratief dat verspreid werd door verschillende soorten discours van de koloniale propaganda en geïntegreerd is in het nationale verhaal van België:

“Het koloniale verleden is aanwezig in de stereotypen. Het is het structurele racisme van de samenleving, het zijn alle stereotypen, onze vooroordelen [...] het is veel werk en zelfs als we ons bewust zijn van deze kwesties, betekent dat niet dat we gedeconstrueerd zijn. Dat is niet hetzelfde. En deze stereotypen zijn er nog steeds, ze zijn niet gedeconstrueerd, en dus moet er aan deze kwesties gewerkt worden.”⁶⁹ (vertaling).

5.2. Inleiding tot de aanbevelingen

Aan de hand van de benadering op basis van belangencoalities (ACF) kan licht worden geworpen op het bestaan van heterogene netwerken die zich inzetten in belangencoalities in het kader van het huidige actieprogramma ter bestrijding van racisme in België. Op basis van het documentair onderzoek en de gesprekken die in het kader van deze studie werden gevoerd,

⁶⁹ Gesprek 11.

kan namelijk worden vastgesteld dat actoren met verschillende profielen (organisaties en coalities uit het maatschappelijk middenveld, openbare instellingen die gespecialiseerd zijn in de aangelegenheid, onderzoekers, journalisten, actoren uit overheidsadministraties, wetgevers op verschillende beleidsniveaus) gemeenschappelijke doelstellingen hebben en ernaar streven dat de huidige staatsactiviteit in de beleids subsystemen die bevoegd zijn voor racismebestrijding, beantwoordt aan hun systeem van representatie en interpretatie van het fenomeen racisme in de hedendaagse Belgische samenleving. De beschouwing van rassendiscriminatie ten gevolge van het structurele racisme in België, en meer in het bijzonder met betrekking tot afro(negro)fobie ten gevolge van de raciale mechanismen die voortvloeien uit het kolonialisme, als een realiteit waartegen gestreden moet worden om de wensen van een democratische samenleving die de mensenrechten respecteert te verwezenlijken, weerspiegelt een theorie van de werkelijkheid die verschilt van die welke tot dan toe historisch dominant was en die racisme niet beschouwde als een structureel probleem waarvan de oorzaken historisch zijn, maar eerder als een reeks individuele gedragingen die moreel en soms ook wettelijk te veroordelen zijn⁷⁰.

Dit model voor de analyse van overheidsbeleid is nuttig om de verandering in het actieprogramma ter bestrijding van racisme in België te analyseren, en meer specifiek voor de analyse van de impact van het kolonialisme. Als gevolg van de jarenlange actie van sommige antiracistische organisaties en de internationale gebeurtenissen na de moord op George Floyd, heeft een nieuwe coalitie van dat beleids subsysteme, gericht op het aan de kaak stellen van structureel racisme in westerse samenlevingen en de rechtstreekse link ervan met de koloniale periode in het geval van postkoloniale samenlevingen zoals België, haar systeem van interpretaties en representaties aan invloed zien winnen in beleidsbeslissingen met betrekking tot de strijd tegen racisme in België. In dat verband hebben de gefedereerde entiteiten, met uitzondering van het Vlaams Gewest en de Duitstalige Gemeenschap, sinds 2020 en naar aanleiding van de evolutie van de publieke opinie over die aangelegenheden, plannen ter bestrijding van racisme uitgewerkt om bij te dragen aan een interfederaal actieplan en om de internationale verbintenis van België om structureel racisme te bestrijden met meer dan twintig jaar vertraging na te komen. Op federaal niveau kan, ondanks het opvallende falen ervan,

⁷⁰ De actoren van die nieuwe belangencoalitie lijken een zekere consensus te delen rond de eerste twee niveaus van hun systeem voor de interpretatie van de racistische werkelijkheid, die van de diepe waarden (bijvoorbeeld gelijkheid, sociale rechtvaardigheid en naleving van de mensenrechten) en de causale verbanden (bijvoorbeeld de structurele aard van de hedendaagse rassendiscriminatie en de invloed van de koloniale geschiedenis op die vormen van discriminatie).

worden gewezen op de oprichting van de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ van de Kamer van volksvertegenwoordigers en de goedkeuring van federale maatregelen van het NAPAR-plan. Hoewel, zoals de NAPAR Coalitie benadrukt, de verschillende actieplannen “sterk verschillen, zowel op het vlak van methodologie, mate van concretisering als ambitie” (NAPAR 2023: n.p., vertaling), bestaan ze wel degelijk en zouden ze het begin kunnen zijn van een verandering in het overheidsoptreden tegen racisme in België.

Die aanzet tot verandering zou dus het resultaat zijn van factoren buiten het beleidsstelsel, die kunnen worden gegroepeerd in twee belangrijke variabelen: een verandering in de fundamentele kenmerken van het probleem in kwestie en een verandering in de publieke opinie:

“We zijn ons er terdege van bewust dat George Floyd, bijvoorbeeld, en de hele Black Lives Matter-beweging al die aangelegenheden op de politieke agenda hebben gezet [...] het huidige debat is zeer sterk veranderd ten opzichte van dat van twintig jaar geleden. Vandaag de dag is het echt multifactorieel en speelt het zich af op verschillende niveaus, zowel intern als internationaal.”⁷¹ (vertaling). Die analyse-elementen die op basis van het ACF-model zijn geïdentificeerd, zouden het dus mogelijk kunnen maken om de vorming van nieuw overheidsbeleid ter bestrijding van racisme sinds de gebeurtenissen in 2020 te bestuderen. Hoewel we in het kader van deze studie niet verder kunnen ingaan op deze eerste analyse, in het bijzonder door ons te baseren op andere modellen en theoretische opvattingen in de literatuur inzake de analyse van het overheidsbeleid, helpt het ACF-model om aanbevelingen te formuleren die als gemeenschappelijke noemer hebben dat racisme en rassendiscriminatie beschouwd worden als een structureel probleem dat structurele antwoorden vereist, zowel transversaal als sectoraal, om bij de mogelijke tenuitvoerlegging ervan zoveel mogelijk actoren te kunnen betrekken, verzameld in een nieuwe belangencoalitie van het stelsel van het overheidsoptreden in de strijd tegen racisme in België en om de verandering in dat stelsel te bestuderen over een periode op middellange tot lange termijn. Het is nu de taak van die opkomende coalitie om de politieke besluitvorming ter zake te blijven beïnvloeden zodat de tenuitvoerlegging en doeltreffendheid kan worden gegarandeerd van de instrumenten, maatregelen en voorstellen voor concrete actie die bedoeld zijn om het probleem van structurele rassendiscriminatie in België aan te pakken en op te lossen.

⁷¹ Gesprek 23.

Zoals een van onze gesprekspartners opmerkte: “Als we het hebben over de strijd tegen racisme, dan is dat echt een structurele kwestie op lange termijn [...] Ik denk effectief dat er misschien veel meer druk moet worden uitgeoefend op politici. En dat gebeurt niet alleen via eenmalige manifestaties, maar vereist dat de betrokken groepen zich organiseren.”⁷² (vertaling). Meer specifiek met betrekking tot de impact van kolonialisme op hedendaags racisme, benadrukte een van onze gesprekspartners, over de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’: “Het falen van de parlementaire commissie die was opgericht, was volgens mij in de eerste plaats te wijten aan het feit dat die commissie niet was ingesteld om een fundamenteel probleem op te lossen, maar om politieke redenen, binnen de tijdgeest. Er moest iets worden ondernomen.” Dezelfde persoon pleitte ervoor om “naar de toekomst te kijken, naar de jongere generaties, en de koloniale kwestie uit het politieke debat te halen om er een historische en, denk ik, maatschappelijke kwestie van te maken.”⁷³ (vertaling). Iemand anders legde uit dat het falen van de commissie getuigt van een “opzettelijke blokkering op politiek niveau”: “Omdat het een bepaalde categorie van politici goed uitkomt dat de situatie blijft zoals ze is [...] Terwijl wij in de ene richting werken, zijn er anderen die in andere richtingen werken om de zaak te blokkeren.” (vertaling). Verder benadrukte de gesprekspartner: “Het probleem is dat politiek werkt op basis van de zogenaamde populaire emotie”⁷⁴ (vertaling), wat het overheidsoptreden in de strijd tegen structureel racisme ondermijnt. Zo legde een gesprekspartner uit dat in bepaald discours van politieke mandatarissen weliswaar wordt erkend dat de uitwerking en tenuitvoerlegging van doeltreffende maatregelen om rassendiscriminatie op structureel niveau te bestrijden tekortschiet, maar dat “[die] mensen niet erkennen dat het kolonialisme slecht was.”⁷⁵ (vertaling). In een context waarin de druk op bepaalde organisaties die zich inzetten voor de naleving van de mensenrechten en gelijke kansen steeds groter wordt en waarin er ook sprake is van een “bagatellisering van extreemrechtse standpunten in de publieke opinie”⁷⁶ (vertaling) en een “zeer uitsluitingsgezinde denkwijze ten aanzien van bepaalde minderheidsgroepen”⁷⁷ (vertaling), is de behoefte om “op alle niveaus de stereotypen en gedragingen die voortvloeien uit het koloniale verleden te deconstrueren” (vertaling) een fundamentele noodzaak voor de

⁷² Gesprek 16.

⁷³ Gesprek 17.

⁷⁴ Gesprek 21.

⁷⁵ Gesprek 13.

⁷⁶ Gesprek 22.

⁷⁷ Gesprek 24.

doeltreffendheid van het overheidsoptreden in de strijd tegen racisme en rassendiscriminatie in België.

In dat verband wees iemand anders erop dat de politieke gevolgen van de Black Lives Matter-beweging nog niet vertaald zijn in een

“verwachte verandering op het vlak van sociale rechtvaardigheid en raciale rechtvaardigheid. Dat is erg triest omdat men geen actie moet ondernemen omdat het om een momentum gaat. Doe het omdat het echt belangrijk is dat minderheidsgroepen kunnen bestaan.”⁷⁸ (vertaling)

Wat betreft de politieke verdeeldheid en de institutionele complexiteit die specifiek zijn voor België, wezen alle gesprekspartners erop dat het belangrijk is hiermee rekening te houden bij het analyseren van de obstakels bij de tenuitvoerlegging van concrete maatregelen ter bestrijding van racisme⁷⁹. Een van hen benadrukte:

“Er is alleen politieke wil om een en ander in goede banen te leiden, dat is duidelijk. Er is nood aan echte politieke wil. Die politieke wil gaat [...] op een gegeven moment echter gepaard met het nemen van echte individuele verantwoordelijkheid, niet alleen van de politieke partij, want dan zal iedereen zeggen: “Nee, maar ik ben verplicht om mijn politieke partij te volgen.” Ja, maar wat doe jij dan als individu?”⁸⁰ (vertaling)

⁷⁸ Gesprek 3.

⁷⁹ “Er is een algemene realiteit rond racisme in België, maar er zijn ook bijzonderheden. Er is de historische context van de Belgische verdeeldheid, die ook invloed heeft op de dekoloniale kwestie in het bijzonder” (gesprek 18, vertaling).

⁸⁰ Gesprek 8.

6) Aanbevelingen

Deze studie, waarin de impact van het Belgisch koloniaal verleden op het hedendaagse racisme en de hedendaagse rassendiscriminatie wordt geanalyseerd, vormt de basis voor een reeks aanbevelingen die er hoofdzakelijk op gericht zijn de impact tegen te gaan van de stereotypen en vooroordelen die het koloniale narratief en de bijbehorende propaganda voeden, rekening houdend met de realiteit waaraan de terreinorganisaties die actief zijn in de strijd tegen racisme uiting geven. Die aanbevelingen zijn grotendeels afkomstig van de antiracistische organisaties en de andere deskundigen die aan het onderzoek hebben deelgenomen. Ze hebben in de eerste plaats betrekking op de bevoegdheidsdomeinen van de Belgische federale regering en houden ook rekening met de beleidsinitiatieven voor de uitwerking van een nationaal en interfederaal plan ter bestrijding van racisme en rassendiscriminatie in België alsook met andere deskundigenverslagen in de Belgische context afkomstig van het maatschappelijk middenveld (terreinorganisaties en academische deskundigen) en van instellingen, administraties en overheidsinstanties. Ze zijn onderverdeeld in vijf werkassen die complementair zijn aan de andere reeds bestaande aanbevelingen ter zake die betrekking hebben op de bevoegdheden van de federale regering, zonder vooruit te lopen op de transversaliteit die voor sommige ervan vereist is⁸¹. De vijf geselecteerde werkassen zijn:

- tenuitvoerlegging van een proactief en transversaal antiracismebeleid vanuit een intersectioneel perspectief;
- ondersteuning en versterking van de middenveldorganisaties die actief zijn in de strijd tegen racisme en rassendiscriminatie, de interculturaliteit bevorderen of historische kennis over de Belgische bevolking verspreiden;
- bestrijding van ongelijkheid en rassendiscriminatie op het werk en op de arbeidsmarkt;
- bestrijding van de straffeloosheid van rassendiscriminatie;
- voortzetting van de studie naar structureel racisme en rassendiscriminatie in België en van de monitoring en de evaluatie van de instrumenten om die fenomenen uit te roeien.

⁸¹ Dit betekent dat de aanbevelingen in dit studieverlag de andere aanbevelingen en voorstellen voor beleidsmaatregelen die in andere documenten en op basis van andere methodologieën zijn geformuleerd, niet vervangen. Alle aanbevelingen die gericht zijn op de bestrijding van het hedendaagse racisme en de hedendaagse rassendiscriminatie in België moeten op transversale wijze worden gelezen om te waarborgen dat ze op doeltreffende wijze en met inachtneming van de respectieve doelstellingen ervan ten uitvoer worden gelegd.

6.1. Tenuitvoerlegging van een proactief en transversaal antiracismebeleid vanuit een intersectioneel perspectief

- **1)** In overeenstemming met de internationale verbintenissen van België, streven naar de uitwerking van een interfederaal actieplan tegen racisme⁸²:
 - de betrokkenheid van de verschillende stakeholders en entiteiten van het land waarborgen via geïnstitutionaliseerde middelen en/of politieke akkoorden⁸³;
 - erop toezien dat het plan systemisch en transversaal is en tegelijkertijd voorzien in een sectorale analytische en methodologische aanpak in de domeinen en subdomeinen waarin dat nodig zou blijken;
 - de NAPAR Coalitie betrekken bij de uitwerking van het plan, evenals andere actoren van antiracistische organisaties uit het maatschappelijk middenveld;
 - een orgaan oprichten dat toezicht houdt op de toepassing van het plan op de verschillende bestuursniveaus, met periodieke evaluaties en de regelmatige deelname van deskundigen van antiracistische organisaties uit het maatschappelijk middenveld en de academische wereld⁸⁴.
- **2)** Kennisopbouwende activiteiten en opleidingen over het intersectioneel perspectief aanbieden aan het maatschappelijk middenveld en het federaal openbaar ambt.
- **3)** Kennisopbouwende activiteiten en opleidingen over de deconstructie van de koloniale verbeelding en alle erdoor bevorderde stereotypen en vooroordelen aanbieden.

⁸² Zie het memorandum van de NAPAR Coalitie (2020), aanbeveling nr. 116 van het ‘Voorstel van aanbevelingen’ van de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ (Kamer van Volksvertegenwoordigers 2023: 463), aanbeveling nr. 1 van het memorandum 2024 van Unia (2024: 8), en advies 4.3 van het FRA (2023b: 12).

⁸³ Bijvoorbeeld door de oprichting van een interministeriële conferentie over racisme of van een specifiek overlegorgaan in het volgende regeerakkoord op te nemen en te ijveren voor de institutionalisering van die conferentie of dat orgaan door middel van regels die de mogelijkheden tot een politieke blokkering ervan als gevolg van onenigheid tussen partijen beperken. Er moet ook worden nagedacht over instrumenten die de bevoegde administraties in staat stellen om in elke fase van de onderhandelingen tussen de kabinetten de nodige informatie aan de beleidsmakers door te geven, zodat de maatregelen waartoe wordt besloten, naar behoren worden uitgevoerd en zo nodig kunnen worden aangepast.

⁸⁴ Zie ‘Rapport alternatif de La Ligue des droits humains à la 103ème session du Comité pour l’élimination de la discrimination raciale en vue de l’examen du rapport valant vingtième à vingt-deuxième rapports périodiques soumis par la Belgique’ (LDH 2021a: 5).

- **4)** Inclusieve en voor het publiek makkelijk toegankelijke herinneringsplaatsen⁸⁵ en documentatiecentra over de impact van het kolonialisme op de hedendaagse vormen van racisme en rassendiscriminatie oprichten in of buiten de openbare ruimte. Daarnaast moeten de reeds bestaande worden aangepast om wetenschappelijke en historische kennis over dat onderwerp te verspreiden⁸⁶.
- **5)** Op nationaal niveau een denkoefening houden om de folkloristische praktijken⁸⁷ en de openbare ruimte⁸⁸ de ontdoen van elke racistische inhoud.
- **6)** De antidiscriminatiewetgeving op federaal niveau in één instrument samenbrengen en werken aan de coherentie met de wetgeving van de gefedereerde entiteiten om de strijd tegen rassendiscriminatie op nationaal niveau te vergemakkelijken⁸⁹.
- **7)** Een (vice-eerste)minister die bevoegd is voor gelijkheid benoemen om een positief signaal aan het maatschappelijk middenveld te geven, in het bijzonder in de huidige context van postkoloniale en dekoloniale debatten, en de verdere tenuitvoerlegging van nationale maatregelen ter bestrijding van racisme alsook de denkoefeningen over de ontwikkeling van een herstelbeleid met betrekking tot de koloniale periode in overleg met antiracistische organisaties uit het middenveld waarborgen⁹⁰.

⁸⁵ Het door Pierre Nora gepopulariseerde ‘lieu de mémoire’ (herinneringsplaats) is een ruim begrip dat drie aspecten verenigt: het ‘materiële’, het ‘symbolische’ en het ‘functionele’. De “verbanden tussen herinneringsplaatsen en collectief geheugen zijn dan ook bijzonder nauw”, aangezien de herinneringsplaatsen bijdragen aan de opbouw en de overdracht van een collectief geheugen (Grandjean en Jamin 2011: 16, 17, vertaling).

⁸⁶ Zie aanbevelingen nrs. 4 en 85 tot 89 van het ‘Voorstel van aanbevelingen’ van de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ (Kamer van volksvertegenwoordigers 2023: 458, 459).

⁸⁷ Zie aanbeveling nr. 125 van het ‘Voorstel van aanbevelingen’ van de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ (Kamer van volksvertegenwoordigers 2023: 464). Deze denkoefening kan gepaard gaan met de tenuitvoerlegging van concrete acties zoals het invoeren van een nationale herdenkingsdag met betrekking tot de koloniale geschiedenis, het oprichten van nieuwe monumenten en artefacten in de openbare ruimte of het hernoemen van bepaalde eretekens, zoals de ‘Orde van Leopold II’, zodat ze representatiever zijn voor de hedendaagse samenleving (zie aanbevelingen nrs. 72 en 73 van het ‘Voorstel van aanbevelingen’ van de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ (Kamer van volksvertegenwoordigers 2023: 456).

⁸⁸ Zie aanbevelingen nrs. 75 tot 84 van het ‘Voorstel van aanbevelingen’ van de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ (Kamer van volksvertegenwoordigers 2023: 456-458), alsook het rapport van de deskundigengroep inzake de dekolonisering van de openbare ruimte in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Urban.brussels 2022).

⁸⁹ Zie aanbeveling nr. 17 van het memorandum 2024 van Unia (2024: 18) en aanbeveling nr. 5 van de Commissie voor de evaluatie van de federale antidiscriminatie wetten (2022: 82).

⁹⁰ Zie aanbeveling nr. 13 van het memorandum 2024 van Unia (2024: 15), alsook het deel ‘Herstel’ van het ‘Voorstel van aanbevelingen’ van de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ (Kamer van volksvertegenwoordigers 2023: 454-463).

- **8)** In overleg met de POD Wetenschapsbeleid (Belspo), de directie-generaal Ontwikkelingssamenwerking en Humanitaire Hulp (DGD) en het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA) de besprekingen en werkzaamheden rond de dekolonisatie van het KMMA voortzetten om te werken aan de verzoening, het herstel en de reconstructie van het Congolese erfgoed in een logica van evenwaardige partnerschappen met alle stakeholders, met inbegrip van organisaties en deskundigen uit de voormalige gekoloniseerde landen. Er moet ook worden nagedacht over de uitdieping van het juridische kader voor de restitutie en teruggave van goederen uit de koloniale periode⁹¹, met name aan de hand van de ‘Ethische richtlijnen voor het beheer en de restitutie van koloniale collecties’ (2021), de andere bestuursniveaus moeten worden aangemoedigd en ondersteund om soortgelijke en aanvullende juridische bepalingen en kaders aan te nemen, en de aanbevelingen die in het kader van het project HOME werden geformuleerd met betrekking tot de repatriëring van menselijke resten uit de Belgische collecties moeten worden uitgevoerd⁹².
- **9)** In overleg met de POD Wetenschapsbeleid (Belspo) en het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA) het voeren van een diversiteitsbeleid bij de werving van al het personeel van het KMMA aanmoedigen en ondersteunen. Ook de diversificatie van de benaderingen en de programmering van het KMMA moet blijvend worden aangemoedigd, in het bijzonder door de overdracht van kennis tussen de stakeholders en de toegankelijkheid van de collecties voor hen te bevorderen, met name in het schoolmilieu.
- **10)** In overleg met de FOD Buitenlandse Zaken en de DGD institutionele ondersteuning opzetten binnen de directie Organisatiebeheer van de DGD om de dekolonisatie van de ontwikkelingssamenwerkingssector te waarborgen, met bijzondere aandacht voor evenwaardige partnerschappen, wederzijds begrip tussen de partners en machtsdynamieken die gekleurd zijn door structureel racisme in dergelijke internationale betrekkingen:

⁹¹Wet tot erkenning van de vervreemdbaarheid van de goederen die verband houden met het koloniale verleden van de Belgische Staat en tot vaststelling van een juridisch kader voor hun restitutie en teruggave.

⁹² Zie subdeel ‘Restitutie’ van het ‘Voorstel van aanbevelingen’ van de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ (Kamer van volksvertegenwoordigers 2023: 460, 461). en het eindrapport van het project HOME (Belspo 2023).

- De DGD aanmoedigen om een expliciet standpunt in te nemen in het voordeel van kwesties die verband houden met dekolonialiteit, in het bijzonder om de partners te ondersteunen in hun respectieve initiatieven;
 - De partnerorganisaties uit Afrikaanse landen (met name Burundi, Congo en Rwanda) betrekken bij de besluitvorming en de erkenning van hun capaciteiten en expertise in die besluitvorming bevorderen, met name met betrekking tot de uitwerking van gemeenschappelijke beleidskaders en verantwoordingskwesties;
 - Voorzieningen treffen voor de diversificatie van het personeel binnen internationale ngo's in België en hun opleggen de erfenis van het kolonialisme in hun werkwijze te onderzoeken;
 - In samenwerking met organisaties/contactpersonen van buiten de sector en/of uit het maatschappelijk middenveld voorzieningen treffen om koloniale patronen in het ontwikkelingssamenwerkingssysteem te deconstrueren en de projecten doeltreffender maken door het stimuleren van een bottom-upbenadering waarbij het doelpubliek van de projecten een bepalende factor is bij het vastleggen van alle stappen ervan;
 - Een stand van zaken van de actiepunten opmaken en de initiatieven die reeds zijn genomen binnen de DGD stimuleren teneinde ze van meer coherentie te voorzien;
 - Ervoor zorgen dat de studies die voortvloeien uit het PSR-project 'Sporen voor de dekolonisatie van de Belgische ontwikkelingssamenwerking' in aanmerking worden genomen en de aanzet geven voor een globale en grondige reflectie over alternatieve denkbeelden met betrekking tot de werkingssystemen van de Belgische ontwikkelingssamenwerking en internationale betrekkingen⁹³.
- **11)** Bij wijze van symbolisch herstel, officiële verontschuldiging van de federale regering aanbieden aan de Burundese, Congolese en Rwandese volkeren voor de koloniale overheersing en de uitbuiting, het geweld en de gruweldaden, de individuele en collectieve mensenrechtenschendingen tijdens de koloniale periode, en het racisme en de discriminatie die ermee gepaard gingen⁹⁴.

⁹³ Een van de denkpunten betreft de mogelijkheid voor partnerlanden, in het bijzonder de landen die in het verleden door België waren gekoloniseerd, om indien ze dat wensen zelf de samenwerkingsvoorwaarden en alle benaderingen, richtingen, methoden en instrumenten met betrekking tot de door België gefinancierde projecten te bepalen.

⁹⁴ Zie aanbeveling nr. 69 van het 'Voorstel van aanbevelingen' van de Bijzondere Commissie 'Koloniaal Verleden' (Kamer van volksvertegenwoordigers 2023: 455, 456).

- **12)** De antiracismesector verder ontwikkelen door te werken aan de bestendinging ervan en mechanismen invoeren voor overleg met die sector over de politieke besluitvorming inzake de maatregelen, instrumenten en voorzieningen voor periodieke evaluaties die ten uitvoer moeten worden gelegd ter bestrijding van racisme en rassendiscriminatie⁹⁵.

6.2. Ondersteuning en versterking van de middenveldorganisaties die actief zijn in de strijd tegen racisme en rassendiscriminatie, de interculturaliteit bevorderen of historische kennis over de Belgische bevolking verspreiden

- **13)** Structurele en duurzame ondersteuning garanderen voor antiracistische verenigingen uit het maatschappelijk middenveld die actief zijn in de bevoegdheidsdomeinen van de federale overheid⁹⁶:
 - In de toekomst een evaluatie uitvoeren van overheidsbeleid met betrekking tot het koninklijk besluit betreffende de modaliteiten voor de toekenning van jaarlijkse subsidies aan verenigingen die strijden tegen racisme voor wat betreft de materies die behoren tot de bevoegdheid van de federale overheid (2023) in samenwerking met deskundigen van antiracistische organisaties uit het maatschappelijk middenveld en de academische wereld om ervoor te zorgen dat het koninklijk besluit goed wordt afgestemd op de realiteit in het veld en het indien nodig te laten evolueren⁹⁷;
 - De initiatieven voortzetten om werkingsbudgetten toe te kennen aan antiracistische organisaties uit het maatschappelijk middenveld;
 - Een openbare inventaris of kaart opmaken van de antiracismesector, die periodiek wordt bijgewerkt, waarin de actieve collectieven en organisaties uit het maatschappelijk middenveld worden geïdentificeerd en opgesomd;
 - Activiteiten ter versterking van de capaciteiten en opleidingen met betrekking tot het beheer van de organisaties in België aanbieden aan organisaties uit het maatschappelijk middenveld die zich inzetten voor de naleving van de mensenrechten.

⁹⁵ Zie strategische doelstellingen 3.1.1. en 3.1.2. van de federale maatregelen van het NAPAR-plan (Belgische regering 2022: 12-14).

⁹⁶ Idem.

⁹⁷ Het kader en de algemene regels van de evaluatie kunnen voorafgaand aan de uitvoering ervan worden vastgelegd in een bestek.

- **14)** Meewerken aan het versterken van de NAPAR Coalitie en aan kennisoverdracht en partnerschappen tussen alle actoren in de antiracismesector⁹⁸.
- **15)** Overleg, coherentie en uitwisseling van goede praktijken bevorderen met organisaties die werken rond rassendiscriminatie in de bevoegdheidsdomeinen van de gefedereerde entiteiten, met name over de kwestie van de hedendaagse impact van kolonialisme en in het bijzonder op het gebied van onderwijs⁹⁹, cultuur en kunst, sport of media¹⁰⁰, bijvoorbeeld door het institutionaliseren of versterken van een interfederaal platform dat de betrokken actoren samenbrengt, of een specifiek overlegcomité.

6.3. Bestrijding van ongelijkheid en rassendiscriminatie op het werk en op de arbeidsmarkt

- **16)** Een verplicht beleid ter preventie van rassendiscriminatie in arbeidsbetrekkingen invoeren voor private en publieke werkgevers door de antidiscriminatiewetgeving op federaal niveau te wijzigen¹⁰¹:
 - Werkgevers aanmoedigen om een risicoanalyse van rassendiscriminatie in hun organisatie uit te voeren;
 - Werkgevers aanmoedigen om een plan ter preventie van rassendiscriminatie in hun organisatie op te stellen;
 - Werkgevers aanmoedigen om een procedure in te stellen voor het melden van rassendiscriminatie;
 - Werkgevers ondersteunen bij die stappen door instrumenten en goede handelwijzen in te voeren en te verspreiden;

⁹⁸ Idem.

⁹⁹ Zie aanbeveling nr. 118 van het ‘Voorstel van aanbevelingen’ van de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ (Kamer van volksvertegenwoordigers 2023: 463).

¹⁰⁰ Zie strategische doelstellingen 3.1.1. ‘Algemeen en gecoördineerd beleid voeren tegen racisme via een efficiënte samenwerking tussen alle partners’ en 3.1.2. ‘Het optimaliseren van de monitoring en het onderzoek naar racisme’ van de federale maatregelen van het NAPAR-plan (Belgische regering 2022: 12-14).

¹⁰¹ Zoals de Commissie voor de evaluatie van de federale antidiscriminatie wetten benadrukt in haar 62ste aanbeveling, “[moet] [d]it systeem [...] naar behoren worden afgestemd op het bestaande systeem voor de preventie van psychosociale risico’s, zodat werkgevers gemakkelijk gebruik ervan kunnen maken en het voor hen geen buitensporige administratieve lasten met zich meebrengt, doch [moet het] worden aangepast aan de specifieke kenmerken van de antidiscriminatie wetgeving” (2022: 273). De invoering van een dergelijk verplicht beleid ter preventie van rassendiscriminatie in arbeidsbetrekkingen zou ook moeten helpen om het probleem inzake de onderrapportering van meldingen en klachten inzake discriminatie op het werk op te lossen. Zie ook actievoorstel nr. 43 van de federale maatregelen van het NAPAR-plan (Belgische regering 2022: 32), aanbeveling nr. 4 van de ‘Socio-economische monitoring: arbeidsmarkt en origine’ (FOD Werkgelegenheid en Unia 2022: 218, 219) en aanbeveling nr. 24 van het memorandum 2024 van Unia (2024: 22).

- Overleg met de sociale partners waarborgen, en in het bijzonder met het Verbond van Belgische Ondernemingen, om de precieze modaliteiten vast te leggen voor de instrumenten van het beleid ter preventie van rassendiscriminatie op het werk.
- Een effectief diversiteitsbeleid bij alle wervingen verder aanmoedigen¹⁰².
- **17)** Een sectorale aanpak van de bestrijding van rassendiscriminatie op het werk bevorderen, op basis van de verschillende paritaire comités en subcomités, om bepaalde specifieke obstakels te overwinnen die verschillende reacties vereisen afhankelijk van het activiteitendomein¹⁰³:
 - Sectorale monitorings inzake diversiteit en discriminatie op de arbeidsmarkt uitvoeren, zoals bepaald in de wet van 3 oktober 2022 ('arbeidsdeal');
 - Ervoor zorgen dat de impact van het kolonialisme op in de sectoren geïdentificeerde rassendiscriminatie wordt onderzocht;
 - Lessen, instrumenten en goede handelwijzen die voortvloeien uit die sectorale monitorings verspreiden onder alle sociale partners;
 - De uitwerking van sectorspecifieke actieplannen faciliteren;
 - De gesprekken met de sociale partners voortzetten over de sancties die moeten worden opgelegd aan werkgevers indien ze de antidiscriminatiewetgeving niet naleven¹⁰⁴.
- **18)** De kennisverruiming en uitwisseling van deskundigheid omtrent rassendiscriminatie op het werk bevorderen door tools en best practices¹⁰⁵ onder alle betrokken actoren te verspreiden, door evenementen te organiseren vergelijkbaar met de jaarlijkse werkgelegenheidsconferentie, of door samenwerkingsprotocollen tussen mensenrechteninstellingen en de sociale partners op te zetten en te bestendigen.
- **19)** Het verrichten van discriminatietoetsen door de arbeidsinspectie verder vergemakkelijken¹⁰⁶, de kennis van de teams omtrent de intersectionele benadering

¹⁰² Zie ook aanbeveling nr. 21 van dit verslag.

¹⁰³ Zie de conclusies van de 'Socio-economische monitoring: arbeidsmarkt en origine' (FOD Werkgelegenheid en Unia 2022: 206).

¹⁰⁴ Zie FRA-advies 4.2 (2023b: 11).

¹⁰⁵ Zie bijvoorbeeld collectieve arbeidsovereenkomst nr. 38 betreffende de werving en selectie van werknemers (2008) en nr. 95 betreffende de gelijke behandeling gedurende alle fasen van de arbeidsrelatie (2008), evenals de praktijkgids 'Diversiteit en gelijke behandeling bij personeelwerving bevorderen' van de Nationale Arbeidsraad (2020).

¹⁰⁶ Zie de wet tot wijziging van afdeling 2/1 van het Sociaal Strafwetboek betreffende de bijzondere bevoegdheden van de sociaal inspecteurs op het vlak van de vaststellingen inzake discriminatie.

verruimen evenals hun personele en financiële middelen verhogen en hun toestaan een beroep te doen op derde personen om hen bij te staan bij de uitvoering van praktijktesten of testen door middel van ‘mystery shopping’ teneinde discriminatiemechanismen op te sporen¹⁰⁷.

- **20)** Initiatieven van antiracistische organisaties uit het maatschappelijk middenveld gericht op de bevordering van diversiteit en van de bestrijding van rassendiscriminatie op het werk en op de deconstructie van de impact van het kolonialisme daarbij in kaart brengen en ondersteunen.
- **21)** De aanwending bevorderen van het koninklijk besluit tot bepaling van de voorwaarden inzake positieve acties (2019), van de mogelijkheid om positieve actieplannen op te stellen met behulp van verschillende tools (praktijkguides, internetplatforms, evenementen enz.) en van de praktische mogelijkheden voor de aanwending ervan in het kader van een sectorale aanpak ter bestudering van de impact van het kolonialisme op mogelijke gevallen van rassendiscriminatie. Er zou ook moeten worden bekeken of er een soortgelijk koninklijk besluit kan worden aangenomen voor de openbare sector¹⁰⁸.
- **22)** De werkgelegenheid, het ondernemerschap en de economische emancipatie van personen van Afrikaanse afkomst en de Afrikaanse diaspora in België, in het bijzonder ten aanzien van vrouwen, ondersteunen via verscheidene maatregelen en partnerschappen met het geheel van actoren van het sociaal overleg en organisaties uit het maatschappelijk middenveld¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Zie aanbeveling nr. 47 van de Commissie voor de evaluatie van de federale antidiscriminatie wetten (2022: 172), aanbeveling nr. 4 van de ‘Socio-economische monitoring: arbeidsmarkt en origine’ (FOD Werkgelegenheid en Unia 2022: 217, 218), de rubriek ‘Soutenir une politique efficace de lutte contre les discriminations et de respect de la diversité’ (*‘Een doeltreffend antidiscriminatiebeleid met eerbiediging van de diversiteit ondersteunen’*), van het Mémoire 2024 van de Ligue des droits humains (2024: 84), aanbeveling nr. 23 tot 26 van het memorandum van de NAPAR Coalitie (2022: 12, 13) en aanbeveling nr. 1 van het memorandum van Kif Kif (2024: 3).

¹⁰⁸ Zie aanbeveling nr. 3 van de ‘Socio-economische monitoring: arbeidsmarkt en origine’ (FOD Werkgelegenheid en Unia 2022: 216, 217), aanbeveling nr. 69 van de Commissie voor de evaluatie van de federale antidiscriminatie wetten (2022: 248), aanbeveling nr. 26 van het memorandum 2024 van Unia (2024: 23), voorstel nr. 39 van het memorandum van de NAPAR Coalitie (2020: 11) en actievoorstel nr. 49 van de federale maatregelen van het NAPAR-plan (Belgische regering 2022: 26).

¹⁰⁹ Zie aanbeveling nr. 122 van het ‘Voorstel van aanbevelingen’ van de Bijzondere Commissie ‘Koloniaal Verleden’ (Kamer van volksvertegenwoordigers 2023: 463, 464).

- **23)** Bijzondere aandacht besteden aan de impact van structureel racisme en raciale stereotypen op de werkgelegenheid, het ondernemerschap en de economische emancipatie van migranten in België die verschillende integratietrajecten moeten doorlopen afhankelijk van de deelstaat waarin ze verblijven.

6.4. Bestrijding van de straffeloosheid van rassendiscriminatie

- **24)** De structurele opleiding van alle juristen over de antidiscriminatiewetgeving waarborgen¹¹⁰:
 - het competentiekader van juristen binnen de universiteiten en hogescholen herzien en harmoniseren zodat de toekomstige magistraten, personeelsleden van de rechterlijke orde, advocaten en juristen structureel worden opgeleid over de antidiscriminatiewetgeving;
 - de opleiding ‘Strijd tegen haatmisdrijven en discriminaties’ van het Instituut voor gerechtelijke opleiding (IGO)¹¹¹ bijwerken met inzonderheid de impact van het kolonialisme op rassendiscriminatie en met elementen die verband houden met de verruiming van de kennis van de intersectionele benadering¹¹²;
 - de uitgebreide opleiding ‘Strijd tegen haatmisdrijven: specifieke kenmerken van cyberhaat’ van het IGO bijwerken met inzonderheid de impact van het kolonialisme op rassendiscriminatie en met elementen die verband houden met de verruiming van de kennis van de intersectionele invalshoek¹¹³.
- **25)** In overleg met de balies, universiteiten en hogescholen een aanbod van soortgelijke gratis opleidingen voor advocaten organiseren¹¹⁴.

¹¹⁰ Zie aanbeveling nr. 58 van het memorandum 2024 van Unia (2024: 40).

¹¹¹ Het IGO is een onafhankelijk federaal orgaan dat verantwoordelijk is voor het ontwerpen en uitvoeren van het integraal ontwikkelings- en opleidingsbeleid voor de magistraten en de personeelsleden van de rechterlijke orde.

¹¹² Zie actievoorstel nr. 9, 10 en 11 van de federale maatregelen van het NAPAR-plan (Belgische regering 2022: 13-14).

¹¹³ Zie actievoorstel nr. 11 en 14 van de federale maatregelen van het NAPAR-plan (Belgische regering 2022: 14). Ook moet worden beoordeeld in hoeverre deze twee opleidingen complementair zijn met de IGO-opleiding ‘Diversiteit tijdens de zitting’, die moet aantonen “hoe veronderstellingen, vooroordelen en stereotypen indirect invloed kunnen uitoefenen op de rechtsgang” (Kamer van volksvertegenwoordigers 2021b: 201).

¹¹⁴ Een dergelijk opleidingsaanbod moet worden erkend door de balies, zodat advocaten er ‘opleidingspunten’ voor kunnen krijgen.

- **26)** Het herstelrecht bevorderen, als aanvulling op het strafrecht, om licht te werpen op systeemverantwoordelijkheden in het kader van rassendiscriminatie dossiers en slachtoffers beter te beschermen en te steunen¹¹⁵.
- **27)** Het verschijnsel van racisme en rassendiscriminatie binnen de politiediensten bestrijden¹¹⁶:
 - onderlinge gesprekken tussen collega's faciliteren en intervisie en de beoordelingscultuur bevorderen teneinde de politiediensten voortdurend te verbeteren;
 - de politiediensten meer opleiden over rassendiscriminatie, de impact van kolonialisme in dat verband, professioneel profileren en polarisatie¹¹⁷;
 - het zogenoemde Istanbul-protocol¹¹⁸ opnemen in de Belgische wetgeving en toezien op de naleving ervan.
- **28)** Het observatiepunt voor politiegeweld en andere soortgelijke initiatieven vanuit het maatschappelijk middenveld of onafhankelijke openbare instanties mee versterken.
- **29)** Het opleidingsaanbod voor eerste- en tweedelijnsprofessionals die discriminatie melden, mee versterken ter verruiming van de kennis over de impact van kolonialisme op rassendiscriminatie.
- **30)** De informatie en zichtbaarheid van en toegang tot de klachtenmechanismen bevorderen, met name op het gebied van taalbarrières, en een reflectie op gang brengen ter versterking van het vertrouwen van de mensen¹¹⁹.

¹¹⁵ Zie FRA-advies 9.1 (2023b: 25).

¹¹⁶ Zie de rubrieken 'Lutter contre les phénomènes de recours illégitime à la force par les forces de l'ordre' ('*Verschijselen van onrechtmatig gebruik van geweld door de ordediensten bestrijden*') en 'Lutter contre le phénomène du racisme au sein des services de police' ('*Verschijsel van racisme binnen de politiediensten bestrijden*') in het Mémoire 2024 van de LDH (2024: 22-25) en FRA-advies 4.4 (2023b: 12).

¹¹⁷ Zie aanbeveling nr. 70 van het memorandum 2024 van Unia (2024: 48) en actievoorstel nr. 7, 8, 13 en 15 tot 18 van de federale maatregelen van het NAPAR-plan (Belgische regering 2022: 13-16).

¹¹⁸ Het Istanbul-protocol, of 'Handboek over effectief onderzoek en documentatie van marteling en andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of straf', is onderdeel van het Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke en ontorende behandeling of bestraffing (1984) ter bevordering van het onderzoek naar en de gerechtelijke afhandeling van feiten van politiegeweld door de verdragsluitende Staten (OHCHR 2005; Police Watch [s.d.]).

¹¹⁹ Zie actievoorstel nr. 22 en 66 van de federale maatregelen van het NAPAR-plan (Belgische regering 2022: 22, 44).

6.5. Voortzetting van de studie naar structureel racisme en rassendiscriminatie in België en van de monitoring en de evaluatie van de instrumenten om die fenomenen uit te roeien

- **31)** Een gecoördineerd en structureel beleid inzake de verzameling van gegevens over (on)gelijkheid en discriminatie in België opzetten en de ‘Data Hub Equality Data’, die werd opgericht naar aanleiding van het IEDCB-project, versterken¹²⁰.
- **32)** Meer middelen uittrekken en het spectrum van de volgende evaluatie van de federale antidiscriminatiewetgeving uitbreiden zodat ze kan worden gebaseerd op theoretische benaderingen en empirische methoden die in de sociale wetenschappen worden gebruikt teneinde over te gaan tot een evaluatie van de toepassing en het effect van deze wetten die verder reikt dan een juridisch-technische benadering gericht op de wetgevingstechnische kwaliteit van de teksten¹²¹.
- **33)** De maatregelen van de federale bijdrage aan de tenuitvoerlegging van een interfederaal actieplan tegen racisme blijven monitoren, met een adequate en rigoureuze methodologie en met inschakeling van deskundigen van antiracistische organisaties uit het maatschappelijk middenveld en de academische wereld¹²².
- **34)** Een wetenschappelijke studie uitvoeren naar raciale stereotypen en vooroordelen binnen de magistratuur en de balies, met bijzondere aandacht voor de invloed van het kolonialisme erop.

¹²⁰ Zie aanbeveling nr. 6 van het memorandum 2024 van Unia (2024: 11), aanbeveling nr. 7.5 van het eindrapport van Unia naar aanleiding van het IEDCB-project (2021: 62) en strategische doelstelling 3.1.2. ‘Het optimaliseren van de monitoring en het onderzoek naar racisme’ van de federale maatregelen van het NAPAR-plan (Belgische regering 2022: 13-15).

¹²¹ Zie punt I.3.3. ‘Algemene opmerkingen over de evaluatieopdracht’ van de Commissie voor de evaluatie van de federale antidiscriminatiewetten (2022: 36, 37) en FRA-advies 4.4 (2023b: 12).

¹²² Zie “Tussentijdse rapportering over de federale maatregelen van het Nationaal Actieplan tegen racisme” (Gelijke Kansen - FOD Justitie 2023).

- **35)** Een wetenschappelijke studie uitvoeren naar raciale stereotypen en vooroordelen in de gezondheidssector, de welzijnssector en de sector van bijstand aan personen, met bijzondere aandacht voor de invloed van het kolonialisme erop¹²³.
- **36)** Het gebruik van de beschikbare statistieken in de strijd tegen rassendiscriminatie aanmoedigen en blijven nadenken over de mogelijkheid om nauwkeurigere statistieken uit te werken en te gebruiken, inzonderheid zogenaamde ‘etnische’ statistieken.
- **37)** Het gebruik van artificiële intelligentie reglementeren om te waarborgen dat de algoritmen overeenstemmen met de mensenrechten en geen stereotypen en vooroordelen uit het kolonialisme reproduceren, en een reflectie op gang brengen rond het gebruik van AI in de strijd tegen rassendiscriminatie¹²⁴.

¹²³ Zie de aanbevelingen nr. 59 tot 62 van het memorandum 2024 van Unia (2024: 41-43) en strategische doelstelling 3.2.3. “Inclusief gezondheids- en welzijnsbeleid voeren” van de federale maatregelen van het NAPAR-plan (Belgische regering 2022: 47-51).

¹²⁴ Zie aanbeveling nr. 5 van het memorandum 2024 van Unia (2024: 10) en aanbeveling nr. 14 van het memorandum van Kif Kif (2024: 12).

7) Algemene conclusies

Dit onderzoek naar de impact van de koloniale geschiedenis van België op de hedendaagse vormen van racisme en discriminatie biedt de mogelijkheid het bewijs te leveren van de directe invloed van die periode in de geschiedenis van beide landen op de specifieke kenmerken van het hedendaagse racisme in een postkoloniale context. De hedendaagse vorm van de raciale toewijzing en de geraciseerde categorieën die worden opgelegd aan de minderheidsgroep van personen van Afrikaanse afkomst in België, houdt rechtstreeks verband met de stereotypen en vooroordelen die werden ontwikkeld door en voor een intense koloniale propaganda die door meerdere actoren werd geproduceerd via een verscheidenheid aan artefacten die verondersteld werden de overheersingen die over die bevolkingsgroepen werden uitgeoefend te legitimeren en hen in een structurele inferioriteitspositie te houden. De koloniale ideologie heeft vandaag de dag nog steeds uitwerking en voedt de structurele rassendiscriminatie waarmee die personen te maken hebben.

Vormen van politieke mobilisaties zijn ontstaan en hebben aan invloed gewonnen om het dominante koloniale narratief te deconstrueren en de hedendaagse gevolgen ervan voor discriminatie, ongelijkheid en bepaalde vormen van racisme zoals afro(negro)fobie te laten erkennen. Het uiteindelijke doel van die mobilisaties en eisen is het ontmantelen van een verhaal dat het kolonialisme verheerlijkt en bijgevolg het direct of indirect aanmoedigen, versterken en vergemakkelijken van de processen van dekolonisatie van het denken en van de macht in België. De vraag naar “de fundamentele kolonialiteit van het huidige Belgische politieke systeem” is nog nooit zo actueel geweest (Van Beurden en Mathys 2023: 6, vertaling). In deze context hebben sommige politieke overheden plannen uitgewerkt om racisme te bestrijden naar aanleiding van de politieke druk van antiracistische organisaties van het maatschappelijk middenveld en een evolutie van de publieke opinie over die aangelegenheden. Zich baserend op de perspectieven van het postkoloniale en dekoloniale denken, zijn die organisaties meer dan ooit voornemens de politieke druk op de overheden te handhaven opdat concrete en doeltreffende maatregelen ten uitvoer zouden kunnen worden gelegd om van België een staat te maken die de mensenrechten van al zijn burgers en ingezetenen daadwerkelijk respecteert en een collectief geheugen garandeert dat de gruweldaden uit het verleden, de gevolgen ervan voor het heden en de fundamentele noodzaak om ze te bestrijden, erkent om een vreedzame en rechtvaardige toekomst voor iedereen te garanderen.

8) Bibliografie

Boeken en hoofdstukken van boeken

- Anderson, Benedict (2002 [1983]), *L'imaginaire national. Réflexions sur l'origine et l'essor du nationalisme*. Parijs: La Découverte.
- Azabar, Samira (2023), *Halal Resistance. Unraveling Muslims' political agency in Belgium*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- bell hooks (1984), *Feminist Theory: From Margin to Center*. Boston (MA): South End Press.
- bell hooks (1982), *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism*. Londen: Pluto Press.
- Bosuma W'okungu Bakili, Aline (2020), "Soldat-e-s malgré nous !", in Collectif, *Being Imposed Upon*. Eindhoven: Onomatopée Projecten, blz. 65-84.
- Boulbina, Seloua Luste (2018), "Decolonization", in J.M. Bernstein, Ado Ophir, en Ann Laura Stoler (red.), *Political Concepts: A Critical Lexicon*. New York: Fordham University Press, "Idiom: Inventing Writing Theory" [online], beschikbaar op het volgende adres: <https://academic.oup.com/fordham-scholarship-online/book/19523/chapter-abstract/178200149?redirectedFrom=fulltext>
- Bourguignon-Rougier, Claudia (2021), "Introduction", in C. Bourguignon-Rougier (red.), *Un dictionnaire décolonial. Perspectives depuis Abya Yala Afro Latino America*. Quebec: Edition Science et Bien Commun [online], beschikbaar op het volgende adres: <https://scienceetbiencommun.pressbooks.pub/colonialite/front-matter/introduction/>
- Brun, Solène, en Cosquer, Claire (2022), *Sociologie de la race*. Parijs: Armand Colin.
- Césaire, Aimé (2004 [1987]), *Discours sur la Négritude*. Parijs: Présence Africaine.
- Césaire, Aimé (2004 [1950]), *Discours sur le colonialisme*. Parijs: Présence Africaine.
- Cornet, Anne, en Gillet, Florence (2010), *Congo Belgique (1955-1965): Entre propagande et réalité*. Brussel: La Renaissance du livre.
- Davis, Angela (2016), *Une lutte sans trêve*. Parijs: La Fabrique.
- Davis, Angela (1974), *An Autobiography*. New York: Random House.
- Fanon, Frantz (2002 [1961]), *Les damnés de la terre*. Parijs: La Découverte.
- Fanon, Frantz (1952), *Peau noire, masques blancs*. Parijs: Seuil.
- Gilroy, Paul (2010 [1993]), *L'Atlantique noir: Modernité et double conscience*. Parijs: Éditions Amsterdam.
- Gossiaux, Axel Mudahemuka (2025), "Debunking the colonial narrative and its propaganda to "decolonize" Belgium: Public space decolonization in Brussels and cultural objects restitution to Central African countries", in P. F. Matos en L. Sansone (red.), *Decolonizing Europe:*

Ethnographies of National and Transnational Projects. New York: Berghahn Books [te verschijnen].

- Grandjean, Geoffrey, en Jamin, Jérôme (2011), *La concurrence mémorielle*. Parijs: Armand Colin.
- Guillaumin, Colette (2002 [1972]), *L'idéologie raciste*. Parijs: Gallimard.
- Hill Collins, Patricia (2006), *From Black Power to Hip Hop. Racism, Nationalism, and Feminism*. Philadelphia (PA): Temple University Press.
- Hill Collins, Patricia (2021 [1990]), *La pensée féministe noire*. Parijs: Payot & Rivages.
- Kagné, Bonaventure (2008), *Immigration et vie associative. Relations de l'associatif immigré subsaharien avec les pouvoirs publics*. Luik: Éditions Vintchore.
- Lépinard, Eléonore, en Mazouz, Sarah (2021), *Pour l'intersectionnalité*. Parijs: Anamosa.
- Lorde, Audre (1984), *The Master's Tools Will Never Dismantle the Master's House*. Essai.
- M'Bokolo, Elikia (2004), *Afrique noire : Histoire et civilisations. Du XIXe siècle à nos jours*. Parijs: Hatier.
- Martiniello, Marco, Rea, Andrea, Timmerman, Christiane en Wets, Johan (red.) (2010), *Nouvelles migrations et nouveaux migrants en Belgique. Nieuwe migraties en nieuwe migranten in België*. Gent: Academia Press.
- Mazouz, Sarah (2020), *Race*. Parijs: Anamosa.
- Mazzocchi, Jacinthe (red.) (2014), *Migrations subsahariennes et condition noire en Belgique. A la croisée des regards*. Louvain-la-Neuve: Academia-L'Harmattan.
- Mbembe, Achille (2013), *Critique de la raison nègre*. Parijs: La découverte.
- Mbembe, Achille (2020 [2000]), *De la postcolonie. Essai sur l'imagination politique dans l'Afrique contemporaine*. Parijs: La Découverte.
- Memmi, Albert (1957), *Portrait du colonisé, précédé du Portrait du colonisateur*. Parijs: Buchet- Chastel.
- Miano, Leonora (2020), *Afropea. Utopie post-occidentale et post-raciale*. Parijs: Grasset.
- Mink, Georges, en Neumayer, Laure (2007), *L'Europe et ses passés douloureux*. Parijs: La Découverte.
- Mpoma, Anne Wetsi (2020), "Organiser la résistance dans les arts et la culture en contexte postcolonial belge", in Collectif, *Being Imposed Upon*. Eindhoven: Onomatopée Projecten, blz. 221- 239.
- Ndaywel è Nziem, Isidore (2010), *Nouvelle histoire du Congo : Des origines à la République Démocratique*. Brussel: Le Cri; Kinshasa: Buku Edition.
- Nduwayo, Jean-Marie, Mukuri, Melchior, en Bugwabari, Nicodème (2017), *Un demi-siècle d'histoire du Burundi*. Parijs: Karthala.

- Nkrumah, Kwame (1973), *Le néo-colonialisme. Dernier stade de l'impérialisme*. Parijs: Présence Africaine.
- Raxhon, Philippe (2006), "Tacite est bien dans l'Empire", in L. Van Ypersele (red.), *Questions d'histoire contemporaine. Conflits, mémoires et identités*. Parijs: Presses universitaires de France, blz. 223-245.
- Renault, Mathieu (2011), *Frantz Fanon: De l'anticolonialisme à la critique postcoloniale*. Parijs: Editions Amsterdam.
- Saïd, Edward W. (1978), *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Service général de la Jeunesse et de l'Éducation permanente (2012), *Conceptions du dialogue interculturel en Wallonie et à Bruxelles*. Brussel: Administration générale de la Culture.
- Soumahoro, Maboula (2020), *Le Triangle et l'Hexagone. Réflexions sur une identité noire*. Parijs: La Découverte.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1985), *Can the Subaltern Speak?* Essai.
- Stanard, Matthew G. (2019), *The Leopard, the Lion, and the Cock. Colonial Memories and Monuments in Belgium*. Leuven: Leuven University Press.
- Strauss, Anselm en Corbin, Juliet (1990), *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Thousand Oaks (CA): Sage.
- Vergès, Françoise (2011), *L'homme prédateur. Ce que nous enseigne l'esclavage sur notre temps*. Parijs: Albin Michel.
- Vergès, Françoise (2006), *La mémoire enchaînée. Questions sur l'esclavage*. Parijs: Albin Michel.

Artikelen en webpagina's

- Ajari, Norman (2021), "Lamine Bangoura : dire la vérité au pouvoir", beschikbaar op: <https://cite24.com/lamine-bangoura-dire-la-verite-au-pouvoir/>
- Alcandre, Jean-Jacques (2016), "La conférence de Berlin 15 novembre 1884 - 26 février 1885", *Allemagne d'aujourd'hui*, 217, blz. 90-97.
- Anne, Hamidou (2019), "Penser l'Afrique, penser les Suds : Pour un humanisme décentré", *Africultures*, hors-série "Décentrer, déconstruire, décoloniser", blz. 100-103.
- Balibar, Etienne (2005), "La construction du racisme", *Actuel Marx*, 38: 2, blz. 11-28.
- Bartholomeeusen, Cécile, en Hanine, Fatima (2023), "Racisme et pratique de la médecine", *Ethica Clinica*, 112, n.p.
- Bauherz, Georges (2023), "Editorial", *Ethica Clinica*, 112, n.p.

- Belkacem, Lila, Direnberger, Lucia, Hammou, Karim, en Zoubir, Zacharias (2019), “Prendre au sérieux les recherches sur les rapports sociaux de race”, *Mouvements* [online], beschikbaar op: <https://mouvements.info/prendre-au-serieux-les-recherches-sur-les-rapports-sociaux-de-race/>.
- BX1 (2024), “La Cour du Travail de Bruxelles autorise l’interdiction du voile dans l’administration”, beschikbaar op: <https://bx1.be/categories/news/la-cour-du-travail-de-bruxelles-autorise-linterdiction-du-voile-dans-ladministration/>.
- Chalaye, Sylvie (2001), “Colonial Imaginary: fantasies and nostalgia”, *Africultures* [online], beschikbaar op: <https://africultures.com/colonial-imaginary-fantasies-and-nostalgia-5260/>.
- Clette-Gakuba, Véronique (2019), “Comment mettre en place une politique décoloniale culturelle et artistique tenant compte des positions minorisées noires africaines à Bruxelles”, *Innoviris*, 12 blz.
- Comité de soutien Lamine Bangoura (2021), “Meurtre de Lamine Bangoura : la matrice négrophobe de la violence policière”, *Le Club de Médiapart*, beschikbaar op: <https://blogs.mediapart.fr/plis/blog/150321/meurtre-de-lamine-bangoura-la-matrice-negrophobe-de-la-violence-policiere>
- Crenshaw, Kimberlé Williams (1991), “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color”, *Stanford Law Review*, 43: 6, blz. 1241-1299.
- Crenshaw, Kimberlé Williams (1989), “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics”, *University of Chicago Legal Forum*, blz. 139-167.
- Dornel, Laurent (2018), “Xénophobie”, *Dictionnaire historique de la civilisation européenne*, blz. 1831-1836.
- Etambala, Zana Aziza (1993), “Carnet de route d’un voyageur congolais : Masala à l’Exposition Universelle d’Anvers, en 1885. Première partie”, *Afrika Focus*, 9: 3, blz. 215-237.
- Fadil, Nadia, en Martiniello, Marco (2020), “Racisme et antiracisme en Belgique”, *Fédéralisme*, 20, blz. 1-13.
- (de) Fátima Outeirinho, Maria (2017), “Afropéen(nne) : quelques notes autour d’un mot-valise”, *Carnets*, 11, 8 blz.
- Florestal, Marjorie (2007), “On the Origin of Fear in the World Trade System: Excavating the Roots of the Berlin Conference of 1884-1885”, *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, 101, blz. 143-146.
- Goddeeris, Idesbald (2015), “Colonial Streets and Statues: Postcolonial Belgium in the Public Space”, *Postcolonial Studies*, 18: 4, blz. 397-409.
- Grégoire, Nicole (2016), “Redéfinir une communauté de destin. La "diaspora africaine" comme catégorie de pratique”, *Uzance*, 5, blz. 11-22.

- Grégoire, Nicole en Mazzocchetti, Jacinthe (2013), “Altérité “africaine” et luttes collectives pour la reconnaissance en Belgique”, *Revue européenne des migrations internationales*, 29: 2, blz. 95-114.
- Jamar, David (2021), “Moïse Lamine Bangoura : Innocence raciale et négrophobie judiciaire”, *Antipodes*, 232, blz. 36-40.
- Jenkins-Smith, Hank C., en Sabatier, Paul (1994), “Evaluating the Advocacy Coalition Framework”, *Journal of Public Policy*, 14: 2, blz. 175-203.
- Kagné, Bonaventure en Martiniello, Marco (2001), “L’immigration subsaharienne en Belgique”, *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1721, blz. 5-49.
- L’Heuillet, Hélène, (2017), “Les études postcoloniales, une nouvelle théorie de la domination ?”, *Cités*, 72, blz. 41-52.
- LDH [Ligue des droits humains] (2023b), “11 jeunes et la Ligue des droits humains assignent l’État belge en justice suite aux abus policiers survenus lors de la manifestation le 24 janvier 2021”, beschikbaar op: <https://www.liguedh.be/11-jeunes-et-la-ligue-des-droits-humains-assignent-letat-belge-en-justice-suite-aux-abus-policiers-survenus-lors-de-la-manifestation-le-24-janvier-2021/>
- LDH [Ligue des droits humains] (2021b), “La justice reconnaît la double discrimination subie par les femmes portant le foulard islamique”, beschikbaar op: <https://www.liguedh.be/la-justice-reconnait-la-double-discrimination-subie-par-les-femmes-portant-le-foulard-islamique/>.
- Matos, Patrícia Ferraz de, Hande Birkalan-Gedik, Andrés Barrera-González, en Pegi Vail (2022), “Introduction: World Fairs, Exhibitions and Anthropology. Revisiting Contexts of Post-colonialism”, *Anthropological Journal of European Cultures*, 31: 2, blz. 1-14.
- Mbembe, Achille (2006) [interview door Olivier Mongin, Nathalie Lempereur, Jean-Louis Schlegel], “Qu’est-ce que la pensée postcoloniale ? Entretien avec Achille Mbembe”, *Esprit*, 12, blz 117-133.
- Mpoma, Anne Wetsi (2019), “La présence ou l’absence radicale de Queen Nikkolah”, *Bamko-Cran Analyse*, 24, 6 blz.
- Mukendi, Philémon (2006), “La culture, un combat existentiel”, *Enjeux internationaux*, 10, spécial “Culture et engagement”, blz. 6-7.
- NAPAR [Coalitie voor een Interfederaal Actieplan tegen Racisme] (2023), “Analyse actieplannen tegen racisme – De NAPAR Coalitie stelt zich vragen over de uitvoering van de actieplannen”, beschikbaar op: <https://naparbelgium.org/nl/analyse-actieplannen-tegen-racisme/>.
- Naudier, Delphine, en Soriano, Eric (2010), “Colette Guillaumin. La race, le sexe et les vertus de l’analogie”, *Cahiers du Genre*, 48, blz. 193-214.

- Ndiaye, Ken (2004), “Radioscopie de la diaspora subsaharienne installée en Belgique”, *Mungazie*, 10, blz. 3-4.
- Peltier, Benoît (2018), “Le chemin semé d’embuches de la participation afrodescendante à la restauration du musée de Tervuren”, *BePax* (analyse), blz. 1-5.
- Poiret, Christian (2011), “Les processus d’ethnisation et de raci(al)isation dans la France contemporaine : Africains, Ultramarins et “Noirs””, *Revue européenne des migrations internationales*, 27: 1, blz. 107-127.
- Pungu, Gratia (2014), “Tervuren : en finir avec Tintin au Congo”, *Politique*, 86, blz. 66-68.
- Rastas, Anna, en Seye, Elina (2019), “Music and Anti-Racism: Musicians’ Involvement in Anti-Racist Spaces”, *Popular Music and Society*, 42: 5, blz. 592-610.
- Raxhon, Philippe (2009), “Essai de bilan historiographique de la mémoire”, *Cahiers du Centre de recherches en histoire du droit et des institutions*, 30, blz. 11-94.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (2021), “How the Heritage of Postcolonial Studies Thinks Colonialism Today”, *Janus Unbound: Journal of Critical Studies*, 1: 1, blz. 19-29.
- Unia (2023a), “Omzendbrief professioneel profileren: eerste stap in de goede richting”, beschikbaar op: <https://www.unia.be/fr/articles/circulaire-profilage-ethnique-un-pas-dans-la-bonne-direction>
- Unia (2023b), “Nieuwe wet biedt meer bescherming bij discriminatie”, beschikbaar op: <https://www.unia.be/nl/artikels/nieuwe-wet-biedt-meer-bescherming-bij-discriminatie>.
- Unia (2022b), “MIVB veroordeeld wegens discriminatie sollicitante met hoofddoek”, beschikbaar op: <https://www.unia.be/nl/artikels/mivb-veroordeeld-wegens-discriminatie-sollicitante-met-hoofddoek>.
- Unia (s.d.), “Racisme begrijpen”, beschikbaar op: <https://www.unia.be/nl/discriminatiegronden/racisme/racisme-begrijpen>.
- Van Beurden, Sarah en Mathys, Gillian (2023), “Une technique de gouvernementalité (post)coloniale ? La commission Congo en Belgique (2020-2022) dans une perspective historique”, *Revue d’histoire contemporaine de l’Afrique* [online].
- Van den Avenne, Cécile (2021), “Colonialisme”, *Langage & Société*, hors série, blz. 47-50.

Verslagen, studies, memoranda, pedagogische instrumenten

- Belspo (2023), “HOME: Human remains Origin(s) Multidisciplinary Evaluation”, 445 blz.
- Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers (2023), “Bijzondere commissie belast met het onderzoek over Congo-Vrijstaat (1885-1908) en het Belgisch koloniaal verleden in Congo (1908-1960), Rwanda en Burundi (1919-1962), de impact hiervan en de gevolgen die hieraan dienen gegeven te worden”, 729 blz., beschikbaar op: <https://www.rtbf.be/article/voici-le->

[rapport-sur-le-passe-colonial-belge-quand-lhistoire-continue-de-deranger-notre-monde-politique-11324605](#).

- Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers (2023), “Bijzondere commissie belast met het onderzoek over Congo-Vrijstaat (1885-1908) en het Belgisch koloniaal verleden in Congo (1908-1960), Rwanda en Burundi (1919-1962), de impact hiervan en de gevolgen die hieraan dienen gegeven te worden – Verslag van de deskundigen”, 681 blz., beschikbaar op: <https://www.dekamer.be/FLWB/PDF/55/1462/55K1462003.pdf>.
- Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers (2021b), “Schriftelijke vragen en antwoorden: 3e zitting van de 55e zittingsperiode”, 424 blz., beschikbaar op: <https://www.dekamer.be/QRVA/pdf/55/55K0060.pdf>.
- CERD [Committee on the Elimination of Racial Discrimination] (2021), “Concluding observations on the combined twentieth to twenty-second periodic reports of Belgium”, 9 blz., beschikbaar op: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2FCO%2FBEL%2FCO%2F20-22&Lang=en
- Commissie voor de evaluatie van de federale antidiscriminatie wetten (2022), “Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid”, *Eindverslag*, 295 blz., beschikbaar op: [https://www.unia.be/files/Evaluatiecommissie_Antidiscriminatie wetten - Verslag \(2022\).pdf](https://www.unia.be/files/Evaluatiecommissie_Antidiscriminatie wetten - Verslag (2022).pdf).
- Mensenrechtenraad (2023), “A/HRC/54/4: Summary of the panel discussion on the negative impact of the legacies of colonialism on the enjoyment of human rights - Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights”, *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*, beschikbaar op: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc544-summary-panel-discussion-negative-impact-legacies-colonialism>
- Nationale Arbeidsraad (2020), “Nieuwe gids over personeelswerving: sociale partners stellen diversiteit voorop”, *Praktijk gids*, 40 blz., beschikbaar op: <https://www.unia.be/nl/artikels/nieuwe-gids-over-personeelswerving>.
- Gelijke Kansen – FOD Justitie (2023), “Federale maatregelen Nationaal actieplan tegen racisme 2021 - 2024, tussentijdse rapportering”, 42 blz., beschikbaar op: <https://equal.belgium.be/nl/introductie/actieplannen/actieplan-tegen-racisme>.
- ENAR [European Network Against Racism] (2019), “Lessons for Effective National Anti-Racism Policies”, 36 blz., beschikbaar op: https://www.enar-eu.org/wp-content/uploads/napar_lessons_for_effective_national_anti-racism_policies_final.pdf.

- ENAR [European Network Against Racism] (2016), “Racism and Discrimination in the Context of Migration in Europe”, *ENAR Shadow Report*, 50 blz., beschikbaar op: <https://www.enar-eu.org/shadow-reports-on-racism-in-europe-2016/>.
- FRA [European Union Agency for Fundamental Rights] (2023a), “Being Black in the EU: Experiences of people of African descent – Questions & Answers”, 8 blz., beschikbaar op: <https://fra.europa.eu/nl/news/2023/black-people-eu-face-ever-more-racism>.
- FRA [European Union Agency for Fundamental Rights] (2023b), “Verslag over de grondrechten — 2023. FRA-adviezen”, 30 blz., beschikbaar op: <https://fra.europa.eu/nl/publication/2023/verslag-over-de-grondrechten-2023-fra-adviezen>.
- Koning Boudewijnstichting (2017), “Burgers met Afrikaanse roots: een portret van Congolese, Rwandese en Burundese Belgen”, 224 blz., beschikbaar op: <https://kbs-frb.be/nl/burgers-met-afrikaanse-roots-eeen-portret-van-congolese-rwandese-en-burundese-belgen>.
- Gossiaux, Axel Mudahemuka, Mescoli, Elsa, en Rivière, Mylène (2019), “Evaluation du parcours d’intégration et du dispositif ISP dédiés aux primo-arrivants en Wallonie”, *IWEPS : Rapport de recherche n°33*, 126 blz., beschikbaar op: <https://www.iweps.be/publication/evaluation-parcours-dintegration-dispositif-isp-dedies-aux-primo-arrivants-wallonie/>
- Kif Kif (2024), “Antiracismebeleid: Zo doe je dat. 14 beleidsaanbevelingen om racisme aan te pakken”, *Memorandum*, 12 blz., beschikbaar op: <https://kifkif.be/cnt/artikel/antiracismebeleid-zo-doe-je-dat-14-aanbevelingen-om-racisme-aan-te-pakken-18693>.
- Liga voor Mensenrechten (2023), “#FixMyPolice. Klachten tegen racisme door politie: zet het slachtoffer centraal”, *Rapport*, 38 blz.
- LDH [Ligue des droits humains] (2024), “Mémorandum 2024”, 86 blz., beschikbaar op: <https://www.liguedh.be/memorandum-2024/>.
- LDH [Ligue des droits humains] (2023a), “Etat des droits humains en Belgique”, *Rapport*, 63 blz., beschikbaar op: <https://www.liguedh.be/etat-des-droits-humains-en-belgique-rapport-2023/>.
- LDH [Ligue des droits humains] (2021a), “Rapport alternatif de La Ligue des droits humains à la 103ème session du Comité pour l’élimination de la discrimination raciale en vue de l’examen du rapport valant vingtième à vingt-deuxième rapports périodiques soumis par la Belgique”, 25 blz., beschikbaar op: <https://www.liguedh.be/rapport-alternatif-de-la-ligue-des-droits-humains-a-la-103eme-session-du-comite-pour-lelimination-de-la-discrimination-raciale/>.
- M’Bokolo, Elikia, en Truddaïu, Julien (2018), “Notre Congo, Onze Kongo. La propagande coloniale belge dévoilée”, *CEC ONG*, 151 blz.
- NAPAR [Coalitie voor een Interfederaal Actieplan tegen Racisme] (2020), “Memorandum. Prioritaire actievoorstellen van de NAPAR Coalitie voor een interfederaal actieplan tegen racisme”, 71 blz., beschikbaar op: <https://naparbelgium.org/nl/memorandum/>.

- Ouald-Chaib, Saïla (2016), “Racisme in België 15 jaar na de Durbanverklaring: Tijd voor een interfederaal actieplan tegen racisme”, *Ghent University (Human Rights Centre)*, 111 blz., beschikbaar op: <https://biblio.ugent.be/publication/8069432>.
- Police Watch (s.d.), “Violences policières et la charge de la preuve: le rôle du certificat médical”, 13 blz., beschikbaar op: <https://policewatch.be/page/analyser>.
- Restitution Belgium (2021), “Principes éthiques pour la gestion et la restitution des collections coloniales en Belgique”.
- Robert, Mireille-Tsheusi en Rousseau, Nicolas (2016), “Racisme anti-Noirs. Entre méconnaissance et mépris”, *Pax Christi Wallonie-Bruxelles*, 190 blz.
- SANKAA (2022), “Racisme ontrafeld”, *Eindrapport*, 47 blz., beschikbaar op: <https://sankaa.be/projecten/racisme-ontrafeld-eindrapport/>.
- FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg, en Unia (2022), “Socio-economische monitoring 2022: arbeidsmarkt en origine”, 236 blz., beschikbaar op: <https://werk.belgie.be/nl/publicaties/socio-economische-monitoring-2022-arbeidsmarkt-en-origine>.
- Thuram, Lilian (2016), “Préface – Zoos humains, l’invention du sauvage”, *Centre d’Action Laïque de la Province de Liège / Groupe de recherche Achac*, blz. 7, 8.
- Unia (2024), “Memorandum: 74 aanbevelingen van Unia voor de verkiezingen van 2024”, 56 blz., beschikbaar op: https://www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Memorandum_NL_2023.pdf.
- Unia (2022a), “Discriminatie van personen van Afrikaanse origine”, *Rapport*, 52 blz., beschikbaar op: <https://www.unia.be/nl/publicaties-statistieken/publicaties/discriminatie-van-personen-van-afrikaanse-origine-2022>.
- Unia (2021), “Improving equality data collection in Belgium”, *Eindrapport*, 72 blz., beschikbaar op: <https://www.unia.be/nl/publicaties-statistieken/publicaties/data-over-ongelijkheid-discriminatie-in-belgie>
- Unia (2019), “Discriminatielexicon”, 61 blz., beschikbaar op: <https://www.unia.be/nl/wetgeving-aanbevelingen/wetgeving/discriminatielexicon>.
- Unia (2017), “Discriminatie van personen van Sub-Saharaanse afkomst: sterk verbonden met het koloniale verleden”, *Rapport*, 11 blz., beschikbaar op: https://www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Dossier_negrofobie.pdf.
- Urban.brussels (2022), “Voor de dekolonisering van de openbare ruimte in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: een reflectiekader en aanbevelingen”, *Rapport van de werkgroep*, 254 blz., beschikbaar op: https://www.artandhistory.museum/sites/default/files/2023-06/2022_RAPPORT_D%C3%89COLONISATION_FR_WEB.pdf.
- WGEPAD [Working Group of Experts on People of African Descent] (2023), “A/HRC/54/71: Facilitating the journey from rhetoric to reality – Report of the Working Group of Experts on

People of African Descent”, *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*, beschikbaar op: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g23/159/97/pdf/g2315997.pdf?token=p6Fegpil6wBmNzr5Wd&fe=true>.

- WGEPAD [Working Group of Experts on People of African Descent] (2019), “Statement to the media by the United Nations Working Group of Experts on People of African Descent, on the conclusion of its official visit to Belgium, 4–11 February 2019”, *United Nations Human Rights Office of the High Commissioner*, beschikbaar op: <https://www.ohchr.org/en/statements/2019/02/statement-media-united-nations-working-group-experts-people-african-descent>.
- ZIN TV (2022), “La propagande au ralenti n°2 : Analyse de la propagande coloniale d’hier et d’aujourd’hui”, 122 blz.

Beleidsdocumenten

- Europese Commissie (2020), “Een Unie van gelijkheid: EU-actieplan tegen racisme 2020-2025”, 30 blz., beschikbaar op: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A52020DC0565>
- Brusselse regering (2023), “Brussels Plan ter bestrijding van racisme – 2023-2026”, 130 blz., beschikbaar op: <https://equal.brussels.nl/theme/racisme-nl/>
- Regering van de Federatie Wallonië-Brussel (2023), “Plan de lutte contre le racisme de la Fédération Wallonie-Bruxelles – 2023-2026”, 40 blz., beschikbaar op: <http://www.egalite.cfwb.be/index.php?id=22435>
- Belgische federale regering (2022), “Federale maatregelen Nationaal Actieplan tegen Racisme”, 54 blz., beschikbaar op: <https://equal.belgium.be/nl/introductie/actieplannen/actieplan-tegen-racisme>
- Waalse regering (2023), “Plan wallon de lutte contre le racisme – 2023-2026”, 33 blz., beschikbaar op: https://www.wallonie.be/sites/default/files/Plan%20racisme%20RW_23-03-30-DEF_0.pdf
- Filip (Koning der Belgen) (2022), “Toespraak van Zijne Majesteit de Koning - Esplanade van het Palais du Peuple, Kinshasa”, beschikbaar op: <https://www.monarchie.be/nl/agenda/toespraak-van-zijne-majesteit-de-koning-esplanade-van-het-palais-du-peuple-kinshasa>
- UNDPI/WCAR [United Nations Department of Public Information]/[World Conference Against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance] (2002), “Declaration and Programme of Action”, beschikbaar op: <https://www.un.org/en/fight-racism/background/durban-declaration-and-programme-of-action>

Wetgeving en juridische documenten

- *Koninklijk besluit tot bepaling van de voorwaarden inzake positieve acties* (BS van 1 maart 2019)
- *Koninklijk besluit betreffende de modaliteiten voor de toekenning van jaarlijkse subsidies aan verenigingen die strijden tegen racisme voor wat betreft de materies die behoren tot de bevoegdheid van de federale overheid* (BS van 16 oktober 2023)
- *Omzendbrief CP 5 betreffende het handelingskader inzake het professioneel profileren en controleren* (BS van 25 augustus 2023)
- *Wet tot wijziging van afdeling 2/1 van het Sociaal Strafwetboek betreffende de bijzondere bevoegdheden van de sociaal inspecteurs op het vlak van de vaststellingen inzake discriminatie* (BS van 28 april 2022)
- *Wet houdende diverse arbeidsbepalingen* (BS van 10 november 2022)
- *Wet tot erkenning van de vervreemdbaarheid van de goederen die verband houden met het koloniale verleden van de Belgische Staat en tot vaststelling van een juridisch kader voor hun restitutie en teruggave* (BS van 28 september 2022)
- *Wet ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie* (BS van 30 mei 2007)
- *Wet ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen* (BS van 30 mei 2007)
- *Wet ter bestrijding van seksisme in de openbare ruimte en tot aanpassing van de wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie teneinde de daad van discriminatie te bestraffen* (BS van 24 juli 2014)
- *Wet tot bestraffing van bepaalde door racisme of [xenofobie] ingegeven daden* (wet van 30 juli 1981, BS van 20 mei 2009)

9) Bijlagen

9.1. Tabel met door de antidiscriminatiewetgeving beschermde criteria in 2024

'Antiracismewet' van 1981 (zogenaamde 'raciale' criteria)	'Antidiscriminatiewet' van 2007	'Genderwet' van 2007	'Seksismewet' van 2014
<ul style="list-style-type: none"> - Zogenaamd 'ras' - Nationaliteit - Huidskleur - Etnische afstamming - Nationale afstamming 	<ul style="list-style-type: none"> - Leeftijd - Seksuele geaardheid - Burgerlijke staat - Geboorte - Vermogen - Politieke overtuigingen - Syndicale overtuigingen - Geloof of levensbeschouwing - Gezondheidstoestand - Handicap - Fysieke of genetische eigenschappen - Sociale afkomst of toestand - Taal 	<ul style="list-style-type: none"> - Geslacht - Zwangerschap - Medisch begeleide voortplanting - Bevalling - Het geven van borstvoeding - Moederschap - Familiale verantwoordelijkheden - Genderidentiteit - Genderexpressie - Geslachtskenmerken - Medische of sociale transitie 	<p>Die wet maakt seksuele straatintimidatie en seksuele intimidatie op openbare plaatsen strafbaar.</p>

9.2. Vormen van discriminatie verboden op grond van de wetgeving in 2024

- Directe discriminatie:

situatie waarin iemand ongunstiger wordt behandeld dan een ander in een vergelijkbare situatie wordt, is of zou worden behandeld, op basis van een van de door de wetgeving bepaalde criteria.

- Indirecte discriminatie:

situatie waarin, zonder wettelijke rechtvaardigingsgrond, een ogenschijnlijk neutrale bepaling of praktijk discriminerende gevolgen heeft voor iemand met een profiel dat wordt gekenmerkt door een of meer beschermde criteria, ten opzichte van een ander die dat criterium of die criteria niet vertoont.

- Cumulatieve discriminatie:

situatie waarin iemand wordt gediscrimineerd naar aanleiding van een onderscheid op grond van meerdere beschermde criteria die bij elkaar worden opgeteld, maar scheidbaar blijven¹²⁵.

- Intersectionele discriminatie:

situatie waarin iemand wordt gediscrimineerd naar aanleiding van een onderscheid op grond van meerdere beschermde criteria die op elkaar inwerken en onscheidbaar worden. Zo noemden verschillende van onze gesprekspartners het verbod op het dragen van een hoofddoek in bepaalde onderwijssectoren als treffend voorbeeld van discriminatie op het werk of

¹²⁵ Unia geeft het volgende voorbeeld: “een oudere man die niet wordt aangeworven omdat men denkt dat hij niet zou passen in een team van jonge vrouwen. De beschermde criteria leeftijd en geslacht worden gecumuleerd, maar blijven scheidbaar (een jongere man of een oudere vrouw zouden ook niet zijn aangeworven)” (Unia 2023b).

discriminatie op school ten aanzien van bepaalde moslima's¹²⁶. Dat lijkt hen des te problematischer in de context van het lerarentekort.¹²⁷

- Discriminerende intimidatie en seksuele intimidatie:

situatie waarin ongewenst gedrag dat verband houdt met een of meer beschermde criteria tot doel heeft om iemands waardigheid aan te tasten of om een bedreigende, vijandige, beledigende, vernederende of kwetsende omgeving te creëren. Dat verbale, non-verbale of fysieke gedrag kan een seksuele connotatie hebben¹²⁸.

- Discriminatie op basis van een vermeend criterium:

situatie waarin een persoon wordt gediscrimineerd omdat hij of zij geacht wordt een beschermd kenmerk te vertonen dat hem of haar in feite vreemd is.

- Discriminatie door associatie:

situatie waarin een persoon wordt gediscrimineerd wegens zijn of haar nauwe verwantschap met een individu dat een beschermd criterium vertoont.

- Opdracht tot discrimineren:

elke handelwijze die erin bestaat iemand opdracht te geven om een persoon, een groep, een gemeenschap enz. te discrimineren op grond van een of meer beschermde criteria.

- Aanzetten tot discriminatie, haat of geweld en haatmisdrijven:

¹²⁶ Unia geeft het volgende voorbeeld van intersectionele discriminatie: “een vrouw met een islamitische hoofddoek wordt bijvoorbeeld geweigerd in een sportclub. De beschermde criteria geslacht en religie werken in dit geval op elkaar in en worden onafscheidbaar (een man die moslim is of een vrouw zonder hoofddoek zouden wel zijn toegelaten)” (Unia 2023b). In 2021, vóór de invoering van intersectionele discriminatie in de wetgeving, erkende de arbeidsrechtbank te Brussel een geval van directe discriminatie op basis van geloof en indirecte discriminatie op basis van gender ten aanzien van een moslima die een hoofddoek droeg en een klacht had ingediend tegen de MIVB, die een beleid van ‘exclusieve neutraliteit’ voerde waarbij aan het voltallige personeel werd verboden om een teken te dragen dat wijst op een geloofsovertuiging, een politieke overtuiging of een filosofische levensbeschouwing. De rechtbank stelde de klagende partij in het gelijk, erkende de discriminatie bij de werving en beval de MIVB om een einde te maken aan haar aanwervingsbeleid dat gebaseerd was op het principe van exclusieve neutraliteit (LDH 2021; Unia 2022b). In februari 2024 stelde de arbeidsrechtbank te Brussel echter de administratie van de stad Brussel in het gelijk, die op basis van haar reglement had geweigerd om een job te geven aan een moslima die de wens had geuit om haar hoofddoek te dragen in het kader van haar mogelijke functie binnen de administratie. Het arbeidshof oordeelde dat er in die context geen sprake was van discriminatie (BX1 2024).

¹²⁷ Gesprekken 3, 7, 9 en 14.

¹²⁸ Wat werkgelegenheid betreft, is ook de wet betreffende psychosociale risico's op het werk van toepassing, die inzonderheid voorziet in schadeloosstelling voor slachtoffers.

anderen publiekelijk of in aanwezigheid van getuigen aanmoedigen om anderen of groepen op grond van een of meer beschermde criteria te discrimineren, of haatgedrag en geweld tegen hen te stellen/te plegen.